

HEJZA

Lulëzim HAZIRI

KEMI AMBIENT TË KONTAMINUAR LETRAR

Ne dhe teatrot tona

SI MATET MADHËSHTIA E NJË TEATRI!

Teatrot e shoqërive të civilizuar, sidomos teatrot privatë, kanë publikun e vet, të cilët kohën më të madhe të kohës së lirë e kalojnë pikërisht në teatrin e tyre!

Nga Avni HALIMI

Një prej organeve më të rëndësishme të teatrit, pa dyshim që është këshilli drejtues i teatrit! Në statutin e çdo institucioni nacional është i përcaktuar roli dhe përgjegjësia e këtij organi! Sado që nënvizohet se ky këshill është i pavarur, megjithatë, thellë brenda këshillit i fusin duart edhe ministria, por edhe partia! Deri më sot, për këtë kohë të pluralizmit, kemi vërejtur se anëtarë të këshillave drejtues propozohen dhe zgjidhen militantë partiakë, madje edhe përfaqësues nga ministria në këtë organ drejtues propozohen, po ashtu, nëpunës partiakë! Prandaj kemi edhe kaq shumë dështime e probleme nëpër teatrot tona kombëtare, të cilat më tepër ngjajnë në arenë "bodibillingësh" partiakë, se sa në një skenë ku derdhet tërë afiniteti, profesionalizmi, kreativiteti dhe krijimi artistik i punëtorëve të teatrit (regjisori, aktori, muzicienti, kostumografi, skenografi dhe punëtorët e tjerë teknik).

Këshilli drejtues në rol të marionetës

Këshilli drejtues i teatrove publik, si organ i pavarur, duhet të mbikëqyrë punën e teatrit, të aprovojë politikën afatgjatë të zhvillimit të teatrit dhe politikën artistike, si dhe të miratojë vendime dhe buxhetin vjetor të teatrit, në bazë të të cilit pastaj, miraton programin artistik vjetor! Natyrisht, kompetencën e këtij organi është edhe miratimi vjetor i llogarisë përfundimtare! Pa dyshim, një prej përgjegjëseve profesionale të këtij organi është edhe zgjedhja e drejtorit të teatrit dhe të aktorëve të teatrit! Në këtë organ duhet të propozohen njerëzit më elitari dhe më njohës të teatrit! Së këndejmi, a e di dikush në Maqedoninë e Veriut se cilët janë anëtarët e Këshillit drejtues të Teatrit Shqiptar në Shkup! Kur janë zgjedhur ata, kush i ka zgjedhur, a kanë raportuar ndonjëherë, ndonjëse e kanë për obligim që të paktën një herë në vit t'i raportojnë Ministrisë për Kulturë! A kanë përgjegjësi juridike dhe, mbi të gjitha, kombëtare, këta anëtarë të këshillit drejtues (nëse ekziston dhe nëse funksionon)?

Nën kompetencën e këtij organi drejtues është edhe nisma disiplinore e deri në shkarkim të drejtorit të përgjithshëm! A është marrë dikush në përgjegjësi për këtë gjendje në të cilën gjendet këto tri dekadat e fundit Teatri Shqiptar i Shkupit! A është propozuar ndonjë zgjidhje, a e kanë kushtëzuar funksionimin e tyre me masat që i propozojnë, natyrisht, gjithnjë në të mirë të Teatrit të aktorëve, të veprimtarisë teatrale kombëtare! Partia në pushtet nuk mund të jetë strehë e përhershme e dështimeve teatrale! Këshilli drejtues duhet të funksionojë nën logjikën përtej interesave partiakë, që prek ekskluzivisht interesat kombëtare, sepse anëtarët e këshillit drejtues të teatrit duhet të jenë personalitete kombëtare, me autoritet dhe me përgatitje profesionale në fushën e teatrit. Kush më mirë se këta do t'i dinin punët e teatrit? Gjithsesi, jo militantët partiakë dhe as kuadrot politiko-partiakë! Këshilli drejtues lëshim duhet të konstatojë për sukseset, për dështimet, për keqpërdorimet financiare nga menaxhuesit e teatrit. Ashtu siç ka të drejtë të ngrit iniciativë për shpërblim të personave që kanë ndikuar në ngritjen artistike dhe në sukseset e teatrit, ashtu duhet ta ketë edhe të drejtën e ndëshkimit, deri në ngritje të iniciativës për shkarkim të drejtorit të përgjithshëm apo të drejtorit artistik. Duhet të ngritë iniciativë edhe për anëtarët e trupit teatral që theyejnë disiplinë

në punë, rregulla të teatrit, që refuzojnë respektimin e akteve normative, që sabotojnë punët drejtuese dhe artistike të teatrit! Marrë parasysh këto kompetenca dhe përgjegjësi, marrë parasysh edhe një sërë dështimesh dhe tatëpjetash të Teatrit Shqiptar në Shkup, a mund të ngritët pyetja: kur u mblodh ky këshill drejtues dhe kur solli vendime, qoftë për të mirë qoftë për dështime! A e mori në përgjegjësi ndonjëherë të paktën një drejtues të Teatrit dhe të nxirrte në opinion dështimet dhe për pasojë, masat disiplinore kundër drejtuesve të Teatrit! Nëse mbrojtja e kuadrove partiakë qenka rregullativë e një partie, ku ngelë në rastin konkret përgjegjësia kombëtare e këshillit drejtues të një institucioni kombëtar? Teatrot nuk janë "organe" partiakë por janë institucione nacionale! Së këndejmi, nuk janë aspak në përgjegjësi drejtuesit e teatrove sa janë këshillat drejtues, të cilët, ekskluzivisht janë për realizimin e politikave të teatrit që reflektojnë, ekskluzivisht interesa kombëtare! Fatkeqësisht, për momentin, këshilli drejtues i Teatrit Shqiptar në Shkup (që nuk njihet!) është në vazhden e atyre organeve drejtuese që historikisht kanë pasur rolin e marionetës teatrale! Dhe, ky moment ia zë të gjitha shtigje drejtoreve që përgjegjësinë ta ndajnë bashkë me këshillin drejtues, apo, për gjithçka, fajin dhe meritën t'ua lënë këshillave drejtues, të cilët, në fakt janë organet më të larta dhe më përgjegjëse të një teatri! Është padrejtësi që përgjegjësia të kërkohet vetëm prej drejtorit të emëruar nga këshilli drejtues! Përgjegjësi edhe më të madhe duhet të kenë anëtarët e këshillit drejtues, të cilët, nëse nuk janë të denjë, nuk duhet të pranojnë që të bëhen pjesëtarë të këtij këshilli drejtues. Sukseset e teatrit janë merita të aktorëve dhe të stafit artistik, dështimet e teatrit janë rezultat i pasivitetit dhe neglizhencë totale të këshillit drejtues!

Morali i heshtjes

Shtresat e elitës kulturore në Maqedoninë e Veriut gjithnjë e më shumë po fishken. Ato duan shpëtimin dhe, shpëtimi i tyre është vetëm në themelimin e fondeve si institucione të pavarura (fondi i filmit, fondi i teatrit, fondi i librit apo qendra e librit, qendra e ansambleve, e filarmonisë, e operës etj), kurse ministria të merret ekskluzivisht me politika të larta kulturore, mbi të gjitha, humane. A do të ndodhte kjo venitje, sikur, për shembull, ministria e kulturës të ndante buxhet për "fondin e teatrit" ku do të konkurronin të gjithë teatrot dhe

teatër-dashësit! Në botën artistike, pas shkrimtarëve numerikisht më të shumtë janë aktorët! Në botën perëndimore që moti kanë ndryshuar politikën teatrore! Meqë numri i aktorëve është në rritje e sipër, në rritje e sipër janë edhe teatrot të cilat, kryesisht dëshirojnë të funksionojnë si të pavarura! Në teatrot e sotshëm aktori është më i rëndësishëm se drejtori. Vetëm në Maqedoninë e Veriut teatrot funksionojnë për drejtorin. Madhështia e një teatri këtu matet me numrin e premierave dhe, sa më shumë premiera aq më i suksesshëm është drejtori! Funksioni i teatrit është tkurrur deri në shfaqje të premierës, pas kësaj, nuk është mëkat nëse teatri mbyllet për 7-8 muaj në vit! Teatri në fakt është punëtori e aktorit: sa më shumë të punojë aq më shumë do të fitojë! Nuk ka fitim më të madh për aktorin se sa të qenët e tij çdo net në dërrasat e skenës teatrore ku ai papushuar e kërkon veten, e realizon veten, e gjen përsosmërinë e vet prej aktori të mirëfilltë. Kurse kjo arrihet me përsëritje të shfaqjeve! Përsëritja e shfaqjeve mundëson që çdo aktor të jetë në punë, në detyrë! Teatrot maten me përsëritje të shfaqjeve dhe jo me premiera! Ndaj dhe teatrot duhet të kenë program dhe buxhet për përsëritje të shfaqjeve prej repertorit të krijuar brenda, bie fjala, pesë vjetëve. Premierat pasivizojnë një numër të madh aktorësh, i lënë pa punë, me nga dy-tri vjet e më shumë, ndërsa të papunët duhet të largohen nga organizata! Zaten këtu qëndron edhe morali i heshtjes së një numri shumë të madh të aktorëve, të cilët, tashmë totalisht kanë harruar se ç'do të thosh të aktrosht, të luash në dërrasat e skenës! Heshitin me shpresë se drejtorët partiakë do të kenë mirësinë që t'i angazhojnë në ndonjë premierë, kurse heshtin edhe nga frika se, si të marginalizuar, nëse pak e ngrenë kokën, do të fluturojnë nga puna! Politika kulturore në Maqedoninë e Veriut po përjeton krizën më të madhe që ka përjetuar ndonjëherë! Arti dhe kultura janë partizuar deri në përmasa të banales, ndërsa artbërësit dhe kulturëdashësit nuk kanë asgjë të përbashkët me artin dhe kulturën nacionale. Edhe aktiviteti i tyre por edhe heshtja e tyre është në funksion të jetëgjatësisë së pushtetit politik i cili, këtë kontribut, ua shpërblen me ndonjë kockë të tharë. Sa mëkat, ë!

A kemi publik teatri

Publiku i çdo teatri përbehet nga shtresa të ndryshme: teatërdashësit që janë në numër shumë të vogël, kjo jo se nuk ka individë që e duan teatrin por, nuk ia dalin në jenë

shumicë për shkak të shtresave të tjera që përbëjnë publikun: familjarët, miqtë e shokët e aktorëve, miqtë, studentët, nxënësit e regjisorëve, administrata që me urdhër të një funksionari detyrohet të "vizatohet" në teatër si dhe funksionarët partiakë që mund të jenë miq të menaxherëve të teatrove, të regjisorit e të aktorëve. Teatrot e shoqërive të civilizuar, sidomos teatrot privatë, kanë publikun e vet, të cilët kohën më të madhe të kohës së lirë e kalojnë pikërisht në teatrin e tyre! Nëpër ato teatro organizohen debate mbi teatrin ku përfshihet publiku, ligjërata mbi shkollën të cilën e ndjek teatri i tyre, takime e biseda me artistë në funksion të profesionit të aktrimit, angazhime konkrete për shtimin e publikut, për shtimin e buxhetit të teatrit të tyre duke konsumuar kafe e pije freskuese ekskluzivisht nga kafe-bari i teatrit të tyre.

Fatkeqësisht, teatrot tona kanë ngelur pa publik! Publiku shqiptar që ishte mësuar ta frekuentojë teatrin kombëtar në Tiranë, që tashmë nuk ekziston, e ka të vështirë të ndjek shfaqje nëpër teatrot e improvizuara! Në Kosovë e në Maqedoninë e Veriut, publiku "ka humbur" pikërisht për shkak të "tejnogopjes" me premiera të drejtuesve të teatrove, të cilët trishtohen po t'u shkojë mendja që të organizojnë edhe nja 10, 20, 30-50 përsëritje të shfaqjeve! Shfaqjet kanë nisur të jepen vetëm për një publik "ekskluziv", të zgjedhur (!), i përbërë nga administratorë, funksionarë e militantë partiakë, të cilët, më me qejf do ta shikonin një tv-film-limonadë se sa një shfaqje teatrale! Madje ky publik fare nuk e njeh regjisorin, fare nuk njeh se ç'shollë të regjisë zhvillon teatri-shfaqja, nuk i njohin e nuk ua dinë emrat aktorëve; ky publik nuk di asgjë për dramaturgjinë, ky publik nuk di të t'i numërojë tre dramaturgë kombëtarë, nuk di t'i numërojë dy regjisorë shqiptarë të vendit! Ky publik nuk di "t'i gjuajë" gabimet eventuale të regjisorit, të aktorëve, nuk di ta kapë e ta zërthejë mesazhin e shfaqjes, mesazhin e tekstit, nuk di ta çmojë angazhimin shpirtëror e fizik të aktorëve nuk di të debattojë mbi lojën, mbi konceptet regjisoriale, mbi përshtatshëmërinë e gardërobës me kohën dhe vendin e ngjarjes që zhvillohet në skenën e teatrit. Nuk di sepse nuk kemi kontribuar në ngritjen e "publikut profesional" të teatrit! Futbolli e ka një publik të tillë! Deri diku (në përmasa të amatorizmit diletantesk) e ka edhe filmi! Teatri ynë nuk ka publik!

Fatkeqësisht, është punuar shumë mbrapsht që teatrot tona të ngelin pa publik! Publik nuk është ajo turmë njerëzish që mrizojnë nën terrin e sallës së teatrit gjatë shfaqjes! Publik është ai që shkon për të parë shfaqjen dhe jo për t'u parë në shfaqje! Publik është ai që shkon edhe një-dy-tri herë të tjera për ta riparë shfaqjen, për t'i kuptuar detajet që e mendojnë ngaqë nuk ia ka dalë t'i kuptojë në përcjelljen e parë apo të dytë të shfaqjes. Publik është ai që të nesërmen e shfaqjes ulet në klubin e artistëve, në kafe-barin e teatrit dhe diskuton mbi shfaqjen, e përuan regjisorin, aktorin, kërkon të dijë më shumë për mënyrën e lojës, për ngritjen e zërit vend e pavend nëpër situata të caktuara, për mizanskenën e varfër apo të stërn-garkuar, për muzikën, për dritat... Teatri nuk është red bull që ta bëjë me krah pushtetin! Teatri është opozencë e pushtetit dhe e opozitës. Teatri është pushtet më vete, me "militantë" të vetë që nuk gjenden në asnjë pushtet e në asnjë organizim tjetër! Teatrot tanë kanë ngelur pa atë "publikun militant" të vetin, prandaj ngjasojnë në Han të Mahmut Pashës ku hynë e dalin turlifarë mahluku! Sa keq, sa situatë e vajtueshme!

KOLABORACIONIZMI HORIZONTAL

Dashnor KOKONOZI

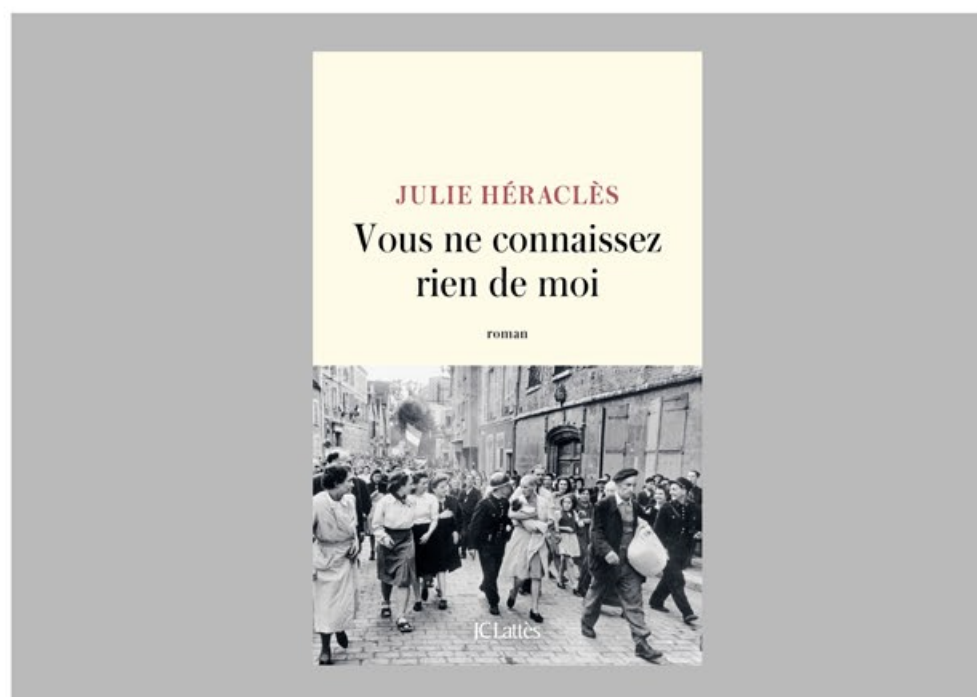
E kisha dëgjuar këtë shprehje shumë kohë më para se të shkoja në Francë, por pa i kapur mirë thelbin. Tek lexoja një libër për Rezistencën që më tërhiqte shumë, mësova për një numër grash e vajzash franceze (mendohet nga 20.000-40.000) të cilat janë martuar, kanë pasur lidhje apo që edhe thjesht "kanë shkuar në shtrat me armikun". Ky është kolaboracionizmi horizontal. U quajtën edhe "laviret e boshëve". Pjesa më e madhe e francezëve do ta marrin vesh një gjë të tillë pas Çlirimit, atëherë kur filloi procesi i qethjes së tyre në publik. Në fillim ajo çka ndodhi u cilësua si trajtim i merituar, por këto tridhjetë vjet kam vënë re se si ka evoluar mendimi për një akt të tillë. Sot ky proces analizohet në mënyrë më kritike, gjithnjë e më tepër opinioni nuk pajtohet me ndëshkimin dhe poshtërimin barbar që iu bë atyre.

Kjo e gjitha që thjesht për t'ju paraqitur atmosferën e romanit të shkëlqyer të Julie Héraclès "Ju nuk dini asgjë për mua" (*Vous ne connaissez rien de moi*). Është romani i saj i parë.

Julie thotë se ia ka frymëzuar vetëm një fotografi e Robert Kapës (ajo që është në kopertinën e librit). Është një fotografi mjaft e njohur, emblemë e atij procesi dhe njihet me emrin "E qethura e Chartres". Në qendër është një grua që sapo e kanë qethur dhe qyteti e ndjek nga pas duke sharë e poshtuar, sa kohë që ajo mban në dorë një fëmijë, fryt i lidhjeve me "gjermanin e saj".

Pas luftës ata u quajtën "fëmijët e boshëve", por kjo është histori tjetër. Robert Kapa, që gjithnjë ndodhej në çastin e duhur në vendin e duhur e ka bërë këtë foto më 16 gusht 1944.

Pak vite më vonë, ai do të ndodhet në çastin e duhur në Indokinë, por në vendin e gabuar, mbi një minë... Por, edhe kjo është një tjetër histori.

Mendime

LETËRSIA, KY MALLKIM I BUKUR

Edhe pse libri nuk është më popullor si filmi, gazeta, TV apo interneti, prapë ai nuk duhet braktisur, a injoruar. Injorimi i librit, është ekuivalenti i një varfërimi shpirtëror të tejskajshëm. Njerëzit do të harronin të thelloheshin në arsyetimet e tyre. Do të ishin më të mjerë

Artur SPANJOLLI

Përse e quaj letërsinë një mallkim? E quaj kështu, sepse ajo e ndjek shkrimtarin në çdo hap, si një obsesion, si një fantom, si një fëmijë herë i bindur, herë i pabindur. Herë herë, krejt si një dashnore kapriçoze, që më shumë të merr se sa të jep. Ajo të grabit gjumin, lirinë, independencën tënde. Duhet ta jetosh atë çdo çast si një jetë paralele, me jetën e përditshme. Ajo është aq e pushtetshme sa gati të alienon, të largon deri edhe nga familjarët, nga lidhjet më të dashura. Të pushton krejt, si një drogë, si një helm i ëmbël. Të dhunon pafajësinë. Të gllabëron ndjesinë e çastit. Nuk e ke më mendjen tek e përditshmja, tek rutina e jetës. Përkundrazi, bëhesh si i huaj, me mendjen veç tek krijimi. Tek fantazmat e saj. Përbindësja, të cilët kur të ngjiten, nuk të shkiten më. Të përndjekin anekënd. Ajo, edhe pse duket e thjeshtë: - ç duhet? mjafton një letër dhe një laps për të shkruar -, ajo është si një zonjë e madhe që ka nevojë për salltanet. Për kushte. Jo rastësisht, letërsia, ka qenë përherë privilegj i fisnikëve

dhe aristokratëve. Letërsia është kapriçoze dhe ta rrëmben shpirtin. Shkrimësia, mbi të gjitha, ka nevojë edhe për orë e orë pa fund dedikimi. Orë, leximesh, reflektimesh korrigjimesh. Sidomos puna me tekstin që po merr formë, është një punë plot lodhje, djersë dhe mund. Por kjo lodhje pa fund, ky mallkim i tmerrshëm, edhe i fal krijuesit, disa kënaqësi të tjera, të çmuara, të papërshtueshme, të papërsëritshme.

Tre janë format e kënaqësisë me të cilat letërsia i shpërblen shkrimtarët.

E para është kënaqësia e mirëfilltë krijuese.

Ajo është e thellë, e pashpërblyeshme, e mrekullueshme, e pashkëmbyeshme. Ajo dhuron një gëzim të brendshëm pa skaj. Ekzaltimi shpirtëror, mbushja për brenda, lumturia pa kushte, pa çmim dhe pa të ngjashëm e shkrimtarit kur ndjen se ka shkruar diçka të bukur, është një lumturi, një ngazëllim të cilin nuk ta fal as shpërblimi më i madh ekonomik a material.

E dyta është fitimi i ndonjë honorari nga shitjet e librave. Një kënaqësi

kjo, të cilën shkrimtarët si të mirët dhe ato mesatarët, gati kurrë kanë fatin ta shijojnë. Ndoshta shkrimtarët mediokër kanë më shumë fat në këtë drejtim. Por, ka raste kur edhe krijuesit e mirë, shkrimtarët me vlerë pra, tek tuk, lindur nën ndriçimin e një yllësie me fat, mundet edhe ta shijojnë atë. Kjo është një nga arsyet pse shkrimtarët zakonisht janë të trishtë, me humor të prishur, nevrinë dhe shpesh të dëshpëruar. Ndaq, si rrjedhojë, pijanecë, vetmitarë, kontradiktorë, të ndarë, me familje të gjymtuara, krejt të çrregullt për të mos thënë të shkatërruar nga vuajtjet. Ata, edhe pse janë të ndërgjegjshëm për lodhjen pa fund, mundohen të gjejnë një ekuilibër të pranueshëm. Për atë që i fal njerëzimit, shkrimtari i mirë nuk paguhet as edhe një të njëqindën si shpërblim. Veç se duhet bërë dallimi mes shkrimtarit amator, diletant dhe shkrimtarit, intelektualit, profesionistit.

E treta është admirimi i publikut. Ajo që lexuesi të fal. Suksesi i librit është një nga kënaqësitë estetike më të egra të shkrimit. Ne dëshirojmë të lexohemi. Kjo është një dëshirë krejt

natyrale e shkrimtarit. Dëshirë e cila rrallë herë realizohet si ai, shkrimtari pra, dëshiron vërtetë. Po nuk u lexua, libri vdes, qoftë edhe kryevepër. Leximi, për të, është përtëritje, fitim energjie, limfë jete. Edhe pse libri nuk është më popullor si filmi, gazeta, TV apo interneti, prapë ai nuk duhet braktisur, a injoruar. Injorimi i librit, është ekuivalenti i një varfërimi shpirtëror të tejskajshëm. Njerëzit do të harronin të thelloheshin në arsyetimet e tyre. Do të ishin më të mjerë.

Ky fat plot mallkim, i cili e ndjek shkrimtarin për 10 vjeçar të tërë, është edhe udha më sublime e intelektit të tij. Të jesh, a të bëhesh shkrimtar, nuk varet nga shkrimtari. Ai lind i tillë. Ekzigjenca për të komunikuar, për të thënë gjëra të brendshme, është një shtysë natyrale e vetë artistit. Ta thuash mirë, thjeshtë dhe me sinqeritet, ndershmëri intelektuale diçka. Kjo është e rëndësishme. Ky është edhe misioni i tij. Vjen apo nuk vjen bashkë me të fati ekonomik a ai i publikut, kjo nuk varet, nuk është në dorë të shkrimtarit.

Intervistë: Lulëzim Haziri, poet

KEMI AMBIENT TË KONTAMINUAR LETRAR

Klubet dhe shoqatat letrare shqiptare janë jo legjitime dhe nuk përfaqësojnë interesat e shkrimtarëve dhe punëtorëve të tjerë kulturorë në këtë vend. Kemi klube dhe shoqata të uzurpuara nga individë, të cilët nuk e njohin fjalën qeverisje e mirë. Një herë zgjidhet kryetar, për të qenë tërë jetën kryetar!

Shkëlzen HALIMI

Lulzim Haziri (1962, Gostivar) është një nga poetët e dalluar, i cili në skenën letrare u paraqit gjatë viteve 8-ta. Përmbledhjen e parë poetike "Kënga lind në vetmi" e botoi në vitin 1989, në SHB "Rilindja" në Prishtinë. Biografia e tij poetike shënon edhe botimin e librave: "Kur dyert hapen me zile" (1995), SHB "Vatra", Shkup, "Dalja nga safari" (2005), SHB "Brezi 9", Tetovë, "Vetmi e varur si numër në portë", përzgjedhje poezish, (2015), Logos-A dhe përmbledhjen e fundit poetike, "Testament prej mëndafshi" (2019). Në vitin 2017 iu botua libri me poezi të përkthyer në maqedonisht "Кога љубовта се троши како креда" (Kur dashuria harxhohet si shkumës), përkthyer nga Lindita Ahmeti, të cilin e botoi shtëpia botuese "Goten" Shkup. Në vitin 2000 Shtëpia botuese "Shkupi" ia botoi librin me shkrime për muzikën rok "Rokenrolli shqiptar!" dhe në vitin 2010 në SHB "Nositi SH" nga Gostivari botoi librin me kolumna gazetareske "Bardhë e zi". Poezitë e tij janë të përkthyer anglisht, spanjisht, finlandisht, frëngjisht, rumanisht, kroatisht dhe maqedonisht. Punon si gazetar dhe aktivist për të drejtat e njeriut. Me Hazirin bisedojmë për çështje aktuale që ndërlidhen me skenën letrare shqiptare gjithandë hapësirave shqiptare.

HEJZA: Vepra juaj e fundit, vëllimi poetik "Testament prej mëndafshi", në fakt është një testament poetik dhe jo, do të thoshim, amanet, sepse deri te fjala e fundit kanë për të thurur edhe shumë copa mëndafshi, përkatësisht poezi, që nxjerrin në pah shpirtin poetik të Lulzim Hazirit. Çfarë të dha poezia në këtë udhëtim të deritashëm letrar?

L. HAZIRI: Librin e fundit me poezi "Testament prej mëndafshi" e botova pas një distance të gjatë kohore, distance që për mua është një rutinë me të cilën kam rënë në ujdi. Nuk jam nga ata të cilët i kënaq publikimi i një libri tëri. Përkundrazi! Për mua shkrimi është një kacafytyje me veten. Ndaj edhe shpesh I ik kësaj kacafytyjeje. Kam frikë patologjike nga përsëritja dhe kalimi I shkrimit në rutinë, në bukurshkrim. Siç ndryshon çdo gjë rreth tij, ashtu ndryshon edhe autori, ashtu ndryshojnë edhe motivet, ashtu ndryshon edhe stili, gjuha dhe gjithë ato salltanatet tjera që e bëjnë një poezi. Miku im, poeti dhe studiuesi Salajdin Salihu e ka pikasur më mire këtë drojë dhe përgjegjësi timen ekstreme ndaj shkrimit, tek thotë: "Poetit mund t'i ndodh që me kalimin e viteve, të bëhet më i përgjegjshëm se sa duhet për shkak të drojës, që nuk është tjetër veçse një pjekuri edhe më e madhe artistike." Dilemën qëllon që ta zbusë paksa ndonjë vlerësim tjetër nga miqtë, siç është ky i poetes Lindita Ahmeti: "Në përmbledhjen "Testament prej mëndafshi" janë dy motive mbi të cilat mbështetet krijimtaria e Lulëzimit: në kënaqësinë për të qenë brenda magjisë poetike dhe në dëshirën për t'u dhënë

amshimin emocioneve të thurura në vargje". Në fund, autori duhet të ndjej çastin kur poezitë e mbështesin për muri dhe ato t'i bëjë publike për lexuesin. Atëherë i vjen fundi drojës për shkak të përgjegjësisë mizore ndaj gjuhës, frikës se mos kam ndryshuar më shumë se sa duhet. Ky ndryshim mua më duket i natyrshëm, sepse kam ndryshuar edhe unë në hapësirën mes dy botimeve. E ndjej se ka ndryshuar gjuha ime, ritmi, struktura e vargut, melodia e poezisë etj. E ndjej një autor të ri Brenda meje, i cili është produkt i kohës dhe leximeve. Dilemën se ky ndryshim është i dobishëm apo i dëmshëm, më mirë mund të ma heqin lexuesit. Libri tashmë ka nisur rrugëtimin e vet deri tek ta. S'kam ç'bëj më tepër në këtë magji!

HEJZA: Ambienti ynë letrar, fatkeqësisht që moti është kontaminuar me lloj - lloj mbeturina që dukshëm ia kanë zënë frymën letërsisë së mirëfilltë. Sot kemi më shumë botues se lexues, qarqe të ndryshme "letrare", kemi mafi letrare, kemi epigonizëm, diletantizëm dhe çka jo tjetër? Vlerat e vërteta u përmbysën për shkak se demokracia vazhdon të trajtohet me mjete të anarkisë. Pse ndodhi kjo dhe si ta dekontaminojmë këtë ambient letrar?

L. HAZIRI: E kam vështirë të shtoj diç më tepër nga kjo që numëruat më lartë, aq më tepër që gjithë këto devijime kulturore i kam vërejtur deri sa kam

qenë një mandat e gjysmë në Komisionin e Ministrisë së Kulturës për letërsi. Vërejtja një matrapazllëk letrar, mashtrime të ulëta që bënin shkrimtarët, amatorizëm që e shisnin si vlerë kombëtare, shkrimtarë të vetë-proklamuar me nivel gjysmë analfabeti të njohjes së gjuhës, reprodukues të një veprë, arrogante kulturore, që për një refuzim të një kërkesë që ua bën, janë në gjendje të të shajnë e kërcënojnë, dhe shumë shëmti të tjera, të cilat reprodukojnë çdo vjet, duke thithur një buxhet të majmë qindra mijëra eurosh nga arka e shtetit. Kjo përsëritje e këtij ambienti kulturorë, e pa kritikuar dhe ndëshkuar nga institucionet shtetërore, e pa debatuar në qarqe kulturore dhe në media, ka krijuar një ambient të kontaminuar letrar, që çdo ditë e më tepër e trashë anarkinë e vlerave letrare. Kjo mafi letrare synon të prezantohet si etalon i vlerave letrare dhe kulturore. Ky organizim perfekt i këtyre matrapazëve kulturorë është i dëmshëm për kulturën kombëtare dhe sa më parë duhet të ndërmerren masa për "heqjen e taxhisë" nga ana e atyre që "ua mbushin trastën", nga ata që paranë publike të grumbulluar nga taksat e qytetarëve ua shpërndajnë këtyre klaneve të veshura me petka kulturore kombëtare. Teknika e tyre e veprimt është zhvendosja e vëmendjes nga rrjedha normale e zhvillimeve kulturore. Kakofonia e tyre për ndonjë pseudo libër të refuzuar është aq e zhurmshme, sa nuk dëgjoheh as të arri-

urat në sferën e kulturës. Kur u digjet bishti, thonë se u dogj fshati! Fola vetëm për ambientin kulturor që financohet nga shteti e që, sipas të dhënave që i kam hasur, mbulon mbi 90 për qind të aktiviteteve kulturore dhe botimeve letrare këtu në Maqedoninë e Veriut. Ky është një problem tjetër i cili duhet hapur! Një formë e këtyre dhe sigurimit të mjeteve për botime dhe aktivitete letrare e ngulfat garën kulturore dhe jetën publike të librit. Autorët dhe Shtëpitë Botuese vetëmjaftohen me financimin e librave dhe këtu, ose në bodrumet e tyre, përfundojnë librat e botuar. Librat nuk shiten, por falen! Promovimi i rrallë i ndonjërit prej tyre më tepër është akt i lavdërimeve që i bëhen autorit (në të shumtën e rasteve pa mos ia lexuar librin), se sa një akt kulturor ku flitet për librin në raport me zhvillimet letrare, për vlerat dhe mangësitë e tij. Nëse nuk diagnostifikohet sa më parë kjo gjendje, nëse nuk mobilizohen dhe organizohen autorët dhe aktivistët kulturorë, nëse Ministria e Kulturës nuk i identifikon shkaktarët e kësaj gjendjeje dhe nuk jep kahe të zhvillimeve kulturore, një pseudovlerë e këtyre kulturore do të ngritët në traditë, duke na shndërruar në një provincë kulturore të parëndësishme për atë që e quajmë kulturë kombëtare. Në këtë rast, ekzili letrar në Tiranë dhe Prishtinë do të jetë rruga e vetme për individualitetet letrare. Të tillë kemi shumë në këtë vend, por, fatkeqësisht, të njëjtit janë të vet izoluar,

ose të revoltuar!

HEJZA: Natyrisht, mungesa e kritikës e ka bërë të veten dhe, siç thotë një fjalë e urtë, "kur mungon maçoq, minjtë bëjnë dasmë", sot jemi dëshmitarë të një mish - mash të vërtetë në lëmin e botimeve. Sa i kontribuoi kësaj gjendje mungesa e kritikës letrare?

L. HAZIRI: Një ambient i krijuar për të cilin fola më lartë, nuk mund ta rregullojë kritika letrare. Do të ishte mirë që, së pari të krijohet dhe të strukturohet një ambient për kritikën e mirëfilltë letrare. Universitetet, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve, mediat dhe portalet kulturore, duhet të fillojnë ta nxisin këtë zhanër letrar. Vlerësoj se duke krijuar një ambient që do ta nxiste kritikën letrare, do të jepej një kontribut i vogël në vendosjen e një hierarkie letrare. Të ndahet, siç thoni Ju, shapi nga sheqeri. Sa për vet autorët, të gjithë njëqind e sa librat që çdo vjet financohen nga Ministria e Kulturës, janë "kryevepra". Kontributi i kritikës letrare do të ishte vlerësimi i këtyre botimeve. Kjo do të ndihmonte dhe nxiste edhe lexuesin e ardhshëm, i cili aktualisht mungon si pasojë e rashamonit kulturor. Nuk mundem pa e përmend me këtë rast paraqitjen dhe rolin fisnik që e ushtron profili dhe revista elektronike HEJZA në këtë drejtim. Është një tregim i suksesshëm në jetën kulturore të shqiptarëve që jetojnë në Maqedoninë e Veriut. Tregim që duhet të ndiqet.

HEJZA: Shqiptarët, veç tjerash, për Librin e Ginisit mund të konkurrojnë me numrin e antologjive poetike. Në këto 30 vjetet e fundit, sipas disa të dhënave, gjithandaj ku jetojnë e veprojnë shqiptarët, janë përpiluar e sajuar mbi 800 antologji. Pse kjo dëshirë kaq e zjarrtë për të sajuar antologji "poetike"?

L. HAZIRI: Personalisht më frikëson fjala Antologji! Edhe më tej jam i mendimit se puna e antologjive nuk duhet t'u lihet autorëve, një personi, aq më tepër nëse ai person është më i ri se 80 vjet dhe nuk e ka dioptrinë e syzeve +6, si pasojë e leximit ndër mote! Nuk mund të përpilohet një antologji të poezisë kombëtare, në gjuhën shqipe, ose në gjuhë të huaja, një shkrimtar. Antologjitë duhet të jenë punë e vazhdueshme e instituteve letrare. Personalisht, më shumë më pëlqejnë antologjitë tematike si p.sh. Antologjia e poezive për qepën, e të ngjashme. Këtë mund ta bëjë një autor, qoftë ai edhe shkrimtarë. Por, të synosh të përpilosh një antologji kombëtare është përgjegjësi që nuk e mban një shpinë letrare. E mban, por fillon të lakohet! Nuk kam fjalë tjera të përshtatshme përveç sarkazmës për këtë dukuri!

HEJZA: Në Maqedoninë e Veriut funksionojnë disa klube e shoqata letrare shqiptare. Mbahen shumë orë letrare, ndahen disa të ashtuquajtura "mirënjohje" (gjithnjë në baza interesi). Por, fatkeqësisht, nuk kemi një çmim letrar vjetor, siç ndahen në Prishtinë e Tiranë, një çmim që sado pak do të ishte unifikues dhe nuk do të kishim ambient letrar të përçarë, çfarë aktualisht kemi. Pse nuk kemi forcë për diçka të tillë?

L. HAZIRI: Për mua, klubet dhe shoqatat letrare shqiptare janë jo legjitime dhe nuk përfaqësojnë interesat e shkrimtarëve dhe punëtorëve të tjerë kulturorë në këtë vend. Kemi klube dhe shoqata të uzurpuara nga individë, të cilët nuk e njohin fjalën qeverisje e mirë. Një herë zgjidhet kryetar, për të qenë tërë jetën kryetar! Edhe mund të jenë, po të mos harxhonin paratë e mia dhe të gjithë taksapaguesve. Kështu, siç funksionojnë këto shoqata, nuk mund të presim përmbajtje të reja kulturore, por vetëm

reprodukim dhe përsëritje bajate të aktiviteteve. Tashmë e kanë shndërruar në etalon se si duhet të duket një aktivitet letrar:

- Pritja e mysafirëve nga të gjithë trevat shqiptare;
- Ora e madhe letrare;
- Ndarja e çmimeve dhe mirënjohjeve (çmime pa para, mirënjohje për të gjithë pjesëmarrësit);
- Darka solemne;
- Përcjellja e mysafirëve.

Mungon debati, mungon rrjetëzimi, mungon promovimi (përveç ai i organizatorit), mungon interkomunikimi me lexuesit dhe shumëçka që do ta avanconte letërsinë.

Ndërsa, sa u përket çmimeve letrare, këtu në Maqedoni nuk e kemi asnjë për bë. Kjo dhe mungesa e tregut, veçse e forcojnë anarkinë e vlerave dhe mundësojnë gëllimin e antivlerave. Në opinion kam dëgjuar idenë që çmimet letrare duhet të jenë obligim i Ministrisë së Kulturës, ashtu siç është në Prishtinë e Tiranë. Kjo mbase do të ishte hapi i parë për të vlerësuar arritjet e vitit në fusha të ndryshme. Por, një shoqatë e formuar enkas për këtë qëllim, e cila do të kishte për mision ndarjen e çmimeve vjetore për zhanre të ndryshme letrare, e formuar nga emra kompetent dhe me integritet, do të ishte zgjidhja më e mirë për ta organizuar këtë garë dhe vlerësim. Me këtë do t'i eskivohej pezhorativit: shkrimtar qeveritar, çmim qeveritar apo politik. Me një rregullore të mirë dhe me një fond të siguruar nga bizneset dhe Ministria e Kulturës, një akt kaq i nevojshëm edhe mund të arrihet.

HEJZA: Ju shpesh merrni pjesë nëpër ngjarje poetike që organizohen në Shqipëri e Kosovë. Por, është një e vërtetë se sa i përket bashkimit shpirtëror, kemi edhe shumë barrierë në kokat tona, çka do të thotë se akoma nuk njihemi mes veti ose edhe nuk duam, siç dëshmoi publikisht Rudolf Marku me "antologjinë" e tij, i cili

vlerëson se poezia bashkëkohore shqipe shkruhet vetëm brenda territorit të Shqipërisë. Pse ky refuzim i bashkimit shpirtëror?

L. HAZIRI: Ende jemi duke i vuajtur pasojat e proceseve politike dhe shoqërore në hapësirat ku jetojnë shqiptarët. Edhe pse kanë kaluar tri dekada nga rënia e komunizmit në Shqipëri, mbi dy dekada nga çlirimi dhe pavarësimi i Kosovës, dhe po kaq nga Marrëveshja e Ohrit, ku shqiptarët filluan të faktorizohen këtu në Maqedoni, politika, që tashmë zhvillohet brenda ndërtesave qeveritare, ende nuk ka potencën dhe frymën që e patën rilindësit tanë të organizuar në klube të vogla jashtë territorit shqiptar. Ende jemi në kërkim të formave të përbashkëta të bashkëpunimit. Ende jemi në fazën e dëshimitit të vlerave, të vlerësimit apo pjesëmarrjes ad hoc, ose të bazuar në njohje personale. Pastaj, pak është punuar në tejkalimin e paragjyqimeve brenda komunitetit letrar dhe artistik. Tirana letrare shfaq kompleksin e superioritetit, që u manifestua edhe me antologjinë e Markut që e përmendët më lartë, dhe në forma të tjera, duke krijuar kështu një ambient të përshtatshëm vetëm për vete, duke e anatemuar dhe larguar Kosovën nga gara me fjalët, "seç e kanë një sintaksë!", apo duke mos e përfillur dhe duke injoruar skenën letrare këtu tek ne. Tirana e mohon edhe letërsinë botërore të përkthyer "me takatin e vet", por në kohë të duhur, nga SHB "Rilindja", vetëm pse disa nga këto libra janë përkthyer nga një gjuhë e dytë. Kjo më së miri u manifestua gjatë vizitës së Ernesto Sabatos kur të njëjtit iu fsheh fakti që "Rilindja" ia kish botuar edhe "Tunelin", edhe "Mbi heronjtë dhe varrezat". Si kurrë më parë në nevojiten profile letrare si ai i Luan Starovës apo Ali Podrimjes për t'i thyer këto paragjyqime dhe për të trasuar forma të bashkimit shpirtëror.

HEJZA: Ju i takoni atij brezi që gjatë viteve 80-ta (për shkak të studimeve) një kohë të gjatë e kaluat në Kosovë. Pikërisht gjatë këtyre viteve kultura shqiptare në Kosovë pati një shpërthim të hovshëm jo vetëm në letërsi, por edhe në artet tjera. Pse ndodhi ky shpërthim i hovshëm dhe si ishte jeta kulturore e atyre viteve, ndonëse në rrethana tejet të vështira për shkak të fillimit të rrënimit të ish Federatës jugosllave (pas ngjarjeve të 81-shit)?

L. HAZIRI: Nuk e kam analizuar këtë fenomen dhe shkaqet që sollën këtë shpërthim të hovshëm kulturor. Por, ndjehem i lumtur që e kam përjetuar disa vite këtë kohë. Nga kjo distancë kohore mund të them se shkak për këtë ka qenë Kushtetuta e vitit 1974. Liria që pasoi nga ky akt u shfrytëzua me mend nga punonjësit kulturor shqiptar. U krijua një ambient i përshtatshëm kulturor, i cili diti të distancohet nga pseudo patriotizmi, që është veprimi i parë që mund ta bëjë një i robëruar, që sapo i hiqen prangat. Kosova e shfrytëzoi me mençuri këtë liri, duke dërguar studentët më të mirë nëpër Universitetet e Evropës, tek mjeshtrit e mëdhenj të mendimit letrar, siç ishin Edgar Moreni, Zhorzh Bataji, Zherar Zheneti dhe shumë emra që s'më kujtohen këtë çast. Për dallim nga studentët e sotshëm, atëbotë shumica e tyre u kthyen në Kosovë dhe vepruan nëpër institucione kulturore. U kthye Ibrahim Rugova, Rexhep Ismaili, Sabri Hamiti dhe një plejadë e shkrimtarëve dhe kritikëve letrarë. Pastaj, rol të rëndësishëm luajti edhe integriteti i redaktorëve dhe drejtuesve të tjerë kulturor të cilët, çuditërisht zgjidheshin për meritat e tyre, e jo afërsinë që mund ta kishin me udhëheqësit e Lidhjes Komuniste të kohës. Në historinë e asaj kohe të Kosovës emrat e Esad Mekulit, Rexhep Qosjes, Anton Pashkut, Ali Aliut, Ali Podrimjes, Azem Shkreliti, Shaip Beqirit, Gani Bobit, Shkelzen Maliqit dhe shumë të tjerëve duhet të jenë të shënuara në krye të radhës dhe të jenë model i punës së redaktorëve të ardhshëm kulturor. Por, mbi të gjitha, gazetat, revistat letrare dhe SHB "RILINDJA" kishin sensin e kohës. Ua sollën lexuesve shqiptarë kryeveprat e letërsisë botërore, pa pasur barrën e simotrave të tyre në Tiranë.

HEJZA: Gostivari, fatmirësisht, ka një jetë dinamike si i përket artit. Ka shkrimtarë, aktorë, piktorë, regjisorë, fotograf, ka institucione kulturore, aktivitete të shumta kulturore, por nuk ka librari. Pse?

L. HAZIRI: Nuk ka librari, sepse njerëzit kohëve të fundit pak lexojnë dhe shitja e librave është biznes i destinuar të punojë me humbje. Ashtu siç i ndodhi librarisë Nobel në Çarshi të Shkupit dhe shumë librarive me fat të njëjtë. Libër-shitja është shndërruar në degë të tregtisë që i duhen subvencione nga ana e shtetit, siç jepen subvencione për bujqësinë, për duhanin apo ndonjë kulturë tjetër bujqësore. Ndërsa, ajo që më mban lidhur për këtë qytet janë individualitetet e theksuara me të cilët bashkëjetoj. Gostivari ka shkrimtarët Shazim Mehmedin e poeten e re Afërdita Xhaferin, ka regjisorin Sulejman Rushitin, fotografin Osman Demirin, dizajnerin Safet Spahiun, piktorët Reshat Ahmetin e Bashkim Mexhitin, ka Teatrin profesionist, ka galerinë KULT dhe Shoqatën e artistëve figurativ DRAUDACUM, dhe "Silindart", Festivalin e teatrove "Othelo", ka Qendrën konservuese dhe tash së fundi edhe Galerinë e arteve. Publiku le të mbetet sfidë e vazhdueshme për drejtuesit e këtyre institucioneve kulturore.

Foto: Rromir Imami

Kalpna Singh-Chitnis, poete dhe regjisore indiano -amerikane

SUKSESI ËSHTË UDHËTIM I VAZHUESHËM PËR NË STACION...

Kalpna Singh-Chitnis: Jam tepër e lidhur me rrënjët e mia dhe përpiqem të ruaj një ekuilibër shpirtëror midis Indisë dhe Shteteve të Bashkuara. E vizitoj Indinë një herë në disa vjet, gjë që më lejon të ushqej lidhjen me atdheun tim. Në një farë kuptimi, çdo ditë unë ndihem sikur jetoj njëkohësisht në Indi e në SHBA. Thelbi i ekzistencës sime është në Indi, ndërsa prania fizike në Amerikë. E konsideroj veten me fat që jetoj më të mirën e të dy botëve

Intervistoi: IRMA KURTI

Kalpna Singh-Chitnis është një poete, shkrimtare, regjisore dhe aktore indiano-amerikane e vlerësuar me shumë çmime; e nominuar gjithashtu për çmimin Pushcart. Ajo është kryeredaktore e Revistës Life and Legends dhe Redaktore për Përkthimin në Revistën Letrare IHRAF në Nju Jork. Ka botuar pesë libra me poezi dhe veprat e saj janë botuar në revista të rëndësishme letrare si World Literature Today, Columbia Journal, California Quarterly, Indian Literature, Silk Routes Project (Universiteti i Iowa-s), Life in Quarantine (Universiteti Stanford), etj. Është nominuar për "Honor of Yeast Litteraire" nga revista LeVure Litteraire në Paris, Francë në vitin 2015. Kalpna Singh-Chitnis është vlerësuar gjithashtu nga zyra e senatorëve të shtetit të Kalifornisë Mimi Walters, nga ish-kryebashkiaku i Irvines, Steven Choi si dhe nga Dhoma e Tregtisë për veprat e saj cilësore dhe kontributin që ka dhënë në Komunitet. Librat e saj janë përkthyer në spanjisht, frëngjisht, italisht, gjermanisht, shqip, çekisht, arabisht, nepalisht, etj., si dhe janë botuar në antologji në mbarë botën. Ish-docente e shkencave politike, Kalpna Singh-Chitnis është diplomuar për regji në Akademinë e Filmit në Nju Jork dhe punon si regjisore e pavarur në Hollywood.

Ju jeni poete, shkrimtare dhe regjisore. Cili nga këto pasione ka lindur fillimisht?

Mendoj se dashuria për poezinë ishte brenda meje. Gjatë adoleshencës zbulova pasionin për aktrimin dhe regjinë. Në fillim, drejtova shfaqje skenike dhe aktrava në produksione teatrale në vendin tim të lindjes Bihar dhe në Mumbai. Kam punuar edhe si stiliste në fushën e modës. Pasi erdha në SHBA, ndoqa Akademinë e Filmit në Nju Jork dhe u diplomova në regji. Megjithatë, në Hollivud, u përqendrova kryesisht në aktrimin në filmat e mi.

Si ndahet jeta juaj mes Indisë, vendit të origjinës dhe Shteteve të Bashkuara?

Jam tepër e lidhur me rrënjët e mia dhe përpiqem të ruaj një ekuilibër shpirtëror midis Indisë dhe Shteteve të Bashkuara. E vizitoj Indinë një herë në disa vjet, gjë që më lejon të ushqej lidhjen me atdheun tim. Në një farë kuptimi, çdo ditë unë ndihem sikur jetoj njëkohësisht në Indi e në SHBA. Thelbi i ekzistencës sime është në Indi, ndërsa prania fizike në Amerikë. E konsideroj veten me fat që jetoj më të mirën e të dy botëve. Megjithatë, ndjej gjithnjë mall për atdheun, pasi pjesa më e madhe familjarëve, të afërmeve dhe miqve të mi jetojnë ende në Indi. Më mungon të jem pjesë e bisedave në gjuhën time, të shkruaj në gjuhën amtare, të vishem me rroba tradicionale indiane dhe të festoj eventet kulturore dhe festat me njerëzit e mi.

Filmi "Pema" është bazuar në poezinë tuaj me të njëjtin titull dhe ka fituar çmime të rëndësishme. E konsideroni

veten një autore të suksesshme?

Unë nuk e mas suksesin vetëm duke u bazuar tek vlerësimet dhe çmimet. Ndonëse filmi "Pema", realizuar mbi poezinë time me të njëjtin titull, ka marrë vlerësime dhe çmime të rëndësishme, nuk e konsideroj këtë si përcaktuesin e vetëm të suksesit tim si autore dhe regjisore. Edhe filmi me metrazh të gjatë "Mirupafshim miku im", filmi i shkurtër "Vajza me theks" si dhe përmbledhjet e mia poetike janë vlerësuar me çmime. Libri i fundit "Letra dashurie Ukrainës nga Uyava" (River Paw Press), u emërua finalist në "Çmimet Ndërkombëtare për Librin" 2023, prezantuar në Festivalin Amerikan të Librit. Gjithashtu, Antologjia "Luledielli: Poezi për Ukrainën mbi Luftën, Rezistencën, Shpresën dhe Paqen", e kuruar dhe redaktuar nga unë, është përzgjedhur në listën e ngushtë për çmimet "National Indie Excellence", 2023. Ndihehem mirënjohëse për Çmimin Bihar Rajbhasha, që më është dhënë nga qeveria e Biharit, në Indi për përmbledhjen e parë poetike të botuar në Hindi në 1983, Çmimin Global të Ekselencës Rajiv Gandhi për kontributet

e mia në film dhe letërsi, si dhe Bihar Shri. Poezitë nga përmbledhja e pestë poetike "Shpirt i zhveshur", janë vlerësuar me Çmimin letrar Naji Naaman 2017 dhe filmi me poezi "Lumi i këngëve" është përfshirë në kapsulat kohore të Kodit Hënor, me misionet e NASA-s në hënë në vitet 2023 dhe 2024. Ndërsa akti i të shkruarit së një poezie, botimi i një libri, bërja e një filmi dhe marrja e vlerësimeve për to është sigurisht kënaqësi, suksesi i vërtetë qëndron në ndikimin që kanë këto te të tjerët. Aspirata ime si shkrimtare dhe kineaste është të krijohet një lidhje me lexuesit, audiencën dhe veten. Kur librat e mi lexohen, filmat e mi shikohen dhe njerëzit e gjejnë veten tek ta, e konsideroj këtë një sukses. Suksesi për mua është udhëtim i vazhdueshëm pa një stacion mbërritjeje.

Sa orë në ditë i dedikoni të shkruarit?

Nuk kam kohë të paracaktuar për të shkruar. Të shkruarit poezi për mua është një akt spontan. Megjithatë, kohën e lirë ia dedikoj prozës dhe skenarëve të filmit. Ndonjëherë, shkruaj disa ditë rresht. Por shpesh tërhiqem për

t'u zbavitur me lexim, gatim, kopshtari, meditim, përkujdesje për kafshën shtëpijake dhe duke kaluar kohë në natyrë. Kjo është e rëndësishme për mua, pasi fitoj një perspektivë të re sa herë që kthehem në tavolinën e punës.

Mund të na thoni diçka më shumë për librin e fundit: "Letra dashurie Ukrainës nga Uyava?"

"Letra dashurie Ukrainës nga Uyava" është një përmbledhje me gjashtëdhjetë e tetë poezi të kohës së luftës për dashurinë kushtuar Ukrainës dhe mbrojtësve të saj që luftojnë për lirinë në luftën ruso-ukrainase. Përmbledhja është përkthyer gjithashtu në gjuhën ukrainase, me titullin "Любовні листи до України від Уяви", nga Volodymyr Tymchuk, poet, përkthyes dhe nënkolonel në Forcat e Armatosura të Ukrainës. Përkthimi i lejon lexuesve ukrainas të përjetojnë ndjenjat e thella për Ukrainën të përcjella në veprën origjinale. Një aspekt i rëndësishëm i këtij libri është afati kohor në të cilin u krijua. E gjithë vepra e përbërë nga poezitë origjinale si dhe përkthimi i tyre, u shkrua kryesisht në kohë reale, e përfunduar brenda një harku prej vetëm tetë javësh. Kjo nxjerr në pah urgjencën dhe emocionin e papërpunuar që përshkon poezitë, duke kapur thelbin e konfliktit aktual dhe ndikimin e tij në zemrat e njerëzve. Poezitë në këtë përmbledhje shërbejnë si ura; ato synojnë të krijojnë lidhje në zemrat e lexuesve, duke u mundësuar atyre që të simpatizojnë betejat dhe aspiratat e Ukrainës. Duke shfaqur dëshirën për dashuri, paqe dhe liri që rreh në zemrën e Ukrainës, libri kërkon të ofrojë një kuptim më të thellë të gjendjes së vështirë të vendit dhe të ndriçojë shpirtin e qëndrueshëm të tij.

Ka shumë interes për të lexuar këtë libër. Kjo ndodh sepse poezitë kanë të bëjnë me konfliktin aktual të armatosur Rusi-Ukrainë? Çfarë e bën të veçantë këtë vepër?

Në fakt, një nga arsytet e interesit të fortë për "Letra dashurie Ukrainës nga Uyava" është lidhja e tij me konfliktin aktual të armatosur Rusi-Ukrainë. Poezitë japin gjithashtu një këndvështrim të veçantë për dashurinë, duke theksuar rëndësinë e saj gjatë kohës së luftës për vetë ata që përballen me katastrofën e saj.

Çfarë mesazhi dëshironi të përcillni tek lexuesit?

Do të doja t'i inkurajoja lexuesit të marrin një kopje të librit "Letra dashurie Ukrainës nga Uyava", ta lexojnë atë dhe të flasin për të në mënyrë që të ndërgjegjësohen sa më shumë njerëz mbi gjendjen e rëndë të Ukrainës. Për më tepër, i ftoj lexuesit të mbështesin Ukrainën dhe kauzat e saj, kudo që të jenë, qoftë përmes donacioneve, mbrojtjes së të drejtave të Ukrainës, ose angazhimit në aktivitete që tregojnë solidaritetin tonë me Ukrainën që lufton për të mbrojtur lirinë e saj.

Bashkimi kulturor, mision i (pa)mundshëm

KLASËS POLITIKE SHQIPTARE I MUNGON ASHTI PATRIOTIK

Me shembjen e diktaturës dhe krijimin e dy shteteve shqiptare të pavarur, dëshirat dhe shpresat e për të bërë diçka më tepër në këtë drejtim, kanë qenë shumë më të mëdha

Agim BAJRAMI

Krijimi i një strategjie të përbashkët për unifikimin e kornbit tonë të ndarë në pesë pjesë, ka qenë dhe mbetet një emergjencë e përhershme kombëtare. Që nga viti i largët 1908, kur Kongresi i Manastirit vendosi për njësimin e alfabetit të gjuhës shqipe, ka kaluar një shekull. Mbi tetëdhjetë vjet kanë kaluar edhe kur ministri i Arsimit i shtetit shqiptar nën okupim, Ernest Koliqi, dërgoi me qindra mësues nga Shqipëria në trojet e çliruara nga okupimi serb në Kosovë dhe Maqedoni, për t'u mësuar gjuhën tonë të ndritur vocërrakëve të etur për dije dhe dritë. Që nga ato kohë duket se dëshira dhe përpjekjet për ta çuar edhe më tej këtë strategji kanë rënë në gjurmë letargjik. Rezultatet e pakta të përfuara gjatë kësaj periudhe, më japin të drejtë për të dalë në këtë konkluzion. Patjetër që për këtë kanë ndikuar rrethanat e pafavorshme historike. Luftërat e shpeshta, kufijtë dhe politikat e rrepta shoviniste të fqinjëve tanë si dhe sistemi i egër diktatorial dhe antikombëtar që u vendos në vendin mëmë etj.

Me shembjen e diktaturës dhe krijimin e dy shteteve shqiptare të pavarur, dëshirat dhe shpresat e për të bërë diçka më tepër në këtë drejtim, kanë qenë shumë më të mëdha. Nuk mund të mohohet që në këtë drejtim ka pasur nisma dhe projekte të panumërta nga qeveritë e çdo spektri, të djathta dhe të majta, por që për fat të keq kanë ngelur në vend numëro edhe sot e kësaj dite. Mungesa e vullnetit politik dhe burokracitë bënë që të zgjatej me dekada projekti i hartimit të abetares së përbashkët shqiptare. Mungesa e po këtij vullneti ka bërë që të mos kemi ende një tekst të njësuar historie, i një libri të përbashkët historie. Kombet e tjerë kanë shekuj që e kanë përfunduar këtë projekt me kaq rëndësi. Të njëjtin fat kanë pasur edhe realizimet e projekteve, të përfolur, për ndërtimin e hekurudhës Durrës - Prizren apo ai i ndërtimit të portit të Shëngjinit (enkas për Kosovën), që nëse do të

bëheshin realitet, do t'i afronte shqiptarët më shumë me njëri tjetrin.

Por, le të ndalemi tek ideja e integritetit kulturor të trojeve, ku diellit i thonë diell dhe bukës i thonë bukë. Fatkeqësisht, përveç nismave private të individëve idealistë, unioneve dhe shoqatave jo qeveritare, në të dy anët e kufijve që po përpjehen të bëjnë diçka në këtë drejtim (Festat e përbashkëta të plisit ose takimi i grupeve folklorikë të Bjeshkëve të Namuna), edhe pse me mundësi shumë të kufizuara monetare dhe infrastrukturore. Nëse njihesh me buxhetet e caktuara për këtë fushë nga ministrinë përkatëse, konstaton se ato janë kaq të vogla dhe të parëndësishme, sa nuk ja vlen as t'i zësh në gojë. Vetiu lind pyetja: nga se shkaktohet ky ngërç i frikshëm që na ka kapur për fyti dhe po na mundon prej kaq kohësh dhe kush janë faktorët që i shkaktojnë ato? Duke qenë të udhëhequr nga njerëz

aventurierë, me të shkuar të dyshimtë dhe pa identitet kombëtar, që atdheun e duan vetëm me fjalë dhe kujtohen të tregohen patriotë vetëm kur shkojnë për të ndjekur në stadium ndonjë ndeshje ndërkombëtare futbolli, përgjigjet dihen ose merren me mend lehtë. Klasës sonë politike i mungon shtylla kurrizore ose i ashtuquajtur i ashti patriotik. Të mësuar për 60 vjet me të ashtuquajturin internacionalizëm proletar, ku vëllait prej Kosove i thuhej shok, kurse shokut të idealit i thuhej vëlla, as që duhet të na shkojë në mend se mund të presësh diçka sado të vogël prej tyre. Pushtetarë të tillë, gjëra të kësaj natyre i konsiderojnë kohë të humbur ose apendikse. Në këtë kontekst, jam shumë i bindur që një pjesë shumë e mirë e stafeve që drejtojnë politikën kulturore në të dy shtetet tona, dinë shumë pak nga historia jonë e përbashkët dhe shumë pak fjalë nga himni ynë kombëtar i

përbashkët.

Arsyeja tjetër është se investimet në këtë fushë, nuk tenderohen dhe për pasojë nuk janë aq eficientë për xhepat e tyre. Duke ndjerë neveri të kujtoj gjumin periodik të Ministrisë së Kulturës së Shqipërisë, ku drejtojnë prej dekadash militantë profanë dhe aspak atdhetarë, mendja më shkon tek Kosova. Është për të ardhur keq që, edhe pse kanë kaluar mbi dy dekada nga krijimi i këtij shteti, ende nuk ekzistojnë projekte afatgjata ose afatmesme në këtë fushë. Jam shumë i sigurt se asnjë ministri kulture i porsa ngritur në këtë detyrë, as në mend s'i ka shkuar organizimi i një kuvendi mbarëkombëtar për çështjet e kulturës dhe arteve mbarëkombëtare. Ashtu siç nuk është kujtuar asnjë prej drejtorëve përkatës pranë kësaj ministrie të ngrejë një grup pune për krijimin dhe hartimin e një antologjie letrare mbarëkombëtare, ku Naimi, Fishta, Shkreli, Kadareja, Mekuli dhe Podrimja, të zinin ballin e nderit për t'u lexuar dhe mësuar në çdo shkollë të mesme ose të lartë. Në Festivalin e fëmijëve në Shkodër, vit pas viti, me zor të rrok syri ndonjë artist të vogël prej Kosove ose prej Maqedonisë së Veriut, edhe pse talentet e vegjël të këtyre vendeve janë kaq të shumtë dhe kaq të etur për të konkurruar në këtë skenë. Nuk po flas këtu për festivalet e munguara apo të cinguara të trupave teatrore shqiptare, ku Prishtina, Tirana dhe Shkupi të ishin nikoqirët e përvisshëm me rotacion të këtij eventi. Ndërsa përta i përket aktiviteteve folklorike, organizimi i tyre ka mbetur ende tek modeli i politizimit i Festivalit të Gjirokastrës, që dikur i kushtohet diktatorit famëkeq shqiptar, Enver Hoxha. Një vend i ndarë me trarë doganash dhe mure është i prirë të hajë vetveten, duke u tkurrur dalëngadalë. Strategjia e bashkimit kombëtar është në vetvete dialektikë zhvillimi dhe progresi. Ata që nuk e kuptojnë këtë, janë naivë dhe meritojnë mëshirë. Ata që e kuptojnë dhe i vënë gurë nën rrota asaj, janë antishqiptarë dhe meritojnë urrejtje...

Për kritikën letrare

TA SHPËTOJMË LETËRSINË!

Çfarë po ndodh me kritikë tonë letrare? Nuk po ndodh asgjë. Në fakt, ajo tash s'ekziston. Pse themi kështu? Sepse, shih ti një fenomen tjetër? Ka me qindra e mijëra botime, ama s'ka asnjë filtër për to.

Fehmi AJVAZI

Secili person që do të bënte një udhëtim në atë që e njohim s'i "territori" kompakt etnik shqiptar, nga Bujanoci e deri te udhëkryqi ku ndahet rruga, Gjirokastrë - jug dhe Vlorë - perëndim, do ta hetoj një deformim të madh urban. Ky fenomen, nuk fletë për mungesën historike të kushteve sociale dhe të infrastrukturës sonë familjare e biznesore, por fletë për një mungesë totale të vetëdijes për rregullimin e territorit! Sigurisht, tashmë jemi të kapur edhe nga plotë fenomene që, po ashtu janë rezultat i shfaqjes së tyre në mungesë të vetëdijes individuale dhe kolektive. Në fakt, kolektive! Çfarë po dua të them? Shqiptarët, nuk është se nuk kishin vetëdije mbi artin dhe kulturën, gjuhën, letërsinë etj. Madje, kishin goxha vetëdije. Në këtë aspekt, nuk mungonte as kritika letrare. Prania e kritikës letrare, u zhvillua krahas shpërthimit të letërsisë në gjysmën e dytë të shekullit XX. Ishte një letërsi dhe kritikë soc - realiste, ama edhe s'i e këllit ishte, madje ishte në një

nivel shumë të lartë. Nuk kishe shansin të përvdieshe e të hyje në letrat shqipe, pa iu nënshtruar një kritikë të rreptë!

Por, kjo është historia e letërsisë dhe e kritikës. Sot, aktuale janë "shterimit" e kameriereve, të taksistëve, të ndërtimtarëve, të mjeshtrëve, të mjekëve, të nxënësve etj. Këto, padyshim që janë sot "brenja" reale për secilin nga ne, por janë pasojë e mungesës së vetëdijes. Pse? Miliardat e shqiptarëve, në këto dy dekada të ikura të këtij shekulli, u derdhën në investime, kryesisht të dështuara. Por, jo edhe atje ku "miliardat" do të shumëfishoheshin: në art dhe kulturë. Institucionet, kudo në hapësirat shqiptare, u kthyen në argat të fenomeneve deformuese në shoqëri, u bënë krah i kategorive anadolake, dhe po ashtu u rreshtuan t'i ndërtojnë kategoritë shoqërore me "udhëzime dhe rregullore të mira", ama jo mbi bazën e formimit edukativ-arsimorë, dhe ngjashëm. Kështu, kanë shteruar dhe po shterojnë edhe kritikët e ndryshëm, veçmas të letërsisë! Në këtë kontekst, kanë shteruar paraprakisht

lexuesit e denjë, meritoret, ata që e mbajnë me oksigjen shpirtin e njeriut dhe të shoqërisë.

Çfarë po ndodh me kritikë tonë letrare? Nuk po ndodh asgjë. Në fakt, ajo tash s'ekziston. Pse themi kështu? Sepse, shih ti një fenomen tjetër? Ka me qindra e mijëra botime, ama s'ka asnjë filtër për to. Nuk ka më shumë se një muaj që isha në librarinë Toena (Prishtinë), dhe në bisedë e sipër me pronarin J.A., doli fjala se ai zotëronte 7000 tituj librash të botuar të autorëve shqiptar! E, natyrisht, duhet të jenë edhe nja 7000 mijë të tjerë që s'mbërrijnë te kthinat e bukura të kësaj librarie prestigjioze.

Pra, edhe ky është fenomen më vete: botimi masiv, pa u përfillur kriteret! Botimi, pa kaluar përmbajtja e tekstit në filtrat e duhur të lektorëve, redaktorëve, recensentëve etj. Pra, pa iu nënshtruar pastaj kritikës letrare! Prandaj, pajtohem plotësisht se shkencën e letërsisë nuk e përbëjnë përshtypjet subjektive të lexuesit, shkenca e letërsisë ka nevojë për kritikën letrare, siç ka nevojë gjaku për

oksigjen! E, duke qenë kështu, tash jemi në një situatë kur në mungesë të kritikës së mirëfilltë, çuditërisht kemi një invazion autorësh që duan të botojnë - dhe botojnë përditë pa asnjë kriter. Tash, kultura dhe letërsia vdesin dy-tri herë dhe në fund: gjuha! Tash, në hapësirën e gjerë dhe të thellë të aksit që e përmenda më lartë, është në rrezik edhe vet toka jonë nga ndërtimet pa fre! Prandaj, aspak nuk është e rastit se në hapësirat e brendshme të këtyre ndërtimeve (materialisht dhe teknikisht të mrekulueshme), vështirë se mund të gjejmë një letër dhe një laps për të shënuar një numër telefoni! Se jo një libër! Madje nuk gjanë as njerëz që banojnë aty. Pra, kritika letrare nuk banon më "në shtëpinë" e shkencës së letërsisë! Dhe, ky realitet, është për t'u sensibilizuar sa më shumë, sepse duhet dalë në ndihmë fjalës së bukur shqipe, pra duhet shpëtuat shkencën e letërsisë nga mungesa e lexuesit, e kritikës, nga injoranca, e sidomos nga mungesa e pranisë së shkëlqimit të dikurshëm të kritikës...

FILMI DHE IMPERIALIZMI KULTUROR

Industria e filmit hollivudian ka krijuar gjithashtu një sistem të veçantë vlerësimesh për përshtatshmërinë e filmave për grupmosha të caktuara. Për një kohë të gjatë, Hollywood-i ka luftuar me censurën dhe vlerësimet e moshës që filmat rregullojnë audiencën për të cilën synohet përmbajtja e një filmi të caktuar

Nga Metin IZETI

Edhe në shikim të parë, koncepti "imperializëm kulturor" është shumë i habitshëm. "Tensioni midis këtyre dy fjalëve është mjaft i fortë". Kultura është pjesë e jetës së çdo individi, por edhe e kombit dhe shoqërisë, që gradualisht na formëson. Kultura është ajo që jetojmë nga dita në ditë, ajo që na dallon nga të tjerët dhe ajo që na tregon se si jemi të ngjashëm me të tjerët. Kultura e përcakton pjesërisht identitetin tonë. Nga ana tjetër, imperializmi është një fjalë paksa frikësuese. Në këtë kontekst janë të inkuadruara edhe konceptet, multikulturalizëm, i cili na mbyll në një pamje të vetë-mjaftueshmërisë dhe transkulturalizëm, i cili mbron ndërmjetësimin dhe shpërndarjen e vlerave simbolike të një kulture në fushën e të tjerave". Me fjalë të tjera, multikulturalizmi në fakt është pranimi i shumë kulturave dhe bashkëjetesa paqësore e tyre, ndërsa transkulturalizmi është përzierja e këtyre kulturave, ndërthurja e tyre, ndarja e elementeve të caktuara dhe shkëmbimi. Ndërsa, imperializmi është transkulturalitet i dhunshëm, d.m.th. do të thotë "shkatërrimi i një pjese të jetës për një tjetër". Në thelb, imperialistët paraqesin një grup njerëzish që nuk pranon se ka grupe të tjera të ngjashme dhe të ndryshme, por imponon kulturën, mënyrën e jetesës, traditat, besimet e tij dhe "pushton" të gjitha kulturat e tjera për t'u bërë superiore, ku, kultura që është "e pushtuar" vdes dhe pranon karakteristikat e kulturës dominuese. Imperializmi kulturor mund të jetë një term i ri, por duke parë historinë njerëzore mund të vërehet se qytetërimi njerëzor është përpjekur gjithmonë të shkatërrtojë kultura të tjera dhe të zgjerojë ndikimin e tij. Imperializmi kulturor, në një mënyrë e paraqet dominimin përmes përhapjes së produkteve kulturore.

Aftësia e Hollivudit për të thithur ndikimet e kinematografisë tjetër

Filloi në 1920, kur qeveria amerikane mendonte se shfaqja e filmave amerikanë në ekranet e huaja, do të ndikonte në shitjen e mallrave amerikane. Crothers thotë se, që nga vitet 1970, ata që përdorin termin imperializëm kulturor janë fokusuar kryesisht në SHBA dhe fuqinë e saj për të sunduar botën, jo vetëm në aspektet ekonomike dhe politike të jetës, por edhe në ato kulturore. "Shumë kinema jo amerikane kanë shijuar Amerikën në një mënyrë ose në një tjetër". Ekziston frika se në të ardhmen të gjithë do të jenë një version i kulturës alternative amerikane, nuk do të ketë shumë mënyra se si mund të jetojmë, por vetëm një që ne as nuk do ta dimë kur të ketë pushtuar kulturën tonë dhe ta zëvendësojë atë me të veten. Korporatat amerikane, jo vetëm, por veçanërisht ato audiovizive, si filmat, televizioni dhe muzika, do të mundnin industrinë dhe kompanitë lokale që nuk mund të përballonin madhësinë e kompanive amerikane dhe, veçanërisht ato të një kulture më të dobët, fjalë për fjalë do të gëlltiteshin dhe shndërroheshin në kopje e vogël e shoqërisë amerikane. Si të thuash, kultura amerikane fillimisht përfitoi nga ato më të dobëtat, ku kishte më pak rezistencë dhe ku madhësia e kulturës në fjalë nuk mund të përputhej me tiparet e reja dhe tërheqëse të kulturës amerikane që vërsuan sferat e një kulture kaq të vogël.

Duke iu rikthyer kompanive audio-

vizuale dhe pjesës së kulturës amerikane që ne e quajmë Hollywood dhe duke marrë parasysh të dhënat statistikore të filmave të Hollivudit në raport me pjesën tjetër të botës, mund të theksohet se Hollivudi ka gjetur gradualisht por ngadalë tashmë një mënyrë për të depërtuar në pjesën më të madhe të kulturave të botës. "Aftësia e Hollivudit për të thithur ndikimet e kinematografisë tjetër, për t'i inkorporuar ato në sistemin e tij dhe për ta kthyer "të njohurin" në "të panjohur" ose anasjelltas, është e njohur botërisht tashmë". Siç shkruan Crothers, që nga viti 2011, shumica e filmave që kanë famë botërore dhe kanë fituar më shumë para janë amerikanë. Ata kishin tema dhe vlera që njihen në mënyrë amerikane, të bëra nga amerikanë apo studio amerikane, të vendosura në një kontekst amerikan ose me aktorë amerikanë. "Nga 50 filmat më të mëdhenj të të gjitha kohërave, 33 ose 66% janë filma amerikanë". Sipas disave, nuk është aq keq të lësh Hollivudin në kinematat vendase. Pa filmat amerikanë, disa kinema vendase do të dështonin, sepse filmat vendas evropianë dhe madje edhe aziatikë nuk janë mjaftueshëm të popullarizuar, as nuk ka mjaftueshëm për të siguruar fitim për aktorët.

Ka një problem tjetër të madh që shfaqet në amerikanizimin e botës, dhe ai është se nuk ka rezistencë sepse ajo synon anëtarët më të rinj të një kulture të caktuar. Siç ndodh gjithmonë me shfaqjen e teknologjive të reja, të rinjtë dhe të papërvujtë, naivët janë gjithmonë të parët që përqafojnë kulturën e tjetrit, veçanërisht nëse ajo është e ndritshme, tërheqëse, e re, e ndryshme, e gëzuar dhe e pazakontë si ajo e Amerikës. Nga Hollywood, Disney, McDonalds, Facebook, kultura amerikane po pushton dalëngadalë botën. Krahas shuarjes së kulturave, tek vetë populli shfaqet edhe një anë tjetër e keqe, të cilët kulturën e re dominuese nuk e shohin si imponim, por vetëm si opsion tjetër. Nuk përbën kërcënim për ta, erdhi në heshtje dhe paqësi dhe u bë vetëm një opsion tjetër nga diapazoni nga i cili ata

mund të zgjedhin, dhe është mjaft tërheqës për të tërhequr një pjesë të madhe të njerëzve të kulturës së vjetër që harrojnë vlerat e tyre origjinale, traditat dhe zakonet pa e vënë re fare. Filmat e Hollivudit i detyrojnë (jo)vlerat amerikane kujtdo që nuk shqetësohet t'i rregullojë ato. Teoricienët shpesh debatojnë se si të vlerësojnë, si të përcaktojnë nëse përzierja e kulturave është e dhunshme dhe pushtuese apo thjesht një përmirësim dhe i përshtatshëm për njërin ose të dyja kulturat. Gjëra të tilla nuk mund të dihen paraprakisht me siguri 100% derisa të ndodhin. "Përcaktimi se çfarë saktësisht është apo jo imperializmi kulturor në një botë që po krijon vazhdimisht disa forma hibride të kulturave është e vështirë të thuhet". Jo çdo ndryshim kulturor që ndodh është rezultat i një fuqie perandorake dhe jo çdo përzierje kulturash është rezultat i zhdukjes së njëres prej tyre.

Amerikanizimi i ideve evropiane

Në epokën e sotme të globalizimit kur gjithçka është menjëherë e disponueshme për këdo, është e vështirë të thuhet nëse ndonjë ndikim amerikan është rezultat i veprimit imperialist apo thjesht një ndërthurje jo agresive e kulturave; ndërsa kultura amerikane përhapet, një kulturë tjetër mund ta refuzojë atë ose ta përqafojë atë. Kjo nuk do të thotë se kjo kulturë tjetër duhet të harrojë apo të hedhë diçka jashtë, ku kultura amerikane konsiderohet të jetë më e fortë. Është e qartë se SHBA si një fuqi e madhe dhe një kulturë dominuese, ka gjetur mënyrën për të qenë prezente në të gjitha anët e botës, por kjo nuk ka pse të jetë një gjë e keqe. Në fund të fundit, kulturat e tjera mund të zgjedhin vetë nëse do të përqafojnë diçka apo jo. I mbetet Hollivudit të përipiqet ta bëjë kulturën e tij më tërheqëse dhe pikërisht ky është specialiteti që Hollivudi ka zhvilluar ndër vite. Suksesi i Hollivudit nuk qëndron në aftësinë për të bërë filma për të gjithë, por në aftësinë për të bindur të

gjithë se filmi është bërë vetëm për ta. Është interesante të theksohet se në të kaluarën kishte një lidhje të fortë midis filmave të Hollivudit dhe atyre evropianë, burimi i frymëzimit të Hollivudit ishin pothuajse ekskluzivisht filmat evropianë. Ky ishte një shkëmbim i barabartë sepse filmat evropianë ishin një frymëzim për ata amerikanë, dhe ato ide evropiane u amerikanizuan dhe u ri-importuan në Evropë. Mund të quhet edhe një rreth i mbyllur, një përzierje e dy kulturave, por gjithmonë në dobi të Hollivudit. James Bond, për shembull, i ka rrënjët në Britani, por personazhi është eksportuar në SHBA. Një gjë e ngjashme po ndodh me Azinë. Filmat amerikanë janë përshtatur me kërkesat kulturore të Azisë dhe si të tilla kopje të përshtatura lëshohen në vend, por gjithashtu frymëzojnë filma të rinj në Hollivud. Në këtë mënyrë, Hollivudi është një frymëzim për veten, por si të thuash, me sytë e dikujt tjetër. Idetë që tashmë janë eksportuar ri-importohen dhe përshtaten edhe një herë, për t'u përshtatur edhe një herë dhe për t'u dërguar sërisht në kinematë në mbarë botën. Në disa raste mund të ndodhë që një zhanër i caktuar të mos jetë i ndikuar nga koncepti amerikan, për shembull, popullariteti i filmave të animuar japonez, paraqet një fenomen tjetër të kulturës jo amerikane. Një nga shtytjet më të mëdha që drejton Hollivudin është ende fitimi. Ne jetojmë në një shoqëri ku Hollivudi na thotë po "Të gjithë mund t'i realizojnë ëndrrat e tyre, secili mund të ketë atë që dëshiron, të gjithë mund të kenë gjithçka", dhe kështu "çdo gjë" bëhet e mirë, pozitive, e dëshirueshme. Ndjenja e mirë krijon varësi dhe ka dëshirë për të parë një film tjetër të mirë, një tjetër film të ri, një tjetër "Aventurë spektakolare" që janë po aq të mira sa prodhimet e Hollivudit, pavarësisht nga cilësia aktuale. Dikur treguesi i një filmi të keq hollivudian ishte se nuk paguante as buxhetin që përdorej për ta bërë atë, tani filmat e këqij të Hollivudit quhen të këqij kur fitojnë, për shembull, vetëm një të katërtën e asaj që pritej, por

fitimi tremujor është 15 herë buxheti që është shpenzuar për ta bërë filmin. Globalizimi për të cilin po flasim është bërë praktikisht amerikanizim. Gjithçka që Amerika mendon se është e mirë, rezultojnë të jetë e mirë. Ushqimi i shpejtë, stili i jetesës, veshjet, hobi, promovimi i lirisë dhe barazisë, si dhe diversiteti dhe filmat që i "eksportojnë" të gjitha këto në botë. Duke parë skenën e kinemasë botërore sot, mund të vërehet se Hollivudi nuk është vetëm një forcë dominuese, por se asnjë kinema tjetër nuk mund të krahasohet me madhësinë e industrisë së filmit të Hollivudit. Në botën e sotme, globalizimi është bërë amerikanizim, Hollivudi prodhon identitetet që dëshiron dhe u shërben atyre në të gjithë Amerikën dhe botën. Një situatë e tillë nuk u shfaq brenda natës, por është rezultat i më shumë se një shekulli filmash të krijuar me kujdes dhe karakteristikave amerikane të përdorura në mënyrë strategjike. Hollivudi nuk detyroi asgjë përmes filmave, por e bëri atë të disponueshme në të gjithë botën në një mënyrë tërheqëse dhe lozonjare. Një nga tiparet më tërheqëse të Hollivudit është se ai e ka portretizuar Amerikën si një vend plot ngjyra dhe gazmor ku të gjitha mundësitë janë të hapura për absolutisht të gjithë.

Ndikimi i filmit

Sistemi i madh i përdorur nga Hollivudi, sistemi yll, është i vetmi në llojin e tij në botë ku diçka të ngjashme shohim vetëm në Bollywood, por ku aktorët gëzojnë statusin e personave të famshëm dhe të adhuruar vetëm në vend. Vetëm Hollivudi i ka kthyer aktorët e tij në të famshëm botërorë, nga ceremonia e ndarjes së çmimeve në një spektakël global dhe nga jeta personale e aktorëve të Hollivudit në një sërë përmbajtjesh interesante për paparacët, shtypin e verdhë dhe fansat. Përfundojmë se Hollivudi ka vepruar në formimin e identitetit në disa nivele. Para së gjithash, Hollivudi ndikoi të vetë aktorët dhe aktoret. Ai u bëri të mundur që nëse përpiqen mjaftueshëm dhe tregojnë aftësitë e tyre në aktrim, lavdërimi për atë aktrim është vetëm një pjesë e vogël e asaj që vijon. Këta aktorë u bënë të famshëm, pak nga pak, në mbarë botën. Jeta e tyre private dhe e biznesit ishte para syve të publikut dhe të gjithë mund t'i gjykonin. Me gjithë këtë vëmendje vjen presioni, ka njëfarë përgjegjësie sepse vetë aktorët, duan apo nuk duan, bëhen model. Hollivudi gjithashtu formëson se kush janë ata në mënyrë që të bëhet pjesë

e identitetit të popujve.

Në një nivel tjetër, Hollivudi ndikon te shikuesit e filmave nëpërmjet aktorëve. Ata krijojnë një imazh të caktuar të asaj që është e njohur, e dëshirueshme, elegante, e guximshme, e lavdërueshme dhe çfarë duhet të jetë një mashkull duke krijuar skenarë dhe personazhe të caktuar që janë më të dëshirueshëm në një kohë të caktuar. Bazuar në atë që sheh, audienca krijon idetë e veta për atë që është e mirë dhe e keqe, si duhet të jetë dhe çfarë nuk duhet të jetë, çfarë shpërblehet dhe çfarë ndëshkohet, dhe duke i konfirmuar vazhdimisht ato ide, individët përvetësojnë një identitet. Në nivelin e tretë, Hollivudi ndikon në kinematë e tjera në mbarë botën. Ai merr përsipër temat, idetë, vetitë e tyre specifike dhe i shndërron në të tija: mund të themi se i "holivudianizon". Nga ana tjetër, Hollivudi u ofron edhe kineastëve të tjerë idetë e tyre, filmat e tyre, frymëzim për diçka që ata mund të marrin përsipër dhe të ripunojnë. Niveli i katërt në të cilin vepron Hollivudi është i vetmi indirekt. Bëhet fjalë për një pjesë të popullsisë që nuk është në kontakt të drejtpërdrejtë me Hollivudin dhe filmat, por ky ndikim reflektohet disi tek ata. Këta mund të jenë fëmijë ose njerëz që nuk shikojnë filma, por megjithatë përdorin disa fjalë të famshme "të përjetshme" të shqiptuara në ekranin e madh. Këto mund të jenë kompani që mbyllën ose produkte që humbasin vendin e tyre në treg për shkak të përfaqësimit të keq në filma ose anasjelltas, një shpërthim i kërkesës për diçka pikërisht për shkak të vendosjes së mirë të një produkti në një film. Shumica e autorëve pajtohen se Hollivudi e ktheu globalizimin në amerikanizim. Ne e përkufizojmë imperializmin kulturor si imponim i dhunshëm i një kulture mbi një tjetër me rezultatin e shuarjes së kulturës origjinale mbi të cilën imponohet ngjarja. Në rastin e Hollivudit, ne mund ta zëvendësojmë imponimin e dhunshëm të kulturës me një imponim jo të dhunshëm, por shumë agresiv. Ashtu si reklamimi në filma mund të jetë i fshehtë, kështu mund ta quajmë këtë imperializëm hollivudian të fshehtë. Ndikimi i filmave ka vendin e tij pothuajse në çdo aspekt të jetës sot, dhe shumë pak njerëz protestojnë, shumica e të cilëve janë anëtarë me arsim të lartë të komunitetit akademik që studiojnë pikërisht këtë fenomen të kthimit të botës në një "fshat global amerikan" të madh dhe janë ndër të paktët që i kuptojnë pasojat. Brenda secilit prej katër niveleve përmes

të cilave Hollivudi ndikon tek ne dhe në botë, mund të vërehen pjesë më të vogla që përfshihen brenda atyre niveleve. Konkretisht, në nivelin e dytë të ndikimit, kur industria e Hollivudit vepron mbi shikuesit, dmth. audienca mund të shohë pjesë konkrete që lidhen me përcaktimin e identitetit të çdo individi. Natyrisht, janë feja, raca, origjina etnike, gjinia dhe seksualiteti, pjesët që janë më të përfaqësuar. Vlerat që promovon filmi hollivudian në nivelin e dytë manifestohen në tre pjesë.

E para është mënyra se si ne e shohim veten dhe anëtarët e fesë, racës, grupit tonë etnik, njerëzve të të njëjtit orientim seksual ose gjinie. Pjesa e dytë është mënyra se si ne e perceptojmë "tjetrin", diçka që është e panjohur për ne, ne krijojmë një imazh të diçkaje për të cilën mund të dimë vetëm përmes filmave dhe pjesa e tretë lidhet me mënyrën si "tjetri" na sheh ne dhe pjesëtarë të një kulture të huaj, një feje që nuk e njeh, vlerat dhe traditat e së cilës nuk i përmbush dhe në bazë të filmave dhe stereotipave të përmbajtura krijojnë një ide të caktuar, ashtu si ne, për "tjetrin". Problemi lind në faktin se qëllimi fillestar i Hollivudit ishte dhe mbetet fitimi. Mënyra më e lehtë për të bërë një fitim është duke argëtuar audiencën në mënyrë që Hollivudi të shfaqë specialitete grupe njerëzish siç i përshkruan atij në atë moment. Kështu, duke parë disa nga filmat, homoseksualiteti mund të ndihen si joshës, zezakët si "kafshë" të pashkolluara, muslimanët si gjakderdhës, italianët si mafiozët me temperament të papritur. Ose siç thotë, Jack Shahan: "Televizioni priret të përjetësojë katër mite themelore rreth arabëve: të gjithë ata zotërojnë pasuri përallore, janë barbar dhe të pakulturuar, janë maniak seksual me mendim skllavërues për të bardhët, dhe gjejnë kënaqësi në aktet terroriste." Gratë afro-amerikane, konstaton Bisheta Merrit, shfaqen si figurante në TV e orëve të vona: personi që blen drogën, personi i pastrehë në trotuar, prostitutë në holllet e hoteleve". Asnjë nga ato imazhe nuk përfaqëson një tipar të mirë, dhe u përdorën masivisht dhe në mënyrë stereotipike për të arritur një komplot argëtues në film. Stereotipe të tilla mund të jenë të rrënjësura thellë tek ata që nuk kanë ndikim në atë grup njerëzish. Shpesh, për shembull, në filmat amerikanë mund të dëgjoje shprehjen ciao bella ("përsëritetje /mirupafshim bukuroshe"), e cila i drejtohej në mënyrë stereotipike çdo femre, sado e papërshtatshme të tingëllonte, ndërsa në realitet vështirë se dikush do të

përsëritet dikë në rrugë ose në një dyqan me një shprehje të tillë, madje do të tingëllonte e papërshtatshme.

Duke vëzhguar këtë nivel të dytë ndikimi, është e qartë se vetë Hollivudi është në pjesën ku ne vëzhgojmë të tjerët, ndaj është e nevojshme të përmendet vetë imazhi i vetvetes që Hollivudi i prezantoi botës. Perceptimi i Amerikës i bazuar vetëm në filma është i shtrembëruar dhe jep një pamje mjaft joreale të shoqërisë amerikane. Amerika nuk është gazmore, shumëngjyrëshe, plot mundësi për të gjithë, nuk jep gjithmonë shanse të dyta, të treta dhe të katërta, nuk është plot me heronj që vijnë në ndihmë, as bukuroshet magjepsëse nuk janë të vetmet që ecin rrugëve. Turma nuk i përket çdo shtëpie ku jetojnë italianë amerikanë dhe as çdo zezak nuk flet me zhargon. Por stereotipe të tilla janë shtytësit e tregimeve në filma dhe kultura në anën tjetër të botës, të cilat kanë akses në filmat e Hollivudit, mësohen të lidhin grupe të caktuara njerëzish me stereotipe të caktuara, qoftë edhe në mënyrë të pandërgjegjshme ose kur është e qartë se është vetëm një stereotip. I gjithë ndikimi që ka Hollivudi nuk lidhet vetëm me filmat. Për shkak të gjithë kulturës së të famshmeve që është zhvilluar për shkak të Hollivudit, është shfaqur një lloj pune krejtësisht e re, fotografë të famshëm, domethënë, paparacët. Fillimisht ata u shfaqën në vitet 60 të shekullit të kaluar, dhe sot ka një numër të pabesueshëm të tyre, kryesisht vetëm në Amerikë, për të cilin është përgjegjës vetëm Hollivudi dhe është fakt se kjo e ngushton hapësirën e lirisë dhe jetës.

Pushteti i filmit

Industria e filmit hollivudian ka krijuar gjithashtu një sistem të veçantë vlerësimesh për përshatshmërinë e filmave për grupmosha të caktuara. Për një kohë të gjatë, Hollivudi ka luftuar me censurën dhe vlerësimet e moshës që filmat rregullojnë audiencën për të cilën synohet përmbajtja e një filmi të caktuar. Këto shenja në pjesën tjetër të botës datojnë në vitet '90 të shekullit të kaluar, ndërsa vetëm Britania e Madhe prezantoi shenjat e moshës në mesin e viteve '60, që është vetëm pak vite pas Amerikës dhe sistemit të tyre, i cili mbetet pothuajse i njëjtë edhe sot. Shumë vende i kanë përshatur këto shenja për veten e tyre, por shumica e notave janë të njëjta me ato të futura nga Amerika, me kufijtë e moshës që janë të ngjashëm. Hollivudi ka ndikuar kështu në fenomenin global të kontrollit të moshës së audiencës për disa filma, jo në të gjitha vendet njëlloj, por në shumicën. Siç u përmend më herët, Hollivudi kishte shumë fuqi për të popullarizuar ose hequr një produkt të caktuar nga tregu, kështu që ka qenë rasti me, drogën, alkoolin, cigaren dhe amoralitetin. Alkooli, cigarja, droga ndryshuan kuptimin që kishin, pra, u bënë simbol i elegancës, maskulinitetit, sfidës, rebelimit, emancipimit të gruas, pushtetit dhe më shumë, dhe markat e tyre ndryshuan në varësi të popullaritetit të filmit. Hollivudi përdori epërsinë e tij mbi këta produkte për të sjellë një ndjenjë të caktuar në filmat e tij në varësi të mënyrës se si këta produkte ishin filmuar, por Hollywood gjithashtu fitoi para në bazë të këtyre produkteve. Reklamimi është promovuesi më i madh i një produkti, i mirë apo i keq, dhe ajo që shfaqet në të gjithë botën vazhdimisht dhe gjithashtu krijon varësi. Disa teoricienë e përshkruajnë Hollivudin si një oktapod që ngadalë por me siguri mbështjell dhe shtrëngon krahët rreth planetit, duke sjellë zakonet, mënyrën e jetesës dhe të folurit e tij dhe duke i dhënë formë botës sipas masës së tij. Është e qartë se Hollivudi ka dëshmuar në pak më shumë se njëqind vjet të ekzistencës së tij se është një forcë globale dhe se ka pushtet mbi një pjesë të madhe të popullsisë. Kjo fuqi mund të diskutohet, mund të tentohet të kufizohet ose të zbutet, por është e sigurt që do të vazhdojë të zgjasë dhe të rritet.

IBRAHIM RUGOVA: MUSINE KOKOLARI

Musine Kokolari është njëra nga femrat e rralla që shkroi midis dy luftërave, në periudhën 1912-1945. Për të nuk dimë shumë tash për tash, pos që më 1940 botoi një libër me tregime e skica me titull "Siç më thotë nënua plakë". Po shtojmë se pos M. Kokolarit brenda kësaj periudhe vepruan edhe dy femra të tjera: Androniqi Zengo në pikturë dhe në kritikën artistike dhe Elvira Tarro në kritikën letrare, e të dyja ishin korçare. Zengo kishte kryer Akademinë e Artit në Athinë dhe në pikturën e saj ndihet mjaft theksi impresionist i peizazhit. Veprimtaria e këtyre krijueseve flet se në këtë kohë fillon edhe inkuadrimi i femrës në kulturën shqiptare, që pas luftës do të jetë edhe më aktiv dhe më i dukshëm. Është mirë të dihet se Kokolari i shkroi tregimet e saj në të folurit çam, pra të krahinës së Çamërisë dhe njëherësh është një ndër shkrimtarët e rrallë shqiptarë që shkroi thjesht në këtë të folme, madje me qëllim artistik, sepse siç e dimë në historinë e letërsisë shqiptare shumë shkrimtarë tanë kanë shkruar në dialektin e tyre, meqë e ndienin si gjuhë të përgjithshme, e po të vepronte kështu, atëherë M. Kokolari do të shkruante në toskërishten letrare. Po ashtu këtu nuk i marrim ata shkrimtarë që dialektin, në kuadër të gjuhës së veprës dhe të gjuhës letrare, e përdorin për tipizim të personazheve. Për librin e saj, më 1940 në gazetën , nr. 1 të 30 korrikut, poeti ynë i njohur, Lasgush Poradeci, bëri një kritikë mjaft interesante. Vetë përcaktimi i Lasgushit të shkruajë për këtë libër, edhe pse ai shkruante shumë rrallë për ndonjë autor apo libër, e sidomos këtë poet me ndjenjë të hollë për gjuhën poetike dhe me koncept të zhvilluar e të pasur për atë gjuhë, flet se ai në këtë libër e shihte të

realizuar këtë çështje. Madje, konstatimi i tij se autorja e zë jetën në momentin kritik, do të thotë atëherë kur ajo manifestohet në formën më të lartë, po ashtu e vë në rend të parë aftësinë e shkrimit të Kokolarit, pra jeta në kulmin e zhvillimit të vet, në të vërtetë të momenteve të saj. Një vlerësim të mirë dhe interesant e jep edhe Maksimil-

ian Lamberc: (Maximilian Lamertz), albanologu i njohur gjerman, më 1948 në librin , Lajpcig 1948, prej nga i morëm këto tregime të Kokolarit. Ai thotë se autorja në dialektin çam na sjell skena popullore në formë të dialogut dhe e çmon gjuhën dhe talentin e saj.

Në vazhden e këtyre vlerësimeve po

shtojmë se M. Kokolari përmes të folmes së çamërishtes e ngrit të folurit e vet në prozë, të folurit tregimtar dhe përmes këtij të foluri na jep mentalitetin dhe pozitën jetësore të personazheve të atij mesi, e jo përmes ndonjë përshkrimi sociologjik të jetës. Do të thënë se personazhe të tregimeve të saj janë gratë, në botën e të cilave hyn përmes rrëfimeve të tyre dialogjike dhe kështu në kuptojmë problemet jetësore të tyre: konfliktet njerëzore e materiale, realitetin familjar të një kohe, pozitën e gruas, kurbetin, vajin, dasmën, shkurtë, fatin njerëzor në përgjithësi. Pra, autorja na jep një fenomenologji të shpirtit të gruas shqiptare në një kohë të caktuar, që vjen e merr vlerën e artit në të cilin ngrihet e realizohet. Njëherësh po theksojmë se këto tregime janë me interes edhe për gjuhëtarët tanë, madje edhe për elemente për gjuhësinë historike, sepse dialektin që përdor autorja përmban shumë trajta gjuhësore që i ndeshim në veprat e autorëve të njohur arbëresh, si të De Rada, G. Dara, Serembe, Santori, ill të tjerë, sepse shumë prej tyre ishin me origjinë nga këto vise dhe e kishin marrë gjuhën e atëherëshme me vete, madje si fakt se si gjuha ruhet dhe zhvillohet brenda një dialekti dhe brenda një gjuhe në përgjithësi, që duhet të vëzhgohet si fenomen. Për shembull, trajta të tilla janë golë (gojë), fëmijë (fëmijë), bilë (bijë), ill (yll) etj. Pra, tregimet e Kokolarit e vërtetojnë faktin se edhe dialekti në shkrimin letrar, i përdorur me mjeshtëri, mund të jetë mjaft produktiv krahas me gjuhën letrare brenda së cilës realizohet, ashtu siç është produktiv në zhvillimin e gjallë të gjuhës, në jetën tonë gjuhësore dhe jetësore. ("Jeta e re", nr. 2, 1983, Prishtinë)

Rilexime

TRI LETRA TË PANJOHURA TË PETRO MARKOS

Në këto letra Petro Marko shtjellon edhe pikëpamjen e tij të drejtë për misionin historik, që ka letërsia në pasqyrimin e ngjarjeve kulmore të jetës shqiptare

Xhahid BUSHATI

Duke lexuar librin "Kujtesë" të autores Pandora Dedja (studime, kritikë letrare, mbresa), Sh. B. UEGEN, Tiranë 2006; u ndala tek pjesa II (Kritikë letrare), dhe më konkretisht te shkrimi: "Tri letra të panjohura të Petro Markos", f. 285). Shkrimi shoqërohet me një parathënie nga shkrimtari Bedri Dedja, Shtator 2002.

PJESË NGA PARATHËNIA

"Bashkëshortja ime Pandora, ka kohë që punon me këtë botim. Ditët e fundit, duke kërkuar në arkivin tonë familjar, ajo gjeti dhe tri letra të panjohura për publikim të Petro Markos, mjeshtër tonë të madh. Këto letra i janë drejtuar redaksisë së letërsisë për fëmijë pranë Sh. B. "Naim Frashëri", si dhe në veçanti Pandorës në vitin 1969 dhe në vitin 1972. Mendoj se letrat nuk përfaqësojnë thjeshtë

një kureshti letrare. Në këto letra Petro Marko shtjellon edhe pikëpamjen e tij të drejtë për misionin historik, që ka letërsia në pasqyrimin e ngjarjeve kulmore të jetës shqiptare. Shumë interesante janë mendimet e Petro Markos mbi letërsinë për fëmijë dhe veçantinë e saj, atje ku ai shpreh se detyra e kësaj letërsie nuk është të merret me deduksione e didaktizëm të thatë, por me zgjidhjen e detyrës themelore, që qëndron para saj "për t'i hapur shtigje imagjinatës" së lexuesve të vegjël dhe të rinj."

NGA LETRA E PARË (Shkrimtari Petro Marko falënderon shoqet Dhurata Xoxa, Pandora Dedja; shokët Shefqet Musaraj dhe Mentor Belegun për ndihmën e madhe i kanë dhënë për përmirësimin e romanit "Halimi"). Në mes të tjerave, P. Marko thotë: "Kam krijuar situata të tilla reale për atë kohë, duke u ruajtur nga skematizmi dhe nga çdo gjë ireale." NGA LETRA E DYTË (f. 286) - Letra i drejtohet shoqes Pandora (Dedjes) - Letra flet për vërejtjet e recensentëve për romanin "Fantazma dhe plani tre plus katër".

Petro Marko u përgjigjet: "Që të tre shokët, kishin vërejtjet e tyre, të cilat unë i shqyrtova dhe vura re disa prej tyre ishin me vend, ... [...] Unë, duke e rishikuar me kujdes fjalë për fjalë dhe skenë pas skene, duke u ndihmuar nga zbulimet e disa pasaktësive të recensentëve, dhe duke u përpjekur që të jem më i saktë, bëra ndryshimet që pashë me vend. [...] Disa

pikëpyetje që bënte dikush nga recensentët, mu dukën të tepërta, se letërsia nuk mirret me deduksionet e ngjarjeve dhe as gjenezën e aksioneve që zhvillohen gjatë rrugës së zgjedhjes së problemit me të cilin merret një vepër. Po, cilido ka dhe shijet e tij, ka dhe mënyrën e shprehjes dhe të përdorimit të mjeteve të shumta dhe të pakufishme të artit për të goditur atje ku duhet. [...] (shembull: udhëtimi i arapit...) Prura këtë shembull për të treguar, se nuk janë vërejtje të logjikshme për një letrar, ... [...] Nuk vazhdoj, jo Ju shoqe Pandorë, kini për t'i parë vetë këto pikëpyetje që s'kanë të sosur. Sidoqoftë, cilido ka konceptet e tij për jetë e për art. Disa shkruajnë si unë e disa shkruajnë si ata që kanë bërë recensione. [...] Për vërejtjet e tjera të recensentëve, unë nuk jam dakord... [...] Sidoqoftë, ju shoqe Pandorë, shikojeni vetë dhe kam besim të plotë se ju do ta shikoni me dashuri për të mirën e veprës. Ju falënderoj; Autori i romanit "Fantazma dhe plani tre plus katër"; Petro Marko Tiranë, 26 / IX / 1972.

NË VEND TË PËRFUNDIMIT

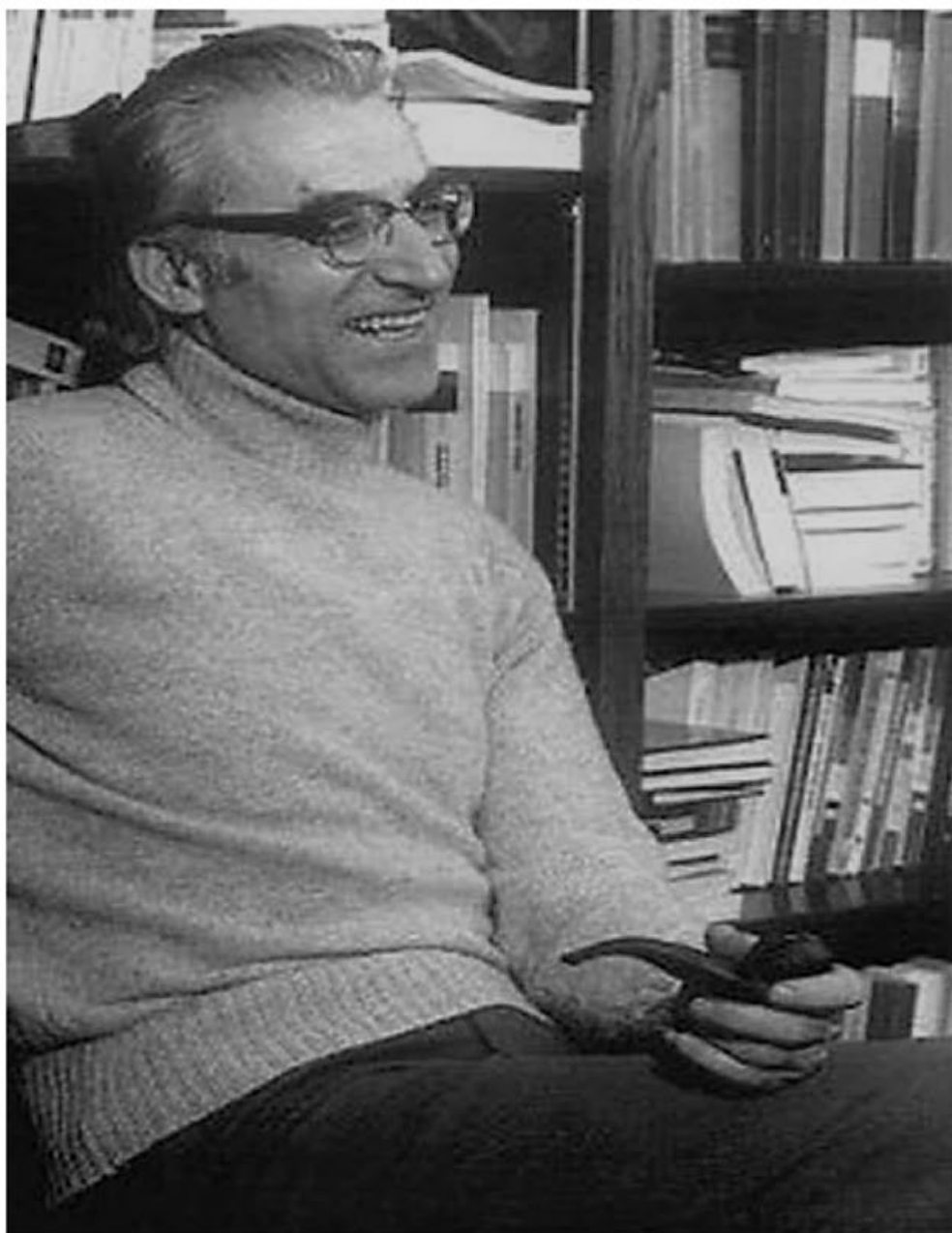
Romanet për fëmijë të Petro Markos, veçanërisht "Shpella e piratëve" e sidomos "Fantazma dhe plani 3 + 4" është shoqëruar me një lumë kritikash, të cilat fshehin dashakeqësi, shpesh janë bashkëshoqëruese e metodës së realizmit socialist.

Duke parë me vëmendje dy letrat e panjohura në arkivin familjar të Pandora Dedjes, tekstet e tyre, evidentojnë disa probleme, si: marrëdhënia e shkrimtarit me drejtuesit e redaksisë së Shtëpisë botuese, marrëdhënia e shkrimtarit me recensentët, marrëdhënia e shkrimtarit me identitetin e krijimit të tij, marrëdhënia e shkrimtarit me arsyetimet dhe metodën e realizmit socialist, etj. Të kuptohemi, ky roman nuk është në nivelin e romaneve të tjerë. Po çfarë konstatojmë nga letra e parë? Shumë duar janë futur në romanin e tij, shumë "qepje" janë bërë, aq sa Petroja ndjen tjetërsimin e veprës së tij. Por Petroja krahas etikës, me vendosmëri, argument e dinjitet mbrojnë veprën e tij. Nga ana tjetër, konceptet e autorit lidhur me kohën dhe shenjën e veprës, magjinë e krijimit, me idealet dhe talentin e tij, me vizionet krijuese lidhur me ardhmërinë e kësaj letërsie, sikur janë larg koncepteve arkaike, primitive e të paafteve drejtues të qarqeve letrare. Ndjaj, jo më kot, në këto letra, shprehja përsëritëse e Petros: "... unë nuk jam dakord..." është rezultat i një shkrimtari që ka personalitet, që dha një kontribut të rëndësishëm edhe në zhvillimin e letërsisë shqipe për fëmijë e të rinj, i dha lartësi të reja. Disa i kuptuan e disa jo vlerat romaneske të këtij shkrimtari të madh. Petroja mbeti i nderuar si njeri e si krijues i letërsisë shqipe.

(Shkodër, shtator, 2023)

ARSHI PIPA DHE SPROVA E FILOZOFISË INTEGRALE

Përtej gjysmë shekulli censure e trembëdhjetë vjet lamtumire, Arshi Pipa, autori dantesk i "Librit të burgut", nuk e ka reshtur komunikimin e tij serioz me lexuesin

Nga Ardian MARASHI

Libri më i ri që botohet nga dorëshkrimet e mbetura prej tij, të cilin ai e quante thjesht "Skicë e një konceptimi mbi jetën", është, për shumë arsye, unik në historinë e letrave shqipe e madje i veçantë në krejt historinë moderne të mendimit universal. Teksa shkruan: "Unë mund të heq dorë nga gjithçka, por jo nga mendimi; kjo është e mira ime më e lartë, madje e mira ime absolute", Arshi Pipa është aq i sinqertë e aq i vërtetë, sa asnjë tjetër mendimtar përpara tij, në mos Sokrati, modeli i tij kurajoz. Mendimtari shqiptar ndodhet në kushtet më të pakonceptueshme për të bërë filozofi. Është në vitin e nëntë të burgut, krejtësisht i sfillitur fizikisht, ndërsa shokët e qelisë i përçojnë imazhin e centaurit mitik, aq shumë burgimi i ka shtazëruar. Mirëpo, për mendimtarin, ashtu si dikur moti për oshënarin, edhe burgimi më çnjerëzor mund të shndërrohet në spiritualitet, përdërisa shpirti e mendja rrojnë: "Kanë prangosur trupin tim, por nuk kanë mundur të prangosin mendimin tim. Dhe - gjë vërtet e mrekullueshme - kur trupin time kanë bërë pothuajse një kufomë, atëherë mendimi ka fituar lirinë". Në burg, Arshi Pipa nuk ka bibliotekë, por beson se mund të filozofojë nga përvoja, pa referenca të shkruara - njësoj si Sokrati. Për të filozofuar, ai kujton punët e kursit, tezat e antitezat, bisedat e "dialogët" që e ushqyen në vitet e liceut klasik, të universitetit e të jetës së lirë intelektuale - njësoj si Platoni. Dhe, njësoj si stoiku më i thekur, ai filozofon për kuptimin e epërm të jetës shi atëherë kur përreth tij ligësia njerëzore ka kapur kuotat e poshtër-

sisë absolute. Le të kujtojmë, "për atmosferë", situatën e të burgosurve tek "Kanali":

E vdesin fatkëqijty të praku,
Vdesin hendeqeve ndër brraka gjaku,
Vdesin nën shtrat, ku mshehen për me vdekë

Vdesin tue pritur bukën, ndër gjiriza
Tue ba nevojën, vdesin posi miza,
Dhe si cofëtina i kallin ndër hendejë.

Në këto kushte, pra Arshi Pipa shkruan veprën e tij filozofike "Skicë e një konceptimi mbi jetën", në një fletore shkollë të maskuar me portretin e kryearmikut të tij. Në faqet e kësaj fletoreje, pa emër autori në krye dhe drejtpërdrejt në italisht - një tjetër maskë kjo, tepër e kushtueshme për autorin sqimatar, i cili, edhe pse me origjinë toskë, kishte zgjedhur gegnishten kulturore si gjuhë të veprës së vet letrare - AJO, vepra testament e jetës së tij: "Abbozo di una cenzezione dell'avita". Vepra plotësohet me punimin "Sul Genio" (Mbi gjeniumin), i cili e thellon argumentin dhe për të cilin duket qartë se autori ka reflektuar sistematikisht në vitet e rinisë e të pjekurisë. I gjithë dorëshkrimi është realizuar me shkrim të imët dhe me fare pak korigjime, çka nënkupton se mendimi ishte krejt i pjekur qysh përpara se të hidhej në letër dhe se, nga ana tjetër, mungesat e burgut nuk ia lejonin autorit luksin e keqshkronjës dhe të reflektimit të zgjatur. Në momentin e shkrimit, filozofit të burgosur nën mbikëqyrje të rreptë i duhet të veprojë shpejt: të hedhë përnjëherë parashtrimin, të sjellë aty për aty argumentet, të bëjë drejtpërdrejt zbrëthimin dhe thellimin e tyre, të cogito-jë rrufeshëm e

të nxjerrë sakaq përfundimet, me një lloj shpejtësie që nuk ngutet. Ai nuk ka kthim prapa, nuk mund të shkarravisë e të rifillojë nga e para, pasi rrethanat e detyrojnë të punojë në kushte urgjence, gjatë kohës kur gardianët vigjillojnë gjetiu. I duhet të kënaqet me një fletore të hollë shkollë, e cila, përndryshe, ka përparësinë se mund të fshihet shpejt dhe kudo, ama të fshihet me atë zell me të cilin i burgosuri di të fshehtë veprën e vet me përjetim, edhe pasi të ketë dalë nga burgu, meqenëse "Vëllai i Madh" oruellian përgjon gjithçka, deri nën lëkurë. Siç dëshmon e motra më e vogël, Nedreti, dorëshkrimi shpëtoi vetëm falë përjetimit të një miku, ndërkohë që një tjetër dorëshkrim filozofik, "Letra didaktike", që vëllai i përkujdesur ia kushtonte së njëjtës, ndoshta sipas stilit të atit të madh shpirtëror në filozofinë e moralit, stoikut Senekë tek "Letrat Lucilit", humbi pa gjurmë.

Po cila është gjurma që lë Arshi Pipa me distikun "Skicë e një konceptimi mbi jetën" dhe "Mbi gjeniumin"? Çdokush që e lexon këtë vepër siç lexohet një shtjellim filozofik, vëren se argumenti ndërtohet mbi dy parime të ndërlidhur: koherenca dhe ndershmëria. Arshi Pipa nuk synon të provojë teza specifike e as të demonstrojë stërhollim metode: ai thjesht kërkon, me mjetet e filozofisë dhe për arsye praktike, të dijë se cili është për njeriun kuptimi i epërm i jetës; dhe, teksa kërkon për vete, na bind që ta ndajmë së bashku aventurën e mendimit.

I stërvitur në kritikë filozofie (Vico, Croce, Begson), ai e drejton logjikën me rreptësinë e një metafiziciens, por vetë metafizikën e përjashton nga fusha e vet e kërkimit, me qëllim që mendimi i tij të mos detyrohet të spekulojë, siç vihet re ndër plot filozofë tryeze. Në bazë të të gjithë argumentimit, Pipa vendos aksiomën e tij, e cila pohon qartë e prerë se mendimi është gjëja më e paasgjësueshme dhe pasuria e vetme e patundshme e qenies njerëzore. Kësisoj, në kushtet e skajshme që ishin të tijat gjatë burgimit, të menduarit nuk është më vetëm e thjesht një aktivitet njerëzor, qoftë edhe më i larti, por shndërrohet në akt mbijetese. Për Pipën, të mendosh do të thotë të mbetesh gjallë, do të thotë të justifikosh vetveten në pikëpamjen e njerëzores. Formula karteziiane "cogito ergo sum", e cila shpreh njëherësh intuitivin dhe intensitetin e vetëdijes për njerëzoren, duket se merr kuptimin e saj të njëmendtë jo me Dekartin, po me Pipën.

Për filozofin shqiptar, njerëzoria ka vetëm një përcaktim themelor, të menduarit, prej të cilit buron gjithçka tjetër: "I vetmi ndër të gjitha speciet, njeriu, përpiqet ta tejkalojë vetveten, ndërsa speciet e tjera kanë prirjen vetëm të ruhen. Kjo i detyrohet faktit që vetëm njeriu është i pajisur me mendimin". Në vijim, çështja shtrohet në rrafshin e filozofisë së moralit: si dhe për çfarë do ta përdorë njeriu mendimin në raport me të cilin ai përcaktohet si specie? Nëse, mandej, pranohet aksioma se për njeriun e mira gjendet në realizimin e tij të plotë si qenie, pra si qenie renduese - duke kënaqur kështu universalizmin që ka përcaktuar qenësinë e tij brenda species - atëherë pyetja e shtuar më sipër plotësohet në formën: ku duhet të synojë njeriu me mendimin e tij dhe me veprimin e tij moral, në mënyrë që të rrokë universalen, domethënë të realizojë qenësinë e vet, të mirën e vet?

Ja si përvijohet, pas një demonstrimi bindës, përgjigja e filozofit: "Ligji i arsyes praktike do të jetë: "Vepra në interes të njerëzimit!" Kështu, do të kesh vepruar në interesin tënd të vërtetë, sepse interesi yt i vërtetë nuk është që të jesh i lumtur (a ekziston, vallë, kjo

fantazi që quhet lumturi?), nuk është që t'i shmangesh me çdo grimë vuajtjet, nuk është që ta ruash sa më gjatë jetën: vuajtjet mund ta bëjnë më pjellor veprimin tënd, e jeta jote, po të jetë ajo e një derri të kënaqur, çfarë vlere mund të ketë?" Për të mbërritur te kjo e vërtetë e qenies, autori ka mobilizuar tërë energjinë dhe arsenalin e vet mendor e kritik, duke i dhënë lexuesit një filozofi origjinale, e cila mbështetet gjerësisht në historinë e mendimit filozofik nga pikëpamja e moralitetit. Ambicia e filozofit në këtë kërkim është e dyfishtë: nga njëra anë, ai synon ta shndërrojë filozofinë në një kryeshkencë, e cila shpirtëzohet arrijtet e shkencave dhe të fushave të tjera të veprimtarisë njerëzore, kurse, nga ana tjetër, gjakon ta pajisë njeriun me një filozofi veprimi të denjë për njerëzoren. Pipa mbërrin, kështu, në konceptin e filozofisë integrale, e cila heton, kategorizon, përgjithëson dhe potencializon veprimtarinë e të menduarit, që përbën tek njeriu jo vetëm thelbin e paasgjësueshmë të qenësisë së tij, po sidomos mundësinë e pacak për të vepruar si qenësi renduese e për t'u zhvilluar si e tillë.

Ja si e përcakton Pipa këtë tip filozofie, e cila vihet tërësisht në dobi të njerëzores, për ta pajisur qenien, siç e presupozon titulli, me një konceptim mbi jetën po aq realist sa edhe të qëndrueshëm: "Filozofia integrale, ashtu siç e kuptoj unë, është reflektimi kritik mbi të dhënat e aktivitetit të mendimit të kulluar, si dhe mbi ato të aktiviteteve të tjera shpirtërore, me qëllim që të japë një konceptim të plotë e harmonik të jetës, me anë të të cilit njeriu të ekzaltojë vetveten në dritën e vlerave të pavdekshme të shpirtit".

Si kriter vërtetësie i këtij konceptimi mbi jetën, e njëkohësisht si model që mund të përsoset, shërben Gjeniumi, në cilësinë e tij të dëshmuar si pararojë e njerëzimit në të gjitha fushat e veprimit dhe të qenësisë njerëzore. Në këtë pikë të trajtesës, dy veprat e veçanta, "Skicë e një konceptimi mbi jetën" dhe "Mbi Gjeniumin", ndërlidhen për të plotësuar argumentimin, në atë mënyrë që finalja e veprës mbërrin vetvetëshëm dhe tingëllojnë si një himn kushtuar njeriut të emancipuar nëpërmjet mendimit: "Përpara për ku, në ç'drejtim? Pikërisht në drejtimin e emancipimit nga nevoja natyrore që është brenda teje, e cila ta errëson arsye, të bën ta humbasësh dinjitetin e personit. Ti duhet të zhvishesh pa tjetër nga skoriet e kafshërisë! A duhet kuptuar, me këtë, se unë duhet ta mohoj veten si trup fizik, se duhet ta keqtrajtoj mishin? Aspak. T'i duhet ta shpirtëzosh mishin, jo ta mohosh; duhet ta përkryesh trupin tënd, ta zbukurosh, ta stërvitësh në mënyrë që ai të jetë instrumenti i përkryer, i denjë për shpirtin (...), ta përdorësh si një trashëgimi të shenjtë, ta kultivosh me dashuri, ta respektosh si tempullin në të cilin e për të cilin ndriçon llamba e shpirtit tënd!" Arshi Pipa, në faqet e kësaj vepre, ka mbërritur në kulm, në të cilin mbetet përgjithmonë. Duke qenë me formim të trefishtë - si filozof, si letrar e si kritik, ai realizon një prozë ku ndërthuren mjeshhtërisht mendimi logjik me shprehjen estetike, dhe me gjykimin kritik. Të tria këto forca, mandej, bashkërendohen për t'i bërë oponencë njëra-tjetrës, duke krijuar, si rezultat, një baraspeshë të mrekullueshme brendie dhe stili. E mbyllim, pra, këtë paraqitje modeste të veprës, me një nga formulimet treplanëshe më dinjitoze të autorit Arshi Pipa.

"Arsyeja ka prodhuar shkencën, lavdinë dhe krenarinë tonë. Ne nuk duhet ta adhurojmë shkencën, të bëhemi ithtarët e saj, sepse jemi ne që e kemi prodhuar; jo te shkenca, po te vetja jonë, te ndërgjegjja jonë, qëndron dinjiteti ynë. Ai qëndron te shpirti që prodhon shkencën, ashtu si prodhon artin, ashtu prodhon moralitetin".

"FINDLEJ" DHE DASHURIA TOKËSORE TE ROBERT BËRNS

Robert Bërns është një indicie kuptimplote e lëvizjes romantike dhe poezia "Findlej" përbën pikërisht një nga shtyllat e ndjenjës së vullshme dhe dashurisë së pastër tokësore, duke paraqitur heronj lirikë të një formati të veçantë

Majlinda Nana RAMA

"Kush troket kaq vonë në derë?" - ky është vargu hyrës i bardit skocez, Robert Bërns në poezinë me titull "Findlej". Nuk është një pyetje retorike. Ajo që të bën përshlyetje në pamje të parë, është pikërisht nocioni kohë: "kaq vonë". Kush mund të

trokas netëve vonë? Ndonjë shtegtar i vonuar, ndonjë kalorës që ka humbur rrugën, ndonjë bujtës i rastësishëm apo...? Është dikush që lëshon një sinjal pakëz të lehtëshquar dhe pakëz dyshimtar, ndaj dhe pyetja është: "Kush troket kaq vonë në derë?", një pyetje me një zëth femëror. Dhe përgjigjja: "Jam unë!" që vjen përtej trokëllitjes së lehtë të derës. Është një përgjigje pa përmendur emër dhe ajo as që vazhdon më tej me një tjetër pyetje: "Kush ti?". Pikërisht kjo heshtje dhe kjo mungesë e pyetjes së dytë, e tradhton vajzën, e gjen atë disi të papërgatitur ndaj asaj që ndjen dhe asaj që përpiqet të shprehë. Pra, ky qenka zë i njohur për të, domethënë, nuk është hera e parë që trokitet në këtë derë, nuk është hera e parë që ai vjen në dritën e hënës dhe vëzhgimin e yjeve për të trokitur në këtë derë. Por trandja e vajzës fladitet edhe më tej. Ajo i kujton vetvetes se ndihet e sigurt në atë që ka arritur, një dashnor i krisur që rrezikon orë e çast për të mbërritur te zemra, rrahjet e së cilës duhet të ruajnë qetësinë, por s'mund; duhet të ruajnë fshehtësinë, por që prapë s'mund. *Po si guxove të më vish?* "Guxova!" - tha Findlej...

Guxim kalorësiak? Ndonëse nuk është një poezi e damave mesjetare... Mjafton t'u referohesh këtyre vargjeve dhe sheh se Ajo kuturiset llastueshëm, kërkon të dëgjojë dhe bindet nga Ai se është i gatshëm për sfida si kjo e kësaj nate verbuese.

Bërns nuk do të ndalet thjesht dhe vetëm te njëra anë e medaljes, ajo e sakrificës së të rinjve, por vargu i tij merr përmasa më shumë se dimensionale. Autori parasheh në krijimin e tij dashurinë si nocion dhe këndvështrim gjithëpërfshirës, duke tingulluar deri në thekje "alarmin" e idilit. Ajo parashtron, Ai pohon; Ajo thërret, Ai përgjigjet; Ajo lëshon klithmën e parë të parantezës së dashurisë, Ai prapë bëhet pohues deri në vetëmohim: "Do të vij përsëri!"... Autori jo më kot e ka bërë këtë zgjedhje, duke i besuar në rastin konkret detajit, çastit, fjalës - buruar të gjitha këto nga thellësia e ndjenjës.

Ja, do provoj të të fus brenda.

"Provoje!" tha Findlej

Te rrimë tok, siç na ka ënda

"Do rrimë!" tha Findlej.

Të dy mezi presin. Të dy rendin. Të dy gulçojnë e gufmojnë në poezinë e Bërnsit. Ky i fundit, nëpërmjet fjalës së thjeshtë

dhe një vargu që vjen natyrshëm, ka arritur të na servirë një tablo të qartë të asaj që duket para derës dhe të asaj që shfaqet underground. Duke iu referuar këtyre vargjeve, shihet qartë një flakë, prushi i ndezur dashuror. Nuk na jepet limitim, as kornizë e asaj që do të ndodhë, por na jepet shumë më shumë e aspak më pak:

"Të rrimë tok siç na ka ënda"

E si mund t'ua ketë ënda të rrijnë bashkë dy të rinjve? A munden ata t'u bëjnë ballë krizave që kap çdo ind pranë njeriut që do? Çfarë mund të ndodhë më tej? Autori në asnjë rast nuk na tregon se aty bëhet fjalë për një vajzë dhe një djalë që duhen dhe as na jep momente ku ai i thotë dikund: "Të dua!"

Por gjithçka flet, rrëfëhet, ndërthuhet nga ky minidiolog para dhe pas derës, mbi dheun e kaftë, nëpër trokëllimat e kuajve pa frë dhe nën vallen e saponisur të yjeve. Robert Bërns është një indicie kuptimplote e lëvizjes romantike dhe poezia "Findlej" përbën pikërisht një nga shtyllat e ndjenjës së vullshme dhe dashurisë së pastër tokësore, duke paraqitur heronj lirikë të një formati të veçantë.

Rreth poezisë së Lulzim Tafës

KRIJUESI MAGJIK

Në të gjitha vargjet e këtij poeti, ndjesitë e autorit shfaqen si ndjesitë e vargut. Ai zbulon kodin e krijimit artistik kur lënda imagjative kthehet në një komunikim me realitetin dhe shkrihet në gjendjen shpirtërore gjatë rrëfimit autentik

Violeta ALLMUÇA

Kur shkruajmë sot për poezinë dhe poetin Lulzim Tafa, një nga poetët më të veçantë dhe interesantë që kam lexuar këto vitet e fundit, ndjen vlerat e larta shpirtërore të vargut me përjetim të thella të subjektit lirik. Duke mos qenë i kushtëzuar nga reflektimet e jashtme, ai e ka mbushur sipërfaqen poetike me zërin e psikën e tij. Hapësira e brendshme njerëzore e poetit, përveç lirizmit shpall edhe një cipë ironie dhe dozë revolte, ku formohet elementi i plotë i objektit poetik. Nën ndikimin e stilit të tij vetanak, të papërsëritshëm, secila fjalë e ardhur në vargje na flet për dramën e thellë të botës shqiptare të poetit, i cili UNIN poetik nëpërmjet ritmit e vesh me lëndë poetike. Nuk është e çuditshme që pasi të kesh lexuar mbi 100 poezi të Lulzim Tafës të "gërmosh" për të zbuluar qoftë edhe ndonjë varg të "lodhur" të del punë, sepse secila poezi ka ngritjen e saj substanciale, me rrënjë artistike dhe vlera të larta estetike. Nga ana tjetër duhet të mendosh se poezia e tij jo më kot është mirëpritur edhe në hapësirën universale nga lexuesi i gjerë. Askush nuk mund të çuditet se ky poet ndodh të shfaqet si një "astronom" i planetit letrar që në duar mban një laps, jo për të zbuluar planete të reja, por për ta ngjitur sa më lart lirinë, atje ku nisen në fluturim dhe ëndrrat e poetit. Ja ku e zbulon vargun në poezinë: "Ke fjetur nën hënë": Ke fjetur nën hijen e hënës/Do të vij në ëndrrën tënde/Nga ëndrra e zezë. Në fund poeti zbrret në tokë. Ëndrra vishet me metafora. Vargu bëhet tokësor. Mos qaj për mua vogëlueshe.Var-

gu i tij është gjithnjë në lëvizje. Poeti nuk mban ditar. Ai veç fluturon mes universit dhe e bën poezinë magjike. Semantika përmban një leksik me fjalë të zgjedhura, thaujë të përkryera që i burojnë zakonisht në artin e shpirtit, sepse aty është liria e paanë e poetit. Nëpërmjet figuracioneve dhe gjuhës poetike, imagjinatës dhe mjeshhtërisë, autori e sjell gjininë e përsosur të poezisë në një dimension gjithëpërfshirës. Motivët poetike bashkë me synimin tematik shpesh lëvizin nga kohët e ikura në të tashmen. Krijuesi magjik e shfaq ndjesinë e përjetimit mbi ndjesitë e vargut, të cilat shenjojnë gjithçka estetike kur zbulojnë kodin e krijimit artistik, aty ku lëviz e ardhmja. Le të shohim poezinë: "Nesër". M' i jep sytë ta shoh diellin/Si bien yjet/ Qielli si bie/ Do të ulemi sërisht Teutë/T' i rrëfejme ëndrrat e natës së shkuar/. Gjendja emocionale e poetit, rrëfimi i shkëlqyer i frymës lirike, çastit të ndjenjës lirike, intensiteti i lartë lirik i vargut, krijon një mozaik me secilën poezi, sidomos tek poezitë e dashurisë dhe poezitë erotike ku formësohet gjithnjë vargu i plotë me ndjeshmëri të thellë, me vargje të shkurtra në një botë të madhe krijuese. Le të lexojmë poezinë e tij: "Vashë e Dukagjinit". E bukur je/Më e bukur se vasha e përrallave/ Kristal je/ Kristal ke syrin/ Filigranët të qesin nëpër unaza/. Ja çasti poetik si kthehet në një çast magjik, ndjenjë lirike, krijimi artistik me vlerë estetike. Në të gjitha vargjet e këtij poeti, ndjesitë e autorit shfaqen si ndjesitë e vargut. Ai zbulon kodin e krijimit artistik kur lënda imagjative kthehet në një komunikim me realitetin dhe shkrihet në

gjendjen shpirtërore gjatë rrëfimit autentik. Atëherë vargu i poetit i beson të vërtetës që dëshmon një varg realisht të zhveshur nga ëndrrat melankolike të së shkuarës. Poezia e tij i çliron vargjet që përbëjnë edhe kujtesën duke e lënë fjalën të lirë, jo vetëm për humanizëm njerëzor. Elementi tragjik i luftës shpesh shndërrohet në një element të paqes. Vetëm një kryepoet mund ta kthejë luftën në paqe nëpërmjet formës së madhërisme të lirisë. Ai përdor simbolin, krahasimin, antitezën, paradoksin etj, për të arritur nëpërmjet figurave letrare ta ndjellë poezinë në brendësinë e saj duke ia përcjellë me gjuhë poetike lexuesit. Dëshiroj të lexoj poezinë e tij: "Norma". Kush e vret një armik në luftë/ ka të drejtë/ t' i vrasë/ dhjetë shqiptarë/ në paqe/ Paqe është kjo/ Pasha krytë/, ose poezinë: "Ura". Vetëm me frymë e bërë të fortë/të lidhur për zemre/kalo I lirë/zoti të flet/ dhe engjëlli i bardhë të mban/për dore/. Poeti i ka thënë të gjitha përjetimet e tij të jashtme duke e nxjerrë çdo fjalë në liri nga psika e trishtë e tij. Ëndrra bëhet zhgënjendërr. Poeti nuk mban më asgjë brenda vetes. Vetëm i lutet vargjeve të shndërrohen në motiv të lirisë. Dhe liria është fjala, vargu dhe gjuha e krijuesit magjik. Nuk ka se si të ndodhë ndryshe. Poeti shtron vargjet në memorien e çdo subjekti lirik, pra të vërtetën artistike. Në brendësi të poezisë së Lulzim Tafës ka vargje që sjellin mesazhe për jetën e dashurinë, të cilat kanë fuqi, forcë, dhe padyshim nëpërmjet meditimit në kohë sjellin edhe lavdinë e poezisë. Shenjat e vargjeve të tij janë të dukshme edhe kur shfaqen përtej kohës dhe hapësirës në

një komunikim përjetësues, ku përveç brengës së tij shpirtërore autori sjell edhe qasjen e pashmangshme të vargut të prekshëm njerëzor. Në universin e tij artistik poeti i mbjell vargjet në kontekstin e jetës shqiptare i prirë edhe nga fati jetësor i popullit të vet duke krijuar metaforat derisa i ngjiz ato, m'u si një përkushtim ndaj artit. Le të lexojmë edhe poezinë: "Ti a ke dhembje" /Kur s'më sheh/Kur s'më dëgjon/Kur s'të flas as s'më flet/Kur të këputet andrra në gjysmë/Ti a ke dhembje/Kur gjumi të del/E më s'të zë/Kur ti fërgon dashurinë në prush/Kur të vlon balli/Kur të sos malli/Ti a ke dhembje/Në këtë punë djalli/Trego/Ti a ke dhembje/Si unë/. Një poezi që metaforën letrare e kthen në një jetësim të kthjellët duke interpretuar vetveten në opusin e tij lirik, me një varg të lirë e të figurshëm artistik. Është krejt e pamundur të gjesh vargje të "lodhura" në vëllimet me poezi të këtij autori brilant, që përjetimet e tij lirike pa mëdyshje janë ngjitur me kohë në Panteonin e letërsisë shqipe dhe universale. I përkthyer në shumë gjuhë të botës dhe i vlerësuar me disa çmime, ai përfaqësohet me veten kur shkruan poezinë: "Tu e kërkue veten". Kam dalë sot/Veten me e lypë/Shikoj n'diell/-jam n' tokë/Kam dalë sot veten me e lypë. Poezia e Lulzim Tafës tashmë e frymëzon lexuesin me vargjet e tij. Kjo është edhe e vërteta e dukshme e botës së poezisë dhe e së vërtetës artistike që poetët e mirëfilltë me mjeshhtërinë e tyre artistike dhe gjuhën poetike e kanë bërë pjesë të letërsisë, si individualitete të spiritualitetit njerëzor.

Mbi romanin "Shpella" të Bashkim Hysenit

METAMORFOZAT KOLEKTIVE DHE INDIVIDUALE NË NJË SHOQËRI TË BRISHTË

Romani "Shpella" mund të vlerësohet si roman i ngjarjeve, por njëkohësisht edhe si roman i personazheve

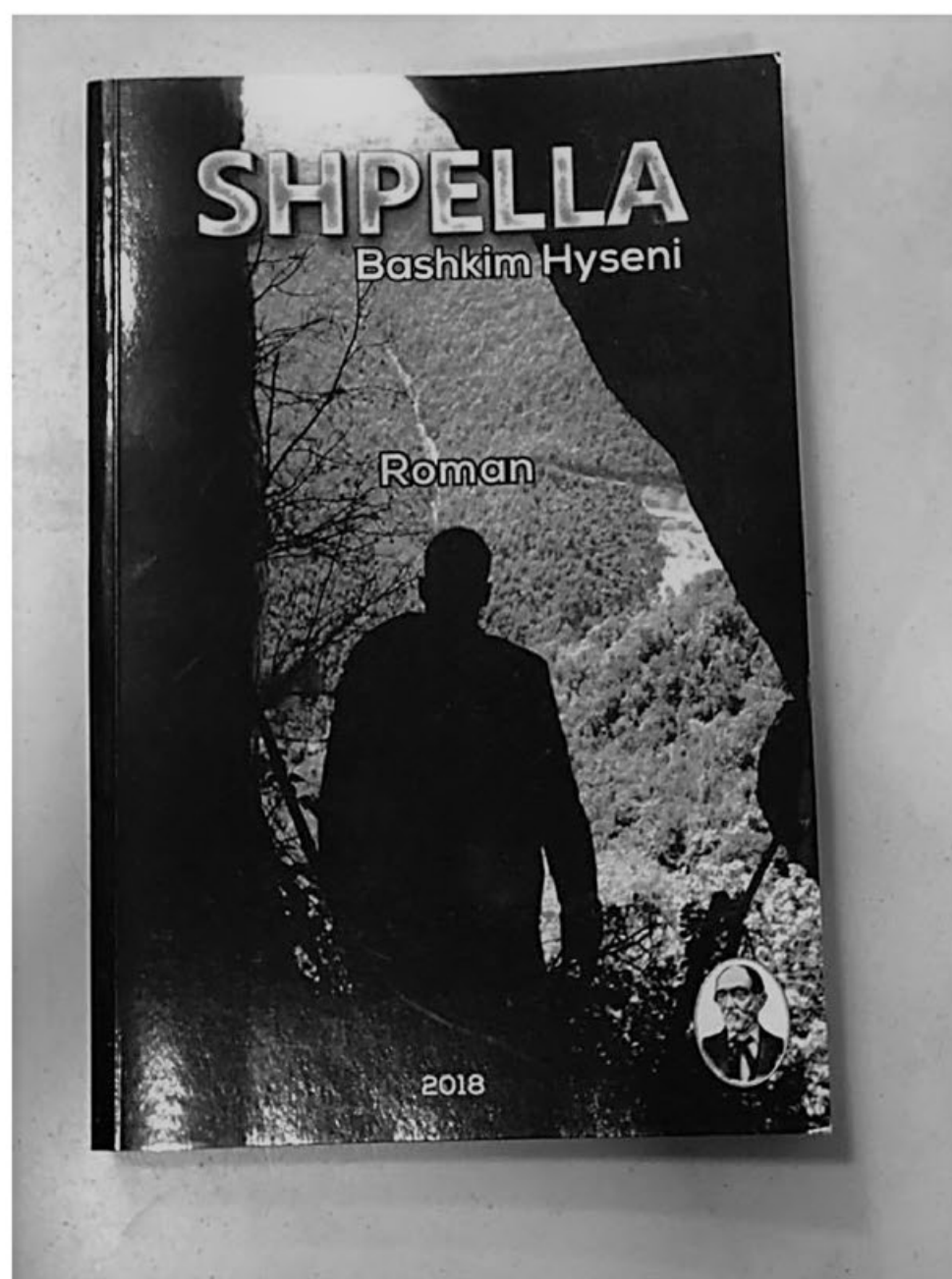
Zyrafete SHALA

Romani "Shpella" i Bashkim Hysenit, vjen 15 vjet pas ditarit të luftës "Jeta mund vdekjen", në të cilin autori kishte përmbledhur përjetimet e një kohe të rëndë, ankthin dhe përgjegjësinë e personelit të spitalit të improvizuar ushtarak, ku krahas mjekimit të ushtarëve të plagosur, duhej edhe t'i mbronin ata nga sulmet e forcave armike. Duke u nisur edhe njëherë po nga ato përvoja, autori Bashkim Hyseni kësaj radhe ka zgjedhur t'i ofrohet lexuesit me një zhanër dhe me një lëndë tjetër, duke shtjelluar vështirësitë e përbaljes me realitetin dhe absurditetin e të qenit njeri në një shoqëri kaotike, që është futur në rrjedhat e metamorfozave kolektive e individuale.

Tema e këtij romani është aktualiteti i jetës në Kosovë me të gjitha anët e errëta të tij dhe sfidat që e përcjellin njeriun në përditshmërinë e tij. Përmes dy linjave fabulare, romani ngërthen në vete realitetin intensiv, që shfaqet nëpërmjet rrëfimit të rrjedhshëm të narratorit të gjithëdijshëm, me shpërfaqje të kohëpaskohshme të riprodhimit të situatave nga e kaluara, përjetimeve tronditëse apo shpërfaqjes së gjykimeve mbi to, të cilat rrëfehen nga perspektiva të ndryshme. Pjesa dërmuese e episodeve që përbëjnë linjën e dytë fabulare, më tepër se rrëfime, janë shpërthime nga përjetimet e shtresuara në pavetëdije, që shpeshherë ngjajnë me një monolog të rrëfyer, me një zë që jehon nga 'shpella', por në disa raste edhe në dialog surreal, mes protagonistit dhe bashkëluftëtarit të tij të vdekur. Digresionet e tilla, të funksionalizuara brenda rrëfimit dhe të shpërfaqura pas një distance kohore, marrin përmasat e shqetësimeve serioze që diktojnë shtegtimin aktual të Gafës, personazhit kryesor, por edhe refleksioneve të ndërgjegjes së tij.

Të ndërtuara mbi motive nga më të ndryshmet, që krijojnë tablonë gjithëpërfshirëse të realitetit aktual, por edhe atij të para dy dekadave, dy fushat tematike dominante, lufta për mbijetesë në një kohë të ashpër dhe përpjekjet për t'i dhënë kuptim lirisë së fituar, përçojnë idenë themelore të romanit që është lufta e forcave progresive kundër atyre destruktive, apo lufta e së mirës kundrejt së keqes, që sipas Kamysë është edhe synim i artit në përgjithësi. Përmes trajktores jetësore të kryepersonazhit, autori arrin të depërtojë në të gjitha segmentet e shoqërisë kosovare, duke hedhur dritë mbi procesin e degradimit të vlerave humane, hipokrizinë e raporteve ndërnerëzore, vështirësitë e ruajtjes së dinjitetit individual, që të gjitha së bashku ravijëzojnë pamjen e lirisë së brishtë, që rrezikon të humbasë kuptimin e saj.

Konflikti i romanit zë fill në një vend të

largët, por ruan në vazhdimësi lidhjet me vendlindjen, duke krijuar kështu një krahasim të tërthortë mes një vendi të zhvilluar, ku vepron personazhi dhe atdheut të tij që sapo ka filluar të bëjë hapat e parë. Gjatë kësaj rrjedhe të njëtrajtshme të veprimt, që dominon në pjesën e parë, shohim përplotësimin e personazhit të Gafës, zhvillimin e tij si karakter, përsiatjet rreth parimeve thelbësore të jetës dhe përpjekjen për qartësimin e dilemave që e mendojnë. Jeta dhe arsimimi në Skoci, dalin të kenë ndikim vendimtar në formimin e personalitetit të personazhit, prandaj shpërputhjet mes rrjedhave të zhvillimeve shoqërore mes dy vendeve, hapin horizonte të gjera për te. Përmes digresioneve që ndërputhen përgjatë rrjedhës së konfliktit, autori Bashkim Hyseni, arrin të fuqizojë kuptimësinë e konflikteve aktuale, të krijojë lidhshmërinë mes dy periudhave, por edhe të përpunojë situatat që kanë ndodhur në një kohë kur çdo cast duhej të jetohej sikur të ishte çasti i fundit i jetës.

Koha prej dy dekadash të kohës reale, sa kap fabula e romanit, është e kondensuar, vihet në marrëdhënie me

konfliktin dhe rrjedha e saj transponohet përmes situatave në të cilat gjendet kryepersonazhi. Kompozicioni i romanit mundëson që të zhvillohen paralelisht dy kohët, e tanishmja, që do të mund të quhej si kohë e paqes dhe e kaluara, apo koha e luftës. Derisa koha e kaluar funksionalizohet edhe si kohë psikologjike e personazhit, që e formëson edhe më tej egon e tij, koha e tanishme e vë atë përball intrigave, paturpësive e pangopshmërisë së bashkëvendësve, që shfrytëzojnë postet e tyre për qëllime të ulëta personale. Në rrethana të tilla, doemos i hapet rrugë dëshpërimit të thellë dhe vetvrotimit, që përvijohet qartë në mendimin e personazhit: Mashtrimi më i madh vjen nga vetë ne, pra ne jemi mashtrues të vetvetes kur mendojmë se ëndrrat mund të bëhen realitet. Edhe pse e dimë se një gjë e tillë nuk ndodh, përsëri priremi t'i besojmë ëndrrës... I gjendur përballë realitetit që i shkatërron ëndrrat e tij dhe të shumë brezave, Gafa gërmon brenda vetes për të gjetur shkakun e zhgënjimit. Romani "Shpella" mund të vlerësohet si roman i ngjarjeve, por njëkohësisht edhe si roman i personazheve dhe

nganjëherë është vështirë të thuhet se cila nga to ka më shumë prioritet. Ngjarjet krahas thurjes dhe përshkallëzimit të konfliktit, zbulojnë edhe karakteret e ndryshme që marrin formë gradualisht. Personazhi kryesor, i realizuar plotësisht, na shfaqet nëpër stadi të ndryshme të jetës së tij, si luftëtar, si student, mësimdhënës, përgjegjës i një sektori të rëndësishëm, por edhe si njeri i zhgënjyer me rrugën që kanë marrë bashkëvendësit e tij. Pamundësia për t'u përshtatur me realitetin e ashpër, e vë atë përpara dilemave të skajshme psikike, duke i dhënë kështu edhe më shumë kuptim emrit Gafë, që na shpije drejt aluzionit për një person të lindur në kohën e gabuar, që në asnjë mënyrë nuk mund të bëhet pjesë e orgjive të cilat mbizotërojnë në atdheun e tij.

Të gjitha personazhet janë skalitur me ngjyra reale, qoftë ata që paraqesin forcat destruktive të shoqërisë, ata që shfaqen si viktima të kohës dhe mendësisë provinciale, apo të tjerët që ende janë të prirë për të vepruar në progresin e vendit. Po aq realë janë edhe luftëtarët e plagosur, nga të cilët Galani bëhet bartës i aspiratave dhe idealeve të të gjithë dëshmorëve, zëri i tij i drejtohet lexuesit nga bota e përtejme dhe fjalët e tij anticipojnë në realitetin e mëvonshëm: Kot e keni që m'i lëvizni eshtrat sa në një varr sa në tjetrin. Unë këtu do të jem në maje të malit nën gurin më të thepisur të shpellës sime. Këtë gurë dhe këtë shpellë nuk e merr dot askush askund. As mua nuk më merr askush, mos mendoni se jam shuar. Jam dhe do te jem hija që do të ju përcjellë në jetë, jam pjesë e ndërgjegjes suaj për këtë vend, për këta gurë e shkëmbin... Kjo porosi, do të bëhet mision i jetës së Gafës, tek i cili pikëtakohen ëndrrat, synimet, luftëtarët dhe idealët e shumë brezave. Jeta e tij pas shumë peripeive përmbledhet në një qëllim: JETO PËR TË RRËFYER, siç e dëshmon edhe epilogu i romanit.

Pas diskutimit dhe analizës së elementeve kryesore të këtij romani, rreth temës, idesë, kompozicionit dhe personazheve, gradualisht vjen edhe kërkimi i vendit të tij në kuadër të letërsisë shqipe. Romani "Shpella" i Bashkim Hysenit për nga narracioni, kompozicioni dhe gdhendja e personazheve hyn në rrjedhat e romanit modern shqiptar dhe, padyshim, mund të kategorizohet si libër i mirë. Ajo që e bën të veçantë këtë roman është tema e tij, trajtimi objektiv dhe gjerësia e paraqitjes së problemeve të kohës sonë. Bota fiktive e romanit "Shpella" shfaqet si shëmbëllim artistik i realitetit në të cilin jetojmë dhe na jep mundësinë të shohim se si do të shfaqen veprimet tona në sytë e brezave që do të vijin pas nesh. Librin e botoi Klubit letrar "De Rada", Ferizaj.

DEKONSTRUKSIONI I SHKRIMIT

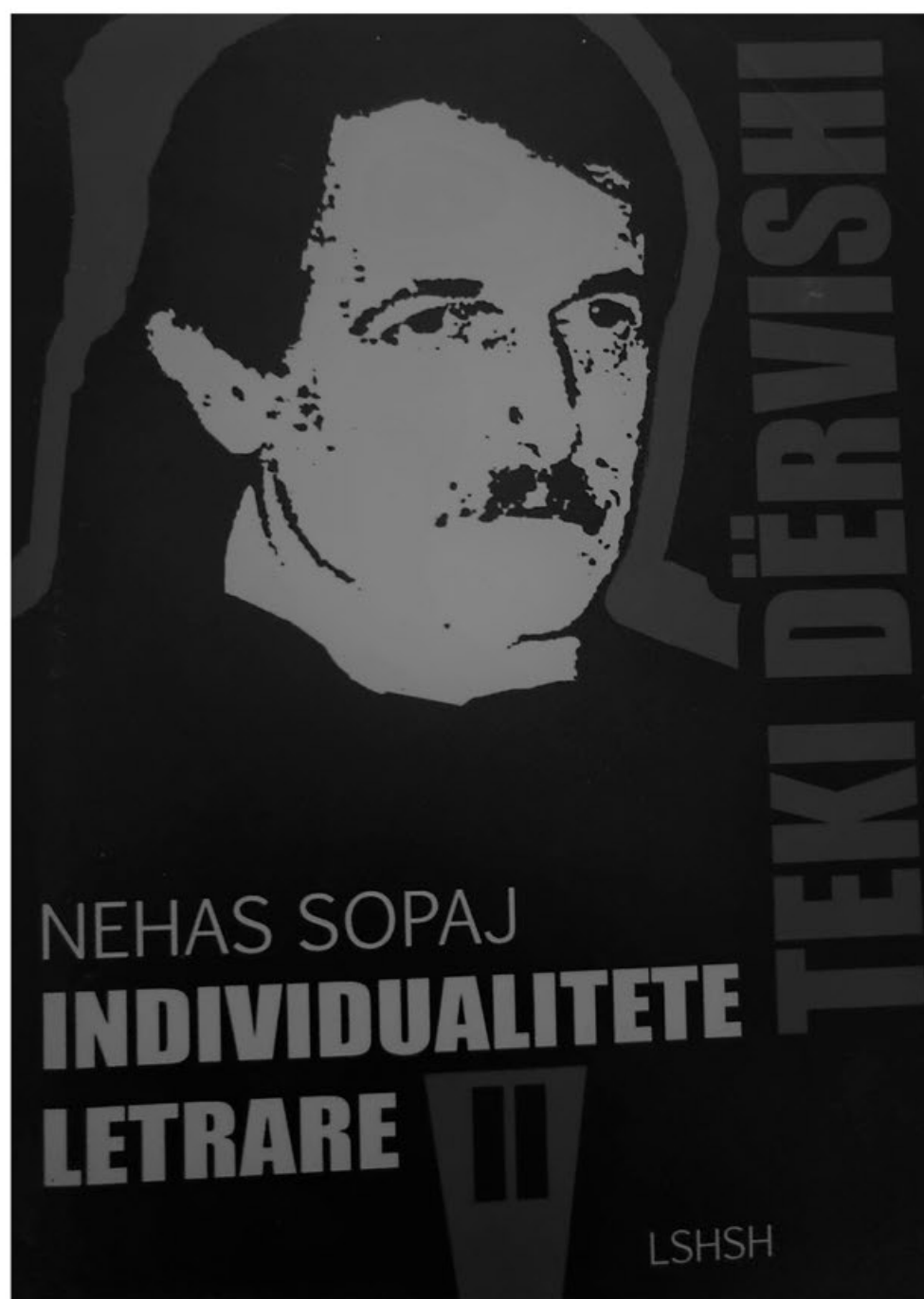
(Rreth librit të Nehas Sopajt "Individualitete letrare II: Teki Dervishi")

Afrim REXHEPI

Termi postmodernizëm, për herë të parë është shkruar në vitin 1870, nga piktori anglez Xhon Çepmen e më vonë edhe në vitin 1917, përmes shprehjes "Postimpresionizëm" nga Rudolf Panvitz. Paradigmat e mëvonshme të "postit": "postindustrializmi" dhe "postkrishterizmi" vetëm i dhanë impuls përjetimit pozitiv të një epoke konstruktiviste që në vitet e 70 - ta dhe të 80 - ta, u konkretizua në letërsi dhe arkitekturë përmes shumës "Postmodernizmi dekonstruktiv" (Lyotar, Bodrijar, Derrida) dhe konstruktivizmi apo "postmodernizmi rekonstruktiv".

Përfaqësuesi i arkitekturës postmoderne Xharl Xhenks, sqaron nocionin postmodernizëm përmes pyetjes: Jetojmë me të vërtetë në postmodernizëm apo postmodernizmi është vetëm një konstrukt për mjegullimin e imazhit tonë në kohë? Në fakt, shprehja postmoderna, mpleks në vete prefiks "post" para shprehjes "moderna". Sistemi autorregullativ i postmodernes është funksional përmes mungesës. Ka një mungesë, ka një copëz që mungon nga e tëra e që e dallon nga moderna. Shkatërimi ontologjik i strukturës është postmoderna, strukturë e hapur në proces. Diferenca post realizohet si: rezultat i modernes, shkak - pasojë e modernes, evoluim i modernes apo negacion i modernes. Sipas Lyotar, ekziston postmodernizmi i rrejtshëm që definohet si antimodernizëm. Një postmodernizëm i tillë nuk e pranon eksperimentin sepse eksperimenti do të thotë mungesa e artit. Pastaj dallohet postmodernizmi ekletik apo junk (që ka kuptimin e bërillokut) postmodernizëm që nuk ka kritere për vlerat estetike. Postmodernizmi i vërtetë dallohet përmes kategorive: reprodutiviteti, hiper - realiteti (bota eksperimentale) dhe legjitimiteti (forca që e legjitimon artin). Në kontekst, janë funksionale gjenealogjite vijuese të artit postmodern: - paradigma e parë gjenealogjike: instalimi konceptual i Daniel Buren, i cili në një vepër të tij Instalim përmes dy ngjyrave (1976), vendos dy figura: një burrë e një grua, në përfaqim, të cilët ndodhen para dy dhomave krejt të zbrazura. Në idilën e tyre romantike parashtrajnë pyetjen, Duam të mbetemi këtu? Dhoma në të majtë shtron pyetjen, si arrijmë këtu?, kurse dhoma në të djathtë pyetjen, si do të dalim, ku do të shkojmë? Instalimi artistik i Burenit, nuk është reprezentancë tipike e artit postmodern, por është tregues i ambicieve të modernes për inovacione të mëdha.

"Emri i Teki Dervishi shenjon vlerën e vërtetë të epokës intertekstuale prej modernizmit kah postmodern-

izmi...Ai do të veçohet si luftëtar i pakompromis i thyerjeve të tabuve dhe dogmave letrare të stileve të ndryshme të shkrimit të kohës, duke i lënë ato si një tradicionalizëm që nuk i sillnin gjë të re shkrimi shqip. Qysh atëherë, në vitin 1978, një qëndrim negativ autori e shfaq ndaj realizmit socialist...e ironizon, e parodizon, e deplason totalisht socializmin". (Nehas Sopaj, Individualitete letrare II, SHSHM, Shkup, 20) Lyotar definon modernen përmes kategorisë estetike E madhërishtë, "atë që mund ta mendojmë - të themi madhësinë e pakufishme, e nuk mund ta prekim, ta posedojmë". Përthyerja sintetike e diskurseve (poezi + prozë + dramë + ese) që konstrukt Teki Dervishi e që bindshëm theksohet nga autori, faktizon paradigmen e parë gjenealogjike të postmodernizmit. Shtëpia e sëmurë, është formë e deformuar groteske dhe ironike, formë që na vështron e që kërkon ripozicionim nga realiteti ekzistues. Nëse modernizmi shenjon

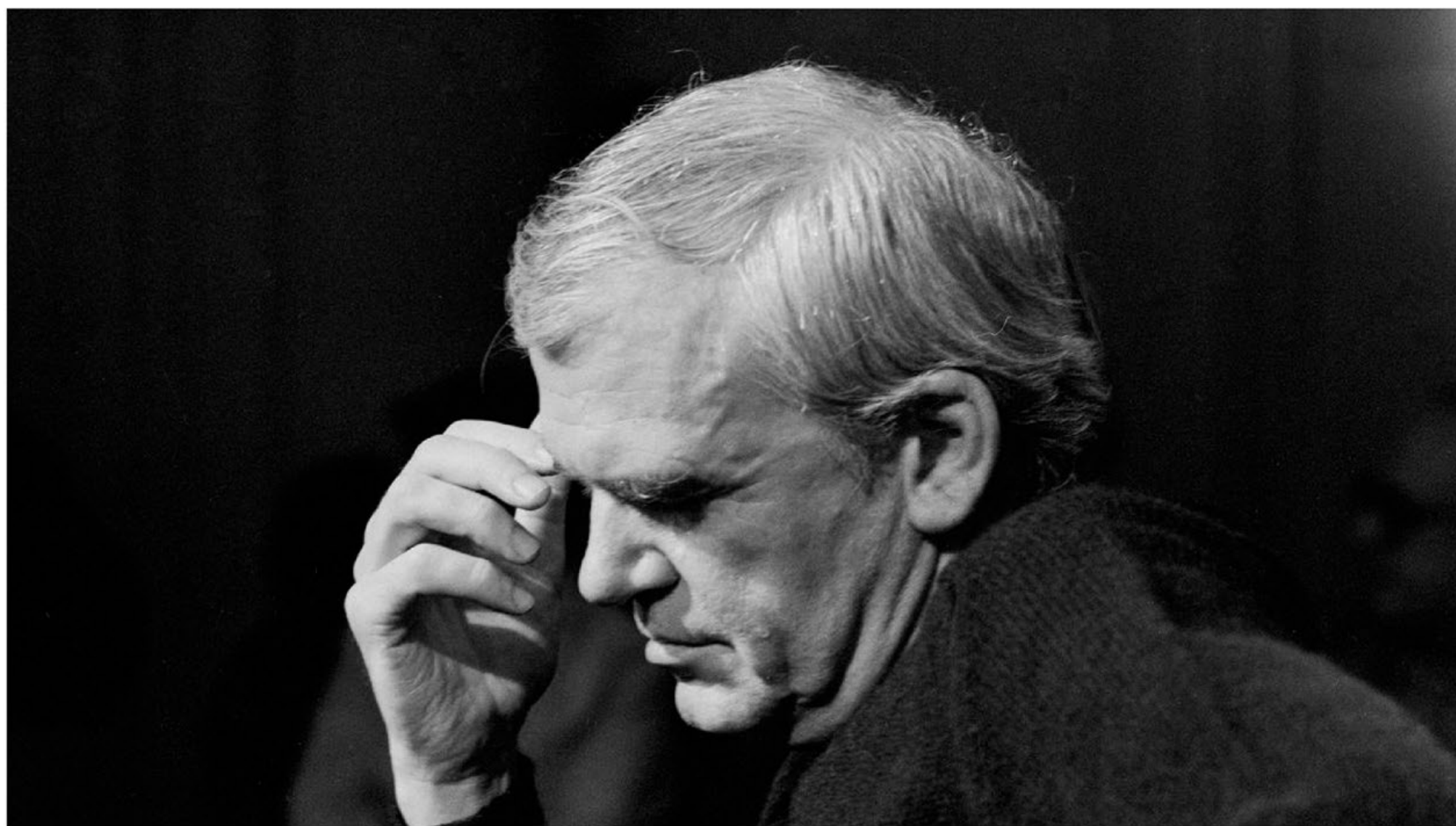
fundin e kohës (fundi i artit), mbyll proceset, postmodernizmi hap proceset përmes eksperimentit, është proces i hapur për forma tjera inovative. "Nëse modernizmi i vë pikën e fundit një vepër, postmodernizmi e kundërshton atë". (Nehas Sopaj, Individualitete letrare II, SHSHM, Shkup;48) -Paradigma e dytë gjenealogjike: Filozofët Hajdegeri dhe Vitgenshtajni mendonin që mendimi racional shprehet përmes strukturës së gjuhës. Unë nuk e flas gjuhën, gjuha më flet mua - definoi Hajdegeri përmes nocionit qenëzim (da - sein). Në fakt, gjuha është funksionale përmes kodit operativ binarizim: sintagma / paradigma. Përmes kodit operativ binarizim, krijohen figurat stilistike: metafora (ngjashmëri), metonimia (e plotë e të plotës), sinekdoka (pjesa e të plotës), ironia (distancë) etj. Dekonstruksioni i Derridasë, është funksional nëse merren parasysh faktet që ekzistojnë shumësi kuptime dhe vlera dhe që janë të vërteta vetëm fenomenet

kulturore, linguistike dhe historike. Funksional është dekonstruksioni i subjektit apo Fiksioni "Unë". Surrealisti Malarme, definoi që nënvetëdija ka strukturën e gjuhës gjë që e legjitimoi Frojdit që nënvetëdija funksionon përmes shenjave, metaforave, simboleve. Në funksion të logjikës postmoderne, psikanalisti Zhak Lakan, definoi që nënvetëdija krijohet pasi të mësojmë gjuhën. Njohja e vetes fillon nga jashtë, nga vrojtimi dhe imagjinata e gjërave. Në teorinë eksperimentale, është thënë që në botë hyjmë përmes gjuhës dhe se kufijtë e botës tonë, janë kufijtë e gjuhës. Ka të drejtë dr. Sopaj që Tekiun e quan eksperimentues, "Eksperimentuesi Teki Dervishi". (Nehas Sopaj, Individualitete letrare II, SHSHM, Shkup, 2013; 42) -paradigma e tretë e gjenealogjisë: dalje jashtë kohës, funksionale tendenca "sikur të dilja jashtë trupit për një vetëdije të pastër". Dekonstruksioni i subjektit është esenca e postmodernizmit. Të paktën diskutim teorike (Lyotari, Fuko, Barti, Delezi, Guatari, Derida) të ndikuara nga pragmatizmi i Niçes "për të pamundurën e plotnisë së Unit" dhe thënia e Martin Hajdegerit "që qenia është në rrezik dhe se duhet të shpëtohet - të qenëzohet (da - sein)", theksojnë negacionin e psikologjisë së personazhit dhe transferimin e saj në dimensionin ekzistencial. Rolan Barti parashtraj pyetjen, Kush e shkroi tekstin? Xhakometi krijoi skulptura horizontale për ta përjashtuar psikën. Guatari theksoi që nuk ka më thellësi, ka vetëm sipërfaqe duke kështu e bërë funksional mendimin që subjekti është hipotezë, është gjurmë, është fragment. "Ky subjektivizëm,, kjo gjuhë lakonike...e cila reprodikon një polivalencë poliedrike kulturologjike...në rrëfimin Ich - form - segmentohen, (de)fragmentohen...". (Nehas Sopaj, Individualitete letrare II, SHSHM, Shkup, 2013; 27) Gjenealogjia e tretë e postmodernizmit, Sikur të dilja jashtë trupit për një vetëdije të pastër, është funksionale përmes herezisë, me të drejtë thekson autori, në rastin e Teki Dervishit, përmes vëllimit - rruga për te liria. Studimi Individualitete letrare II - Teki Dervishi i dr. Nehas Sopajt, bindshëm demonstroi faktin që postmodernizmi shenjon hiper - realitetin (koegzistenca midis realitetit dhe iluzionit) që në esencë është konstruksion: një lloj realiteti më real se sa realja. Demonstroi faktin që Teki Dervishi është shkrimtari i parë postmodern shqiptar i cili la të hapur pyetjen: nëse asgjë nuk është e vërtetë, nëse "uni" është fiksjon, atëherë ç'farë është kjo botë në të cilën jetojmë?

Ekzili, nostalgjia dhe identiteti

IKJA DHE MOHIMI I SKAJSHËM

Për Kunderën pesha e të jetuarit qëndron të çdo formë detyrimi: te një rrjet i dendur detyrimesh publike dhe private, i cili arrin ta mbështjellë çdo ekzistencë me fije gjithnjë e më të shtrënguara

Nurie EMRULLAI

Realizmin socialist- thuhet në trajtesën e Flakerit- mund ta përcaktojmë si doktrinë normative letrare, e cila u konsistua në vitet tridhjetë në letërsinë sovjetike dhe përfshiu edhe letërsinë e tjera nacionale të Bashkimit Sovjetik, kurse, pas Luftës së Dytë Botërore, normat e tij themelore u përvetësuan edhe në letërsinë e vendeve të tjera që përqafuan modelin socialist që zhvillohej në BRSS. Si doktrinë, realizmi socialist ushtroi ndikim duke filluar nga vitet '30 dhe në të majtën letrare në botë, para së gjithash në vendet ku vepronin partitë punëtore e komuniste dhe ku kjo lëvizje ishte e fortë. Shembulli më i spikatur i përvetësimit të doktrinës së realizmit socialist në Evropën Perëndimore është shkrimi i Aragonit me titull *Pour un realism socijaliste* (Për realizmin socialist, 1935), por edhe diskutimi i gjallë rreth "realizmit të ri", si quhej për shkak të censurës, që zhvillohej në vitet tridhjetë edhe në vende të tjera të Evropës dhe Ballkanit (Çeki, Poloni, Hungari, Jugosllavi, etj). Çeslav Milloshi shtron pyetjen se si mund të jetohet e të mendohet në një shtet Stalinist? Ai pohon se njeriu është një qenie e cila e duron dhe e pranon përshtatjen në rrethana të ndryshme, për një brez të ri, të cilin e ushqejnë dhe ia mbjellin idetë e ndryshme në kokë, sidomos kjo ndodh me pushtimet e mëdha të cilat dhe sot e kësaj ditë kanë lënë gjurmë dhe kanë krijuar historinë e njerëzimit. "Komunizmi, në fund të fundit, donte vetëm të spastronte modelin fordist prej ndotjeve (apo më mirë defekteve) të tij aktuale - prej atij kaosi malinj të gjeneruar nga tregu që i zinte rrugën mposhtjes totale dhe përfundimtare të aksidenteve dhe pasigurisë, dhe që bënte planifikimin racional më pak se gjithëpërfshirës." Në veprën e tij "Mendja e robëruar", ai na

njofton mbi disa dukuri të dala në sipërfaqe pikërisht gjatë pushtimit që pësoi fillimisht një pjesë e mirë e Evropës, e pastaj e mbarë bota. Shpjegimin e kësaj dukurie ai e paraqet me terme dhe situata të caktuara, duke na vënë përballë të vërtetave që tashmë janë të pashmangshme për t'u parë. Ai na njofton me termin e Murti-Bingu dhe me Ketmanin. Çfarë përmbajnë këta dy terme dhe kujt i referohen? Murti-Bingu na del nga një kohë e lashtë, siç e përshkruan Milloshi, një filozof mongol i cili ka gjetur mënyrë për të përçar botëkuptimin e tij në rrugë biologjike, njerëzit dilnin rrugëve dhe blinin pilulat e tij duke dashur kështu të gjejnë qetësinë shpirtërore dhe lumturinë. Ata humbin çdo tundim që mund ta kenë pasur deri atëherë për metafizikën. Çdo vështirësi që kishin kaluar deri në atë kohë, tani u dukej e kotë. Këtë rrëfim e gjejmë në veprën *Pangopësia* të autorit Stanislav Ignaci Vitkieviç. Gjithsesi ai deri në fund përkrahu ideologjinë e tij, aq sa në fund kur mësoi se Ushtria e Kuqe kishte kaluar kufijtë Lindorë të Polonisë, ai piu veronal dhe preu damarët. Arti i tyre shndërrohet për t'i shërbyer kësaj shtetit. Siç thotë Milloshi në një paragraf, "Fati i disa njerëzve që kanë pasur pasojat e rënda, jo dialektike, sikurse Vitkieviç, është një paralajmërim për shumë e shumë intelektualë. Këta shohin rreth vetes shembuj të lernishëm: nëpër rrugët e qytetit enden fantazmat e atyre që nuk pranojnë të pajtohen me gjendjen dhe që nuk duan të marrin pjesë në asgjë, të mërguar brenda atdheut të vet, të gërryer nga urrejtja sa nuk ndjejnë dot gjë tjetër veç saj, të zbrazur përfundimisht nga gjithçka." I tillë është dhe Kundera, i cili duke dalë kundër pushtuesit dhe ideologjive komuniste, në një farë mënyre ai doli kundër çastit që jetonte, aq sa u detyrua të ikë nga vendi, në atë mllëfosje për

padrejtësitë që i shkaktoheshin njëra pas tjetrës nga pushteti i egër i vendit të tij, ai ndryshoi qëndrim ndaj atdheut të tij, me ikje e mohim të skajshëm.

Bota artistike e Kunderës përbëhet nga ndjenja të forta të cilat e çojnë drejt tokës së ëndrrave të tij, nga çaste dhe nga detyra të cilat përcaktojnë jetën e personazheve, por dhe japin reflektim mbi jetën tonë. Te Kundera e lehta është një rrugëdalje nga rëndesa e jetës së përditshme, të lehtën ata e gjenin në të bërit e dashurisë, e gjenin në ikje, dhe në mohimin e gjithçkaje që linin pas. E lehta për ata ishte të dilnin vullnetarë të atdheut të tyre, me të gjithë çmimin që do të duhej të paguanin për atë. Nëse do të doja të zgjidhja një urim simbolik për afrimin e mijëvjeçarit të ri, do të zgjidhja këtë: kërcimi i zhdërvjellët dhe i papritur i filozofit-poet, i cili ngrihet mbi peshën e rëndë të botës, duke treguar se pesha e tij përmban sekretin e së lehtës, ndërsa ajo që në kohëra kujtojmë për vitalitet, është një gjë e zhurmshme, agresive dhe gjëmuese, që i përket mbretërisë së vdekjes, si një varrezë automobilash të ndryshkur. Një utopi e moçme revolucionare, fashiste, ose komuniste: jeta pa sekrete, ku jeta publike dhe jeta private, nuk përbëjnë veçse një të vetme. Ëndrra e dashur surrealiste e Bretonit: shtëpia me qelqe, shtëpia pa perde, ku njeriu jeton nën vështrimin e të gjithëve. Ah bukuri e tejdukshmërisë! I vetmi realizim që arrihet përmes kësaj ëndrre: një shoqëri e kontrolluar plotësisht nga policia. Unë flas për tek Lehtësia e papërbalueshme e qenies: Jan Prochazka, personaliteti i madh i Pranverës në Pragë, pas pushtimit rus në 1968, u bë një njeri që përgjohesh shumë. Një vajzë e re e cila ka pasion fotografimin, rrezikon jetën e saj duke fotografuar realitetin e Çekisë në atë kohë dhe një djalë, i cili përmes një miti të lashtë sa vetë njerëzimi Miti i Edipit, shkruan një artikull gazete, të cilin e

ndjen si kërcënim, pushteti i asaj kohe. U detyruan të dy që të braktisnin pasionet e tyre dhe të bënin një jetë prej qytetarësh të thjeshtë. Sistemi kërkonte amnezinë historike. Është e vështirë për një romancier të paraqesë idenë e tij të së lehtës me shembuj nga jeta e ditëve tona, përveçse kur e bën atë objekt të paarrtshëm të një koleksioni të pafund. Këtë e ka bërë qartë dhe në mënyrë të drejtpërdrejtë Milan Kundera. Romani i tij *Lehtësia e padurueshme* e qenies është në të vërtetë një konstatim i hidhur i rëndesës së Pashmangshme të të Jetuarit: jo vetëm i gjendjes së shtypjes së dëshpëruar dhe gjithëpërfshirëse ku fati e ka braktisur vendin e tij, por edhe i një gjendjeje njerëzore të njëjtë me tonën, edhe pse jemi më tepër me fat se ata. Për Kunderën pesha e të jetuarit qëndron të çdo formë detyrimi: te një rrjet i dendur detyrimesh publike dhe private, i cili arrin ta mbështjellë çdo ekzistencë me fije gjithnjë e më të shtrënguara. Romani i tij na tregon se si në jetë gjithçka zgjedhim dhe çmojmë si të lehtë nuk vonon të na shfaqë peshën e saj të papërbalueshme. Ndoshta, vetëm gjallëria dhe paqëndrueshmëria e inteligjencës arrijnë t'i shpëtojnë këtij dënimi: cilësi me të cilat është shkruar romani e që i përkasin një bote ndryshe nga ajo ku jetojmë. Romani *Lehtësia e padurueshme* e qenies, botuar në vitin 1984, është një vepër e cila ka një jetë të tërë brenda, ka të shtjelluara të gjitha llojet e situatave, të gjitha hamendësimet e një njeriu të zakonshëm dhe të jashtëzakonshëm, të gjitha pyetjet e dhimbjet të një qenie njerëzore, dhe "një fund" që Kundera ia dhuron të tërë njerëzimit.

(Fragment nga vepra "Ekzili, nostalgjia dhe identiteti" në veprat e Milan Kunderës)

"BIJA E MALLKUAR" ROMANI I PARË I LETËRSISË ARBËRESHE

Çuditërisht duket se mbi të ka rënduar një mallkim, ngaqë për një kohë të gjatë, madje tepër të gjatë, asnjë kopje e tij nuk mund të arrinte në duart e studiuesve (pa folur për publikun)

dr. Klara KODRA

"Bija e mallkuar", ndonëse e shkruar italisht është shfaqja e parë në prozë e talentit të shkrimtarit të ri, Françesk Santori, që do të çante tokat e palëruara të letërsisë arbëreshe dhe shqiptare, duke debutuar në roman dhe në dramaturgj. Ky roman do t'i paraprinte (ose ndofta do të ishte bashkudhëtar) me romanin e parë të shkruar shqip nga po ky autor, "Sofia Kominate" dhe që roman i vetmi nga tri romanet e autorit të tij që pati privilegjin e botimit. Ai pa dritë në vitin 1863 (jo më 1858, si pretendonin disa studiues).

Çuditërisht duket se mbi të ka rënduar një mallkim, ngaqë për një kohë të gjatë, madje tepër të gjatë, asnjë kopje e tij nuk mund të arrinte në duart e studiuesve (pa folur për publikun). Të vetmit që kanë folur për te, kanë qenë De Rada dhe Stratikoi (pas citimit në "Vjetarin e vitit 1863 ku përkufizohet si roman historik mbi Kalabrinë). De Rada flet për të të "Flamuri i Arbërit" me tone qartësisht vlerësuese, "roman ... me formë të veçantë dhe vërtetësi të tmerrshme". Stratikoi të "Manuali i Letërsisë shqiptare" të 1896-ës e citon vetëm me titull. Për më tepër se një shekull e gjysmë, ky roman është quajtur si i zhdukur. Po njëqind e njëzet vjet pas vdekjes së autorit të tij dhe njëqind e pesëdhjetë pas botimit, do të dilte përsëri në dritë, duke u shkëndur nga pluhuri i harresës, e vetmja kopje e tij. Kjo kopje u gjet e "fshehur" në një vëllim me format të vogël, tok me dy tekste të tjera në Fondin Ferrari të Bibliotekës "San Xhovani Batista" (Shën Jon Pagëzori) të fshatit arbëresh Akuaformoza. Meritën e gjetjes së tij dhe të botimit të tij sipas kriterëve më rigorozë shkencorë, e kanë gazetari Oreste Parize (ish kryetar bashkie i Çerzetos) dhe studiuesi i Universitetit të Kozencës, Xhani Belushi. Ky botim rreshtohet midis botimeve tepër serioze që ka nxjerrë në dritë filologjia e studiuesve arbëreshë vitet e fundit. Ai pa dritë në dhjetor 2014, i shoqëruar me një paraqitje nga Xhani Belushi, një parathënie nga Anxhela Kostanco dhe një pasthënie nga Luçia Nikoleti.

Roman është i një lloji shumë të veçantë dhe që mund të quhej si modern për formën e tij, është ndërtuar në formë dialogësh, çka e afron me dramën. Duket se Santori ka dashur të shkrijë në këtë vepër dy vokacionet e tij, atë ndaj llojit të romanit dhe atë ndaj gjinisë së dramaturgjisë.

Jo më kot në dramën e tij të mëvonshme dhe më e njohur, "Emira" gjejmë elemente të romanit. Një formë e tillë nuk ka qenë e zakonshme as në romanin italian bashkëkohës, pra Santori përdor një risi që në romanin e vet të parë. Në këtë roman personazhet kryesore u përkasin dy bashkësive –arbëreshes dhe italiane. Ndonëse u botua më 1863 (pas bashkimit të Italisë), problematika e tij që godet regjimin e Burbonëve dëshmon se duhet të jete shkruar prej kohe. Në parathënien e Anxhela Kostancos lidhet hipoteza që romani të jetë shkruar në vitet 1845-46, pra në një

kohë të afërt me vëllimin e parë me poezi, "Këngëtarja arbëreshe".

Kuptimplotë është subjekti ku një nënë arbëreshe mallkon të bijën që dëshiron të martohet – me zgjedhjen e vet, po edhe me pëlqimin e të atit – me një italian. Nëna e shpjegon këtë mallkim me karakterin e dhëndrit të ardhshëm që, sipas saj, fsheh shumë vese. Ky mallkim duket se shpjegon fundin tragjik të romanit, vdekjen e parakohshme të vajzës së vetme të çiftit të ri (vajza, Rozalba nuk i bindet së emës dhe duke u mbështetur në mendimin e të atit krijon familje me atë që dashuron) dhe vrasjen e Rozalbës nga i shoqi që është bërë vrasës. Hiperbolat e subjektit kanë qenë karakteristike për romantizmin kalabrez që mund të ketë ndikuar në vepër. Në roman gjejmë disa tema dhe motive që do të jenë të pranishme në romanet e mëvonshme të Santorit: varfëria e fshatarëve arbëreshë dhe kalabrezë, cubëria, dënimi i regjimit të Burbonëve, dashuria e te rinjve që hyn në konflikt me vendimet e prindërve (ndonëse këtu autori mban anën e nënës), dënimi i martesave të përziera të arbëreshëve me italianët.

Vihet re roli i rëndësishëm i nënës në familjen arbëreshe, ndonëse kryetari i familjes ishte padyshim burri. Në këtë vepër gjejmë edhe dënimin e dashurisë pasion nga ana e autorit murg që në vepra të tjera ndeshet me mbrojtjen e ndjenjës së sinqertë të dashurisë. Po heroina e romanit, e cila paraqitet e pajisur me virtyte fisnike familjare si bashkëshorte besnike dhe nënë e përkushtuar duket se nuk i meriton fatkeqësitë e rënda të njëpasnjëshme, që bien një nga një mbi të. Autori ka dashur të paraqesë forcën e tmerrshme të mallkimit të nënës sipas filozofisë dhe psikologjisë popullore, po i ka trashur së tepërmi ngjyrat. Rozalba dhe e bija e vogël, Fiordispina (Lulegjëmbi) jepen si viktima të pafajshme të mallkimit.

Noçenca (shkurtrim i emrit Inoçenca – pafajësi), nëna që mallkon tërheq mallkimin edhe mbi vete, meqenëse detyrohet të braktisë familjen pas grindjes me të shoqin dhe vdes para kohe. Autori mban një qëndrim ambivalent ndaj saj: e simpatizon si mbro-

jtëse të etnisë arbëreshe dhe të identitetit të saj që rrezikohet nga martesat e përziera, si njohëse e mirë e njerëzve (meqenëse ka kuptuar veset e fshehta të dhëndrit të ardhshëm), megjithatë e dënon mallkimin e së bijës prej saj si një gabim tragjik që zgjon forca të errëta.

Rozalba shihet prej autorit si njeri që bën një gabim tragjik, po edhe si viktimë e pafajshme, ajo më tepër simpatizohet dhe mëshirohet. Autori e pasqyron tek duron në frymën e mëshirës kristiane keqtrajtimin e të shoqit dhe, si murg, ndonëse fundi i saj është i tmerrshëm, shpreh shprese për shpëtimin e shpirtit të saj (mund të shtonim se Santorit tregohet këtu më i mëshirshëm se De Rada, i cili dënonte një krijesë të vet, "fajtoje te pafaj", Parailen, të shndërrohet pas vdekjes në një fantazmë pa qetësi!).

Stanci, i shoqi i Rozalbës, është nga ato figura personazhesh, që do t'i ndeshim në veprat e mëvonshme të Santorit dhe që shprehin konceptin e tij pesimist për thelbin e njeriut; ky djalë i ri që ka në thelb egoizmin, degjeneron për këtë arsye nga lakmia për paratë dhe kënaqësitë e jetës, pasioni i tij për Rozalbën nuk i qëndron kohës dhe madje – hollësi psikologjike e goditur kjo – atij i zgjon urrejtje butësia dhe nënshtrimi i saj se i duket sikur e akuzojnë për gabimet e krimet e veta (tjetër imtësi e goditur – vetë shokët e tij cuba llahtarisen nga kjo ligësi e mosmirënjohje e tij); më vonë ligësia e Stancit rritet dhe e çon në krime, më i tmerrshmi i të cilëve është vrasja e së shoqes.

Romani i paraqitur nga vetë autori si historik, është në të vërtetë një roman zakonesh me ngjyrën historike ku elementi etnografik luan një rol të rëndësishëm siç do të ndodhë më vonë në krijimet e Santorit. Figurat e prindërve të Rozalbës në roman paraqesin më tepër interes psikologjik për kompleksitetin më të ndjeshëm, meqenëse Noçenca, një grua në thelb e mençur dhe e mirë, arrin të shkelë mbi dashurinë e nënës me mallkimin e saj dhe merr guxim dhe rrallë në atë kohë të lerë të shoqin, ndërsa Paskuali, i ati i Rozalbës që është disi kokëfortë dhe dritëshkurtër, shfaq më tepër mirëkup-

tim për ndjenjat e vajzës dhe shpreh një mendim me realist për mallkimin e Noçencës, duke e parë atë thjesht si fryt i një mendimi të gabuar. Një figurë simpatike është kumbara, arbëreshi Mateo, mishërimi i urtësisë popullore, i cili e mirëkupton mospranimin e martesës me mblesëri nga ana e Rozalbës dhe përpigjet ta ndalojë Noçencën të kryejë gjestin fatal të mallkimit. Midis të gjithë atyre karakteresh të rrëmbyera personazhe, Mateos spikat me urtësinë dhe humanizmin e vet dhe është një alter – ego i autorit. Me ngjyra satirike jepen në roman figurat e xhandarëve të cilët jepen si hajdutë më të rafinuar se vete cubat në ballafaqim me viktimën e cubave së cilës i marrin paratë në emër "të drejtësisë". Gjuha e romanit është një italishtë disi retorike dhe artificiale dhe nuk shërben për karakterizimin psikologjik të personazheve i cili do të ndeshet përkundrazi në veprat arbërisht të Santorit.

Kjo vepër mund të përfshihet në realizmin e afërt me natyralizmin e disa krijimeve të këtij autori arbëresh, që jep tablo të goditura nga jeta e fshatrave (në këtë rast të Luginës së Savutros dhe fshatrave kalabreze, megjithatë përmendet edhe fshati i Specano Albanезes, fshati i origjinës së dy prej personazheve kryesore, Noçencës dhe Mateos). Megjithatë, aty gjejmë edhe ngjyrat e forta të romantizmit evropian në formën e tij më të skajshme që i ekzaltonte pasionet e fuqishme të dashurisë dhe të urrejtjes, dhe që në Itali gjeti shprehje në romantizmin kalabrez. Mund ta përfshinim romanin e Santorit në atë lloj që do të quhej "roman i masës" dhe që në kohën e tij përfaqësohej nga romanet e Dymait dhe Sysë në Francë.

Romanet e mëvonshme janë më të ndërlikuara dhe me vlerë më të lartë artistike. Edhe në këtë roman ndihet dëshira e autorit për të komunikuar me një publik sa më të gjerë, dëshirë që nuk iu realizua, siç thuhet me të drejtë në parathënie për shkak të vjetërimit të mesazhit politik të demaskimit të regjimit të Burbonëve. Mesazhet e rrafshit etik në këtë vepër janë çuditërisht ambivalente (a dënohet më rreptë mosbindja ndaj prindërve apo mallkimi i nxituar i nënës, dashuria si pasion i verbër apo arbitrariteti i vendosjes së prindërve për fatin e fëmijëve?)

Në vepër ka gjithashtu një mesazh shoqëror, paraqitja e varfërisë të fshatrave të jugut të Italisë dhe dukurisë së cubërisë.

Komponenti patriotik shfaqet në pasqyrimin e virtyteve të arbëreshit Mateo dhe në qëndrimin mosmiratues ndaj martesave të përziera (edhe martesat e prindërve të Rozalbës ishte e përzier; jo më kot arbëreshja Noçenca jepet më largpamëse se i shoqi, ndonëse edhe me gojën e së bijës flitet për një epërsi mendore të burrit).

Ky roman e pasuron ndjeshëm krijimtarinë e Santorit dhe letërsinë arbëreshe, dhe do të ishte e dëshirueshme të përkthehej në gjuhën shqipe për t'iu bërë i njohur edhe lexuesit shqiptar.

Tregim: Anton PASHKU

KITARA

Zemra ime vallëzon vetëm atëherë kur dëgjon titrimin e telave të kitarës. Vetëm shpatat e zërit të saj mund ta copëtojnë brengën dhe t'ua falin flatrave të harresës. Po, vetëm kitara, kjo kitarë që rri përpara meje e varur aty në mur, mundet.

Edhe pse tash vrik jam mësuar të luaj me telat e saj, kitara ime lëshon zëra që, duke u ngatërruar ndërmjet vete, krijojnë jone, për mua shumë të hareshme. Vetëm për mua! Them vetëm për mua, sepse tingujt e saj janë shumë të çuditshëm. Nuk mund t'i kuptojë, ose nuk do t'i kuptojë, gjithkush: qajnë kur duhet të gëzohen, gëzohen kur duhet të qajnë. Si tash më kujtohet vaji i vashës, që m'u lut t'ia këndoj një këngë. Pranova. Mora kitaren në duar. U ula pranë dritares, duke shikuar në qiellin e natës, i cili, nëpër dritaren time, dukej katërkëndësh me fillim, por pa fund. Pëlqeva telat dhe gishtat e mi zunë të luajnë nëpër to. Tingujt e kitarës përcillnin fjalët e këngës për Hënën e dashuruar në një yll që tradhtoi Diellin, i cili, zemëruar pamasë, shkrua që ta shëmtojë përgjithmonë fytyrën e Pabesës.

-Pse t'u mbush mendja ta këndosh këtë këngë?-pyeti ajo dhe sytë ia mbytnë bulzat e lotëve që i gufonin pajada. Rrudha krahët. Rrudha edhe ballin. Nuk dita ç't'i them. Dita, por diçka më lidhi në fyt.

-Po pse, pse po loton?-dëgjova pyetjen mbasi doli prej gojës sime.

-Si...pse?!-tha ajo duke u munduar për t'i ndalë lotët, që i rridhnin nëpër faqe.

-Si, të lutem, si ka mundur Dielli të bëhet aq mizor...

-Mizor?!

-Po, po!-tha ajo-Si ka mundur të bëhet aq mizor ndaj Hënës, e cila për çdo mbrëmje del për ta stolitur lumin tonë me shtyllën e artë të rrezeve të veta?

-Shtylla e artë e Hënës?

-S'është e Hënës.

-Po e kujt është?

-Fol sa të duash, por ti s'je duke prekur telin e solit?

-Unë?

-Ti, pra. Të Pabesës...-thashë dhe u ndala. Mendimin, që desha t'ia them asaj, e përtypa në heshtje.

Më shikonte. Pështa e shikimit të saj, që më kaploi, ishte tepër e rëndë. Ishte e rëndë sa s'bëhet.

-Mirë, mirë!-thashë.

Preka telat e kitarës sime. U krijuan tingujt që s'kishin lidhje me njëri tjetrin.

-A di çka,-tha ajo,-ta lëmë Hënën.

-Ta lëmë, nëse na lë.

-Mos u tall!

-Nuk po tallem.

-Atëherë, pra, jipja këngës për sumllën e djersës!

-Për sumllën e djersës, pa të cilën nuk mbim as therra për gardhiqe?

-Po, ke të drejtë.

-S'dua!

-Pse?

-S'dua t'ia them asaj kënge, sepse është e dhimbshme.

-Ani që është e dhimbshme, ani.

-Por ti s'e merr vesh!

-Si nuk e marr vesh!-tha ajo.-Vëllaut tim të vogël ia shoh sumllën e djersës sa herë që mundohet ta gënjejë nënën...

-Eh...-thashë unë.

Një e qeshur, për mua fare e pakuptimtë,

shpërtheu në gojën e saj. Ishte aq therrëse dhe e padurueshme, sa mua më hypi gjaku në krye.

Shikova nëpër dritare: m'u duk se një yll kishte zbritur dhe tashti ishte mu përpara syve të mi. Çova dorën dhe mora hov: desha ta thej kitarën në njërin këmbë të atij ylli. Por, sjellja shkoi kot: ylli ishte larg, atje lart duke hequr valle me shokët e vet.

-Ha, ha,ha!-dëgjohej e qeshura e saj.

Mora kitaren. Drodha një tel. I thashë:

-Për ty, për lëkurën tënde pa asnjë pore! Ndali të qeshurit. Më shikoi me ballë të mrrolur. Drodha të gjashtë tela e i thashë:

-Për ty, për ty që m'je tingull i pazëshëm!

-Paska tingujt të pazëshëm?

-Ja, paska!

Profi në këmbë. Bëri një hap dhe u ndal përpara meje.

-Shiko veten, o i mjerë!-tha ajo.

-O gjuetar i ëndrrave, a s'po sheh se je krejt lakuriq!

-Unë?

-Ti, ti...A s'po sheh se ke mbetur lakuriq?...A s'po sheh se kitara të solli në këtë ditë të zezë?...Hidhe atë kitarë e mos rri kështu lakuriq, se do të bëhesh gazi i botës...

Zonjusha Vulë lëvizi vendit. Megjithatë, shtrengova kitarën. Kitara u dalldis. Kurse ajo u mrrol edhe më shumë. Dikur fluturoi jashtë, duke mbyllur derën me forcë.

Mbeta vetëm unë, kitara dhe tingujt e saj magjike që përpiqeshin për ta zhdavaritur rrapëllimën e derës së mbyllur...

Shkurt, 1957

Tregim: Kasem TREBESHINA

AJO QË NUK MUND TË KUPTOHET

Ishte një ditë e bukur vere kur dëgjova në shtëpinë e zotnisë ku shërbeja, se atje në anën tonë kishte plasur një kryengritje kundër mbretit. Pastaj u fol se kryengritja u shtyp, kryengritësit u kapën, u burgosën dhe u vranë dhe njërin e varën. Se ata, kryengritësit, kishin vranë edhe një gjeneral!

Mua më dukej çudi. Mbreti nuk ishte më i fortë se prifti i fshatit! Njërin e qëllonin me armë, kurse tjetrit nuk ia kthenin kurrë fjalën...

Dhe iku vera me këto ngjarje... Dhe me të tjera si këto.

Po pastaj?... Ku kishte shkruar vera e vitit të mëparshëm?!...

Nuk e kuptoja ku kishin shkruar

ato ditë dhe ç'kishte qenë për mua ajo periudhë e jetës sime. Kaloj vjeshta, dimri... Vera tjetër... Dhe vitet njëri pas tjetrit...

Erdhën ushtri të huaja... Dhe mua m'u duk se u rrita dhe u bëra më i mençur. Vura edhe një pozitë në shoqëri, por nuk guxova më të kthehesha në fshatin tim, në fshatin e vegjëlisë sime.

Pse?!...

Gjatë luftës kisha kujtuar se bota po rikrijohej, se unë i rilindur po shkoja drejt diçkaje të ndritur dhe shumë më të mirë. Por fundi i të gjitha tregoi se çupat më të bukura u martuan me komisarët më të fortë... Sigurisht më të fortë në llafë!...

Një ditë disa shokë të ministrisë ku punoja, fill pas luftës më morën gati me zor për të shkruar në festën e përvjetorit të luftimit të parë kundër gjermanëve. Vajtëm dhe na lanë të fyer sikur të kishim shkruar për të lypur.

Tashti kishin dalë disa njerëz të aftë që dinin ta meremetonin bukur historinë!...Kështu në historinë dhe gjeografinë e ribërë nga ata që kishin qenë më të aftë për këto punë nuk të bënte zemra të ndërmerrje një shëtitje... Dhe unë nuk u ktheva kurrë në fshatin e vegjëlisë sime.

Në largësi dhe i pushtuar nga një mall dhe një brengë e fshehtë, u mundova të kthehesha

përsëri atje ku kisha qenë një stinë të vetme... Atje ku i kisha tradhtuar dhe ku më kishin tradhtuar... U mundova në ëndërrimet e mia të kthehesha tek vendi i humbur i stinës së vetme të jetës sime, tek ai vend që nuk ishte më dhe nuk mblodha veç një grumbull kujtimesh për t'i hedhur në letër.

Duket njeriu jeton me të vërtetë vetëm njëzet vjetët e parë, dhe në ata njëzet vjet ka një stinë vere plotësisht të tijën... Dhe unë e pata verën time atëherë me manastirin, me varrezat dhe vajzat që u sollën rrotull meje dhe fluturuan.

Ajo që ikën nuk kthehet më dhe ne nuk mund të kemi një stinë tjetër vere.

FABULA URBANE

I.
kam një torbë
që fusja kokën e përdhemë
e nuk i shija retë
se kjo botë ka engjëj
e nuk e dija
se ata dilnin nga torba ime
nëpër skuta
e stufa të prera
pa dashje e pa pasion,
nuk dija si ti dashuroja...

II.
gjyqet shekullore
për t'u fajësuar unë,
bënin presione
e kallëzime penale
ndërsa unë
ngjallë e përbetuar
iki liqeve
nuk ka varkë që nuk
i përbetohem
se vetmia nuk pranon gjyq
e dua lirinë aty ku s'je ti më!

III.
dritare
që ushqehen me ushunjëza
tavane të ngopura me britma
dyer të fashitura gjarpërinjsh
e murete shembura frymonin,
thjesht
binte shi,
lagej shpirti
në dhomën ku jetoja!

IV.
krahu u thye
prej pambukut
panxharsheqerit
gjersa rigonte ujë i verdhë
nga gjirizet që shpërllanin
fytyrën e vjeshtës
shekullore,
PIK, me pykë
mu bë krahu i thyer
me allçinë e ngjizur
nga gjethnajat

V.
tallaze deti mbi floknajë
spira xhami qenë dromcuar
kuajt ish in ende të qetë
me hingëllimën
si kurorë lulesh
nisur përpjetë,
liri e dendur
si floknaja shtëllungë
me një pajton duke
lundruar mbi det.

VI.
Në disa rezervuare indiane
(jo tek te gjithë)
ua kishin prerë
gjuhën shqiponjave,
lumenjtë që kalonin
nëpër këto rezervuare
qepin lëkurën
e kuqe të indianëve,
meqë gjuha e shqiponjave
nuk sokëllinte, beteja
nuk i zmbropsi asnjëherë,
por, atë natë
vdiq zemërluani
bashkë me
kokëujkun,
ranë dëshmorë
në betejën e quajtur
beteja e shqiponjave
nëpër mjegulla.

VII.
atdhe
ora e prishur
në vakt të sosur
një predhë me lule
ra mbi
gjelin këndes
buzëqeshte me peshqesh
ngrefosej
deri në mbrëmje
gjersa ja prenë kokën,
agimet vdiqën
bashkë me flamujt!

VIII.
kur flasin mushkonjat
mpikset gjaku
e asfalti që shtrihej
mbi ëndrrën
e qepur tog
gjithherë kërmijtë
krijonin karvanë shkretëtirash

IX.
zebrat laramane
pollën
në kohën kur yjet
sinkronin
në rrugën e qumështit
e rruga gjerë
te kafazet e hekurta
përjashtoj bylbylat laraman
obobo, çfarë xhungle
në autobusët urbane.

X.
e gërdallë ishte mushka
as fijen e kreshtës
se mbante më si pasqyrë
imazh e vitrazh
i dendur e i kotë,
dihatej në grahamën
fundit
me kërpeshinduke cofë.

XI.
kasolle e mbushur me barishte
xixëllonjë e fikur në kuzhinë
shkëlqente thika
në kavanozin e harruar
jetë e mbushur përplot vetmi
si drenushë e humbur maleve!

XII.
kishite vdekur e ëmblla
gjithë të kripësuar
e mbanin veten e tyre
urithet,
breshkat,
bletët,
gjirafat,
nuk më lëkundit fare
nëndhesja, jetëgjatësia,
punëtorja e gjatësia,
por e keqja ishte
se të gjithë ishin
nëpërkëmbur
nga analistët politikë në TV

XIII.
piktura ishte pikturuar
nga bojërat e harabelave
lehtësisht
si pendël
shkelte këmba e elefantit,
por të gjitha thanë
se është këmba e diktatorit!

XIV.
zanat e malit
qenë të trishtuara,
njësojë kur turren
kamerat para
ndërtesave të paligjshme
që kërkojnë deklarata
të qarta, por me prapavijë,
pronarët ishin zgjuar
lugetër!
zanat e malit i kishin përpijë

XV.
me forcat e fundit
lepuri ja kaloj
me shpejtësi breshkës,
më duket se ndodhi e kundërta,
legjendat thanë
atë që nuk e besuam,
mos vallë
ka forcë më të madhe
sesa ta tejkalojë vetveten!

XVI.
harmonia
ju hidhërua
disharmonisë
dhe në një rast e pyeti
si është e mundur
që dhelpa dinake gjithnjë të fiton?
erdhe kaosi me shpejtësi,
i shkeli të gjithë me BMW.

XVII.
doemos fytyrat
të lahen me qerpiç
aty ku grerëzat
nuk gumëzhinë
me grimasa,
ka supozime
se fytyra deformohet,
por për elasticitet
i lyejmë me bojërat origjinale
dhe nuk duket gjë fare më pastaj,
njëjtë ecim rrugëve ende
s'ka drita, nuk na duket fytyra më!

XVIII.
në gjethe të rrushit
hardhuca bashkë me hardhinë
bënin koalicione partiake
ndjesë pastë
i gjithë faktori
i jashtëm dhe i brendshëm
ne u fotografuam
mirë kanë dalë fotot,
tjetra nuk është me rëndësi!

XIX.
strofull minjsh
përkundin djepin e lashtë
nuk e do dora
që të prek më kullat
na i shtrembëruan edhe plisat
njësojë kur hakun e hëngrëm
në mexhe të fqinjit
e tani as minjtë nuk na hajn më!

XX.
ti je vetmia ime
që dergjem ende,
dashuri e paarritur,
flutur, që jetoje mbi
mëngën time
kur të përkëdhelja,
gjithnjë na ngrohë dielli
por tullat dhe hekurat
e ndërtimeve të paligjshme
na ndanë përgjithmonë!

Bob Dylan

BALADA E DONALD WHITE

(Historia e trishtë e një vrasësi)

Emri im është Donald White siç e shihni, para jush po qëndroj, i dënuar për vrasje, dhe së shpejti koka ime në duart të xhelatit do të jetë.

Kur të kem dhënë shpirt atje lart hëna butësisht do të ndriçojë, këto janë fjalët e fundit që do t'i dëgjoni nga goja ime.

Nga shtëpia ime në Kansas u largova kur qeshë fare riosh për të zbarkuar në veriperëndim, në Seatël të Uashingtonit.

Bëra gjithë ato milje udhë por kurrë s'gjeta një mik për të qenë, megjithëse shumë njerëz takova

ata në shoqërinë e tyre s'më pranuan.

Sikur të mund të arsimohesha në fillimet e mia, tani do të isha doktor i njohur apo mjeshtër i ndonjë arti.

Por ç'e do që duart i përdora për vjedhje në rininë time, s'kalojë shumë, ata në birucë më mbyllën. Ja, kështu filloi jeta ime...

Oh, mes atyre të burgosurve gjeta njerëz të sojit tim, aty prapa hekurave mendja ime sikur gjeti paqen...

Në këtë botë të madhe rreziku është aq afër kudo, në këtë botë ku secili çapitet për liri për mua rreziku më i madh që në shoqëri.

U kërkova atyre në Institucion të më dërgojnë

por më thanë se ai ishte mbushur i tëri, mua s'mund t'më gjendej një vend...

U ula në gjuhë, iu përgjërrova: "Oh, ju lutem më nxirrni që këtej", por ata s'donin ta dëgjonin lutjen time dhe asgjë që unë thosha.

Ndodhi në prag të Krishtlindjeve, që një mbrëmje e vitit '59 kur vrava një njeri, nuk u përpoqa ta fsheh këtë.

Juria më shpalli fajtor s'kam si t'i ikë këtij dënimi, dhe sado që të protestoj a mundem gjë të ndryshoj?

Ndihem mirë që s'i kam prindërit për të më parë si jam katandisur dhe për të derdhur lot për mua, s'do e dinë ç'vdekje e tmerrshme më pret.

Jam i lumtur që as miq s'kam pasur

që tani të turpërohem para tyre, ata s'do ta shohin kurrë kokën time teksa në duart e xhelatit përfundon.

Lamtumirë o pyje veriore brodhja aq shumë nëpër ju, lamtumirë mejhane të mbushura që shtëpia e streha ime keni qenë.

Lamtumirë dhe ju o njerëz që sado pak ndjeni dhimbje për mua, disa nga ju edhe do të ndiheni mirë kur të më shihni të varur atje lart.

Kam sall një pyetje para se shpirt të jap, djemtë e tjerë që rrugën time do ta ndjekin a do t'i konsideroni vërtet armiq apo viktimë të shoqërisë suaj?

(1962)

Shqipëroi: Bujar Meholl

Delmore Schwartz

POETI

Pasuria e poetit është e barabartë me poezinë e tij

Fuqia e tij është dora e tij e majtë Ajo është përtace e ngadaltë dhe e vyer Skamja e tij është pasuria e tij, pasuri që mund ta shkatërrojë atë si Mida

Sepse ajo përtaci është njëfarë forme e padurimit Dhe nga kjo ai mund të mund të shkatërrohet nga ari i dritës

që nuk ka qenë kurrë Në tokë apo në det. Ai mund të jetë i dehur për vdekje, duke shterur fuqitë e teprisë Atë formë ekstreme të suksesit.

Ai mund të pësojë fatin e Narcisit I paaftë për të jetuar përveçse me imazhin që është dalldi Dashuri, e verbër, e adhuruar, e

tejmushur I paaftë për t'iu përgjigjur çdo gjëje që nuk sjell dashuri shpejt ose menjëherë.

...Poeti duhet të jetë i pafajshëm dhe injorant Por ai nuk mund të jetë i pafajshëm pasi budallallëku nuk është pika e tij e fortë Prandaj Cocteau ka thënë: "Çfarë nuk do të jepja Të tërhiqen nga ekzistenca poezitë e rinisë sime?" Unë do t'i jepja Satanit shpirtin tim të pavdekshëm."

Kjo metaforë është e gabuar, sepse ishte shpirti i pavdekshëm që ai dëshironte të shëlbonte, Duke e ngritur dhe duke e shoshitur atë, të lirë dhe të bardhë, nga aktualiteti i banalitetit, vulgaritetit të

rinisë, pompoziteti dhe shtirja e veprave të tij të hershme poetike.

Po ashtu në të njëjtën mënyrë një Poet i Famshëm amerikan Kur fama i kishte ardhur më në fund, i kërkonte pesëdhjetë kopjet e librit të tij të parë me poezi, të cilin e kishte shtypur privatisht me shpenzimet e veta.

Ai arriti të sigurojë 48 nga 50 kopjet, i dogji Dhe pastaj kishte kuptuar se si ekzistuan kopjet e fundit.

Siç e kërkonte ligji i vendit, të fshehura në kryeqytet, në Bibliotekën e Kongresit. Kështu që, ai shkoi në Uashington, dhe aty i mori dy kopjet e fundit I futi në xhepin e tij, planifikoi të largohej Ama e ndaluan dhe e arrestuan. Meqenëse ai ishte autori,

Dhe meqë ato ishin librat e tij dhe pronë e tij, e qortuan Por e falën. Arma dy kopjet ia morën Duke krijuar kështu një precedent kombëtar.

Sepse as amnisti, as falje nuk u jepet poetëve, poezisë dhe vjershave, Ngase William James, gjeniu i dashur i Harvardit tha të vërtetën tmerruese: "Miq të e tu mund të harrojnë, Zoti mund të të falë, por qelizat e trurit regjistrojnë veprimet e tua deri në fund të përjetësisë." Çfarë gjëje e tmerrshme për të thënë! Kjo është gremisje e pafund, pa kurrfarë ilaçi, e poezisë. Ky është po ashtu edhe gëzimi i përjetshëm i poezisë.

Përktheu: Fadil Bajraj

Pier Paolo PASOLINI

KUJTIME MJERIMI

Për shkak se diçka tjetër po ma han shpirtin: edhe ky afsh po ashtu mbi të cilën, si tutës që jam, nuk do të doja të flisja, ky hall tepër i madh dhe për të të ardhur keq për ta shprehur pafundësinë e thellë dhe të mjerueshme që ende në vete mban gjithë dhembjen tonë.

Dëshira për të qenë i zoti për të llogaritur bile në bukë, së paku, dhe në një grusht lumturie - Ama merak, që është më i dobishmi për të mbijetuar, Po më ngulfat pa kurrfarë gjallërie...

Sa shumë e kam çuar jetën poshtë, me vite i papunësuar, sa trishtueshëm, viktimitë e trullësuar e shpresave obsesive. Çfarë jete, për çdo mëngjes më duhej të çaja turmat e uritura nga shtëpia e varfanjakut të humbur në skaj të qytetit deri te shkolla e të mjerëve në një tjetër periferi: punë e pranuar sall nga njeriu që është në pikë të hallit për të cilin çdo formë e jetës është armiqësore.

Ah, autobusi i vjetër i orës së shtatë që ndalej në fund të linjës Rebibbia ndërmjet dy kolibeve dhe një rrokaqielli të vogël, qyqevetëm në acar a në pikë të zhegut...

Ato fytyra të kalimtarëve të përditshëm sikur të kishin dalë në shëtitje nga barakat e trishita, plot dinjitet dhe serioz, me gjallëri të shpifur borgjezie duke maskuar frikën e kahmotshme të mjerimit të ndershëm.

I tyre ishte mëngjesi përcëllues në fushat e blerta bishtajore të Anienes, ari i ditës kundërmon në plehra të shpurratur, drita shpërhapëse e pastër posi shkëlqim hyjnor mbi vargun e kasollave të rrënuara që koten tashmë në qiellin e ngrohtë... Ai vrapim i pafrymë midis panoramave të ndërtesave të ngushta,

brigjet e shkruara të Tiburtinës... Ata rreshta punëtorësh, të papunësuarish, hajnash, që nisen, ende të lyrshëm me djersë të përhimtë nga shtretërit ku kanë fjetur kokë e këmbë bashkë me nipërit në dhomat e vocërra e të pista, të pluhurosura si qerre, të ndotura dhe me kënaqësira... Ato paralagje të qytetit të ndara në ngas-tra, të njëlllojta, të thara nga dielli i valë në mesin e gurëve të braktisura, pendëve të shkatërruara, kolibeve, fabrikave ku punëtorët shfrytëzohen për të të ardhur keq...

Përktheu: Fadil BAJRAJ

Diamanti që Artur Miler i fali teatrit

THE CRUCIBLE

Ku qëndron thelbi i kësaj vepre, e cila tronditi kaq shumë sistemin shoqëror të kohës dhe vazhdon ta bëjë edhe sot?

Grigor JOVANI

Padyshim, Artur Miler (1915 - 2005), shkrimtari amerikan i teatrit, më i spikatur i shek. 20-të, ka lënë gjurmë të pashlyeshme në letërsinë e vendit të tij dhe më gjerë, me veprat thellësisht të menduara dhe të realizuara kaq vërtetësisht, saqë duhet të rendim epokave të thella të letërsisë botërore, të gjejmë emrat e dramaturgëve më të shquar, për ta krahasuar. Modernia tek ai ka ardhur natyrshëm, bashkë me kohën, rrjedhës së lumenjve nëntokësorë të artit, që nuk kanë shteruar qysh nga epoka e skenës së artë të antikitetit. Kohën e tij, Artur Miler e përfaqësoi në mënyrë më adekuatë, mbase më mirë se çdo shkruar tjetër i letërsisë. Në teatër, po se po.

Qofsha i tepruar në vlerësimin tim të mësipërm, por vepra të tilla të repertorit milerian, si "The Crucible", nuk të lenë shkas për interpretime të tjera. Ky krijim vërtet është një kryevepër, parë kështu jo vetëm në prizmin letrar, për vlerat artistike që mbart, por edhe si një vepër e thellë shoqëro-politike, për vetë mesazhet që transmeton.

"The Crucible", që unë do ta shqipëroja në mënyrë metaforike "honi thithës", u shkrua në një periudhë të vështirë për artet dhe letërsinë amerikane, gjatë viteve 50-të të shekullit të kaluar, kur ithtarët e McCarthyist kishin filluar "gjuetinë e shtrigave" dhe nën flamurin e antikomunizmit, synonin të shkatërronin çdo gjë progresive në artet amerikane. Mirëpo, madhorja këtu është se ndonëse u shkrua gjatë këtij ballafaqimi dramatik forcash shoqërore, për t'iu kundërvënë regresit makkarthist në Hollivud dhe në krejt letërsinë bashkëkohore, kjo vepër i kapërceu kufijtë e kohës, duke u bërë një alegori e përgjithshme për ndjekjet dhe persekutimet e njerëzve të pafajshëm, në sajë të një sistemi të tërë shpifjesh dhe dëshmish të rreme. Brenda historisë së tij të hershme të dëshmive të rreme dhe të sajuara për "mëkatit e magjisë" në Salem - vegël ogurzezë e çdo kohe gjatë së përhershmes "gjueti të shtrigave", Miler eksploron edhe tema të tjera, atë të pushtetit, të allishverisheve ekonomike, të korrupsionit, ndërjegjes shoqërore dhe të histerisë së përgjithshme.

Ku qëndron thelbi i kësaj vepre, e cila tronditi kaq shumë sistemin shoqëror të kohës dhe vazhdon ta bëjë edhe sot? Pikërisht se zbulohet fakti fatal: interesat e disa grupeve apo kastave politike për të ruajtur me çdo kusht hegjemoninë e tyre, mund të çojnë në atë realitet që po përjetonte Amerika e viteve 50-të, në shfrytëzimin e sistemit (gjoja) të pavarur të Drejtësisë për të shtrembëruar të vërtetën. E vërteta bëhet relative dhe manipulimi një mjet i qëllimshëm. Kjo temë është rrënjësore thellë në historinë njerëzore dhe nuk vjetrohët kurrë. Vetë hegjemonët e çdo kohe janë të interesuar ta kenë gjithmonë në rend të ditës, për rastin më të parë që do u nevojitet. Kësisoj, shkrimtarët e mëdhenj shoqërorë si Miler, nuk mund ta heqin kurrë nga radari i tyre krijues. Ngaqë thjesht, arti i tyre madhor ndjek hap pas hapi shoqërinë. Kjo, parë në prizmin më të gjerë të rëndësisë shoqërore të kësaj vepre. Por s'mund të ishte kaq madhore ajo, pa veçanësitë artistike, letrare dhe dramaturgjike, të cilat e bëjnë kaq të

rëndësishme në botën e letërsisë dhe veçanërisht të teatrit.

KARAKTERE TË THELLË: Karakteret e "The Crucible" janë kompleksë dhe shumëdimensionalë. Përplasjet brenda tyre, pasionet dhe dilemat psikologjike ku janë mbërthyer, përbëjnë brumin e parë për teatrin, shkallët më të sigurta ku spektatorët juanë ftuar të hypin, për të mbërritur tek thelbi i çështjes. Kuptimi sa më i thellë prej spektatorëve i historisë që preokupon veprën në fjalë, kalon nëpërmjet karaktereve që zhvillohen në të, lidhjes ndjeshmërive që shikuesi krijon me çdo personazh.

RRJEDHE E TENSIONUAR: Kemi të bëjmë me dramë. Nuk mund të kuptohet pa ndeshjet e tensionuar, intrigat dhe përmbysjet. Subjekti shtjellohet në mënyrë dinamike, gjë që ngjall entuziazëm dhe ankth. Spektatori, me shpirt nëpër dhembë, pret shpjegimet...

SIMBOLIKE E FORTE: Vepra është e mbushur me simbolizma, që kanë të bëjnë jo vetëm me ngjarjet në Salem, por edhe me probleme më të përgjithshme shoqërore dhe politike. Kjo ngjeshje simbolike i shërben thellësisë së veprës dhe ndihmon zbërthimin e shumanshmërisë së kësaj ngjarjeje dramatike.

MJESHTERI GJUHESORE: Vepra më e punuar, gjer në hollësi, gjuhësisht e Milerit. Nuk ka neglizhuar askund, nga dialogët gjer tek monologët. Risitë e tij

janë efektive dhe shpesh mbartin kuptime të rrënjësura thellë, që shpalosen tekta historia vazhdon.

TEMA TE DITES: Ndërsa ngjarjet zhvillohen alegorikisht në shek. e 17-të, drama preokupohet prej temash të ditës. Xhanëm, temat në fjalë kanë preokupuar gjithë kohërat. Çështje pushtetesh, korrupsioni, shqyrtimi i histerisë së përgjithshme shoqërore - janë tema universale, gjithmonë në rend të ditës. Aq shumë në kohën kur jeton shoqërisht edhe Artur Miler.

DILEMA NDERGJEGJEJE: Është drama me shumë dilema të tilla, jo vetëm në bagazhin krijues të këtij autori të madh, por në gjithë letërsinë amerikane. Të merret fryma nga dendësia me të cilën shpalosen ato para karaktereve dhe spektatorit. Ky eksplorim i thellë i shpirtit të njeriut, i natyrës njerëzore në përgjithësi, njëkohësisht i fal edhe thellësi dhe shumëkëndshmëri shikimi kësaj vepre.

ALEGORIA: E thamë ca më lart, drama nuk është thjesht një histori e hershme zhvilluar në Salem, por një alegori e thekshme për kohën e pasluftës në Amerikë, kur po ç'demokratizohej dramatikisht jeta shoqërore, me ndjekjet, ekstremizmin e djathtë dhe me korrupsionin gjithnjë në rritje. Kjo vlerë alegorike e veprës e bën atë gjithmonë aktuale. Gjithashtu, është një dramë që të bën të mendosh gjatë dhe thellë.

"The Crucible" është një nga diamantët më të çmuar në veprën e Artur Milerit, por në asnjë mënyrë nuk mund t'i neglizhohet pjesa tjetër e krijimtarisë. Ka një gamë të pasur veprash. Ajo që nuk ndryshon është kjo: gjithmonë eksploron natyrën njerëzore dhe dinamizmin shoqëror. Në më të shumtën ia ka arritur të sjellë diamante më të vegjël, por gjithsesi me shumë vlera. "Vdekja e një shitësi" shqyrton ambiciet, dilemat shpirtërore të njeriut dhe marrëdhëniet brenda familjes, kurse drama "Pas rënies" thellohet në introspeksion dhe shpall pyetje rreth përgjegjshmërisë dhe fajit. Lamë për në fund të kujtojmë se Artur Miler ishte për një kohë bashkëshorti i njërit prej yjeve më të ndritshëm të Hollivudit, aktorese Marilyn Monroe. Kjo lidhje natyrshëm ngjalli interesim më të madh nga publiku për veprën e shkrimtarit, por në vetvete është fakt jo ndikues në madhësinë dhe thellësinë e veprës së Milerit. Aftësia e tij e jashtëzakonshme për të krijuar histori botërore, të cilat pasqyrojnë forcën dhe pamundësitë e gjenit njerëzor, e ngre në pedestalin e njërit prej shkrimtarëve më të mirë teatrorë të shek. 20-të, me mesazhe të gjithkohshme.

(Athinë, gusht 2023)

GJON MILI - FOTOGRAFI I SHQUAR SHQIPTARO-AMERIKAN

Më 15 shkurt 1984, në Stamford (Konektikat, SHBA), ndahej nga jeta prej pneumonisë, në gjendje të rënduar psikike, por me "mbjellje" madhore në fotografi, shqiptaro-amerikani i shquar, Gjon Mili, ai që fotografoi si askush tjetër "vizatimet me dritë"

Nga Qerim VRIONI

Gjon (i pagëzuar Jani) Mili u lind në Korçë (ndoshta në fshatin Progër) më 28 nëntor 1904, nga dy prindërit korçarë. Familja "Çekani" e të ëmës ishte mjaft e njohur në krahinë. Një paraardhës i saj, Konstandin Çekani përmendet si iluminist në Akademinë e Voskopojës. Kur mbushi pesë vjeç, familja e Gjonit shkon në Rumani (Bukuresht), ku e priste i ati, Vasil Mili. Fillimi i jetës rumune për Janin e vogël ishte i vështirë, sapo kish mësuar mirë shqipen, tani i duhej të mësonte dhe rumanishten. Gjithsesi, nis shkollimin të cilin e përfundon në Gjimnazin e njohur "George Lazaru" të kryeqytetit me nota shumë të mira (1923). Pak muaj më vonë, udhëton drejt SHBA, me ftesë të ungjijt, Koço, për të vazhduar atje studimet e larta. Me të mbritur në Boston, regjistrohet në Institutin Teknologjik të Masaçusetsit, ndër më të njohurit në botë, për inxhinier elektrik ndriçimi e, mbas katër vjetësh studimi, ai diplomohet. Menjëherë fillon punën në korporatën e madhe elektrike "Uestinghauz". Ndërkaq, Jani forcon lidhjet me shqiptarët e hershëm të Bostonit, duke u bërë veprimtar i gjallë i Shoqërisë "Vatra", ku u zgjodh edhe në kryesinë e degës së qytetit. Madje për disa kohë punon edhe si redaktor në organin e saj, gazetën "Dielli". Kësaj kohe i përket edhe njohja e Janit me eruditin e shquar, Faik Konicën, i cili e nxiti inxhinierin e ri shqiptar t'i drejtohej edhe arteve, kryesisht kinematografisë që ishte tanimë në zhvillim të vrullshëm. Në Boston, Jani, si zakonisht të huajt, e kish amerikanizuar emrin në John (Xhon), por kjo zgjati deri më 1927, kur me sugjerimin e Konicës, vendosi t'a shkruaj fare shqip, Gjon. Në këtë vit e hasim për herë të fundit emrin John në një foto të "vatanëve" me Konicën më 1927. Këshillën "prindërore" të letrarit të mprehtë, Gjonit e zbatoi duke iu kushtuar kinemasë që në atë kohë ishte pa zë. Ndërkohë ai kishte mësuar shumë mirë dy gjuhë, shqipen dhe anglishten. Madje ai shkruan në gjuhën amtare, dy novela të shkuruara me tema shqiptare, të botuara në "Dielli"(1928) e, më pas edhe në revistën "Studenti shqiptar" (1929) që nxirrte Odise Paskali në Torino të Italisë. Ato, dallohen për gjuhë të pastër dhe të pasur shqipe. Ai kishte filluar të ndiqte me endje të veçantë kinemanë, duke i shikuar filmat disa herë madje edhe i përpunonte sipas fantazisë së tij, në të njëjtën kohë, merrej si amator edhe me fotografi. Në krye të dhjetë viteve punë si inxhinier elektrik ndriçimi, më 1937, Mili takohet me prof. Harold Exherton (Edgerton, 1908-1988), shpikësin e flashit elektronik (drita stroboskopike) me të cilin fotografohej gjatë nëndarjeve shumë të holla të sekondës, çka e tërhoqi mjaft shqiptarin. Atij filloi t'i punoj me shpejtësi fantazia dhe menjëherë vendosi të linte punën në "Uestinghauz" dhe t'i përkushtohej përfundimisht vetëm fotografisë. Kështu, takimet me dy njerëz, Faik Konicën, i cili e drejtoi t'iu kushtoj arteve dhe me Harold Exhertonin, që i dha dritën stroboskopike, përbëjnë dy momentet kyçe të jetës së Gjon Milit, pa të cilat, ndoshta nuk do kishte "lindur" ky fotografi i madh. Pas realizimit të disa fotove interesante me

flashin elektronik, Mili nisi të punoj si fotograf për revistën e ilustruar amerikane "Life", e cila botohej prej dy vitesh. Në të njëjtën kohë, ai falë edhe profesionit të inxhinierit, bashkëpunon ngusht me prof. Exherton. Madje, ky e vlerëson tepër Milin duke e quajtur "vizionar" dhe duke shtuar se "ai na udhëhoqi", megjithatë, më pak seç meritonte. Fillon të fotografoj shumë e subjekte të ndryshëm, sport, muzikë, këngëtarë, kërcimtarë, piktorë, por gjithnjë në kërkim të risive në formë dhe përmbajtje, duke krijuar mjaft fotografi të veçanta. Kështu, më 1942, fotografon daljen e një predhe nga gryka e armës me shpejtësi një të miliontën e sekondës, shtypi e quajti "shpikja e shekullit". Një vit më pas realizon foton shumë të njohur "Lindy Hop", me kërcimtarët Leon James dhe Willa Mae Ricker, foto e cila "përfaqëson" shpesh herë Milin në botime të ndryshme. Po më 1943, Mili filloj të organizojë në studion e tij të "Rrugës 23" të Nju Jorkut, të famshmet "Jamnes session". Ato ishin takime artistësh dhe njerëzish të kulturës, si poetë, këngëtarë, kërcimtarë, instrumentistë etj. që shpalosnin aty krijimtarinë e tyre, gjatë tyre zhvilloheshin madje dhe diskutime estetizante. Në to merrnin pjesë figura me emër të kohës si Duke Ellington, Billy Hollidej, Lester Jung, Gene Krupa etj. Niveli i lartë i bisedave mbi artin dhe kulturën në studion e Milit, bëri që fotografi i madh francez, Henri Cartier-Bresson, ta quante atë, "Athina e Nju Jorkut".

Pikaso duke vizatuar me dritë

Më 1944, Mili i kthehet "dashurisë së vjetër platonike", kinemasë. Ai me guxim e besim në vete, realizon një film të shkurtër dokumentar mbi muzikë jazz. Filmi i cili zgjat 10 minuta, quhet "Jammin's the blues", ai është vlerësuar përherë nga kritika saqë vazhdon të shfaqet edhe kohëve të fundit në festivalet kinematografike ndërkombëtare të muzikës jazz. Në të ndihet dora e sigurt dhe fantazia pjellore fotografit, i cili edhe pse vetëm prej 7 vjetësh merrej me të, krijoi një film, ku shumica e sekuencave përbëjnë foto mjaft të arrira. Në suksesin e filmi të Milit, ndikoi dashuria e tij për muzikën jazz si dhe, njohja e muzikës në përgjithësi, ai ekzekutonte si amator me instrumentin e obosë. Ky film tregon edhe se Mili ishte pa paragjykime racore, të gjithë aktorët ishin me ngjyrë. Dhe kjo në vitin e largët 1944.

Fotografi të Milit, ndërkaq përdorëshin edhe si ballina të revistës "Life", e cila në ato kohë arriti tirazhin më të madh, rreth 8 milion kopje. Emri i tij po bëhej kësajoi i njohur në mbarë botën. Kështu, ekspozitën e tij të hapur në Paris në vjeshtë 1946, e përuroi me fjalë të ngrohta filozofi i njohur francez, Zhan Pol Sartre. Në Paris, po atë vit, ndërmyjet shumë fotove, realizon edhe atë të këngëtares simbol, Edit Piaf, duke kënduar, që përbën një nga fotot më të goditura të tij me procesin e grafikimit. Duke mbetur tek portretet, shënojmë se Mili ka fotografuar mjaft figura të njohura të kohës nga shumë fusha si presidenti Truman dhe ministri Molotov, piktorët Pikaso, Brak, Matis, kompozitorin Stravinski, muzikantë si Duk Ellington, Pablo Kazals, Frank Sinatra, Zhylyet Greko, Edit Piaf, shkrimtarë si Shon O'Kejsi etj, por në historinë botërore të fotografisë ai nuk përmendet si fotoportretist. Mendoj se ndoshta, përjashtim këtu është vetëm fotoportreti i fundit i Shon O'Kejsit (1964). Megjithatë, fotoja "Pikaso duke vizatuar me dritë" (1949), përbën një portret fotografik të një natyre tjetër. Ajo mund të quhet një fotoportret i kompozuar. E menduar mirë në duket përfshirja e saj në kapitullin "Portraits-a World of people" (Portrete-bota e njerëzve) të botimit "LIFE-The Classic Collection, Neë York, 2008", dalë në qarkullim në dhjetor të vitit

të shkuar. Pjesë e tij është dhe fotoja tjetër e Milit, "Lindy Hop", e cila bashkë me "Pikaso" futen në 100 fotot më të mira të revistës "Life" përgjatë 60 vjetëve të saj. Këto foto, sugjerohen nga përpiluesit e tij, si të përshatshme për t'u vendosur në banesa apo zyra. Shtojmë këtu se fotoja "Pikaso duke vizatuar me dritë" (b/z) përfshihet në albumin "The Photo Book" (1999), me 500 fotografite më të zgjedhura nga e gjithë bota. Shënojmë këtu, se në një sondazh nga revista amerikane "Popular Photography" (1959) për dhjetë fotografet bashkëkohor më të mirë në botë, ndër fituesit renditej dhe Mili, krahas Kartje-Breson, Alfred Aizenshted (Eisenstaedt), Jusuf Karsh, Riçard Avedon, Ansel Adams etj. Votuan gjithsej 243 kritikë arti, botues, mësues, fotografë, kuratorë etj.

Fotografite e shumta që i bëri Mili, piktorit Pikaso, por edhe punëve të tij në pikturë dhe skulpturë, jo vetëm ngjizën miqësinë e gjatë të tyre, por "e detyruan" fotografin t'i përmbledhi ato, më 1970, në albumin "Picasso's -The Third Dimension" (Përmasa e tretë e Pikasos). Në të ai shpërfaq edhe disa parime interesante vetjake mbi estetikën e arteve pamore.

Risi në zbatimin e procesit të stroboskopisë, "copëzimit të lëvizjes", Mili, shpërfaq në mjaft foto me temë nga kërcimi, muzika e sporti. Veçohen këtu, fotoja "Nudo duke zbritur shkallët" (1942) dhe "Pas de Bourree" (1947). E para përbën një trajtim "par exelenc" i të njëjtit subjekt pikturuar nga modernisti francez, Marsel Dysham më 1912, por tashmë me gjuhën dhe mjetet e fotografisë. Kjo është nga fotot që e përfaqëson më shpesh Milin në botimet e ndryshme për fotografinë, ndërsa, e dyta, një pattern i gjetur sinusoidal, ishte njëra nga pesë fotot me të cilat ai u paraqit në Ekspozitën e Madhe "Familja e njeriut" (1955). Ndërkohë, ai, si fotoreporter me kontratë i "Life" (asnjëherë s'ka qenë në stafin e revistës), viziton vende të tjera dhe fotografon njerëz, ngjarje, por edhe arkeologji, skulpturë, pikturë, histori etj. Në vitin 1966, Mili i ndodhi një fatkeqësi e pariparueshme, dëgjia e studios së tij të famshme e "Rrugës 23", ku u shkruan me njëra foto, dhurata si dhe korrespondenca e vyer me miq, ndër to edhe ajo me Pikason. Kjo e hidhëroi pa masë, ndonëse një pjesë e filmave ishin të dubluar në arkivin e revistës.

Nudo duke zbritur

Vlen të përmendim se më 1971, Festivali i përdyvjeshëm i fotografisë në Arle të Francës, iu kushtua veprimtarisë së Gjon Milit, vlerësim i ndjeshëm, por i merituar. Po atë vit, ai kërkoi vizë në ambasadën shqiptare në Paris për të vizituar vendin e "rrënjëve" të tij, gjë që iu refuzua prerë dhe ftohtë nga përfaqësuesit e diktaturës, kjo e pezmatoi thellë. Në të njëjtin vit, Mili viziton Rumaninë me të cilën e lidhte fëmijëria e ku kishte dhe të afërm. Duke mos u ndarë përfundimisht nga "Life", Mili ndjek si fotoreporter, Gjqin e famshëm të skandalit të Uotergejtit, më 1973, ku realizon mjaft fotografi të goditura, ku vërehet fare mirë gjendja psikologjike e pjesëmarrësve. Në vitin 1980, Shoqata e Grafistëve të Nju Jorkut, botoi albumin-monografi, "Gjon Mili-Photographs&Recollections", shtypur në Boston. Tekstet dhe fotot janë shkruar e përzgjedhur nga vet Mili. Ky botim, deri tani, përbën përmbledhjen më të plotë të krijimtarisë së tij. Prej vitit 1998, MIT (Institutit Teknologjik i Masaçusetsit) organizon Konkursin e fotografisë "Mili&Edgerton" për studentët, si nderim të dy ish-studentëve të shquar të tij. Emri i Gjon Milit, falë fotografive të tij plot fantazi dhe risi, është bërë mjaft i njohur në botën e fotografisë. Ai përmendet në disa libra për fotografinë (rreth 30 syresh ka shfletuar shkruasi i këtyre

radhëve), por edhe në revista të specializuara të vendeve të ndryshme. Fondi më i madh i fotove të Milit ndodhet në MOMA (Nju Jork), ku disa janë edhe të ekspozuara. Në vendlindje emri i Milit filloi të përfilltet vetëm pas 1991, me ardhjen e demokracisë. Kështu, atij iu akordua titulli i lartë, "Artist i Popullit" (pas vdekjes) nga Presidenti i Republikës, Sali Berisha me dekretin Nr.373 datë 27.11.1992. Ky titull nderon jo vetëm atë, por edhe "binjakët" e tij në Shqipëri, si të barabartë me një emër që ka njohje në botë, çka bashkëkombësit e tij në atdhe, për motive të ndryshme, fatkeqësisht, nuk e gëzojnë. Po rreshtojmë më poshtë pjesë nga disa vlerësime për Gjon Milin, të shkëputura nga botime dhe periodikë të shumtë.

Dennis Stock (1928), fotograf, ish-nxënës i Milit për katër vjet, shkruan për të: "Mësova gjerat thelbësore të të bërit të eses dhe disiplinës fotografike kur punova si ndihmës pranë fotografit të revistës "LIFE", Gjon Mili. Ai kërkonte shumë, por ishte dhe bujar". Susan Kismaric, studiuese e fotografisë në MOMA (Muzeu i Arteve Moderne, Nju Jork), e cila ka qenë ndihmëse e Milit në dy vite thotë: "Gjon Mili ishte tërheqës dhe gjithë mister, i gjatë, i moshuar dhe hijerëndë. Zëri i tij i trashë dhe me theks ishte i jashtëzakonshëm dhe sugjektiv. Përshtypja ime nga John Swarkowski (ish-drejtor i MOMA) ishte se ai mendonte se Gjon Mili, kishte mendje të madhe dhe, që ndoshta, ai ishte më shumë një mendimtar se sa fotograf". Kompozitori i madh, Igor Stravinski, në një letër e përmend Milin duke thënë: "...portretin tim të mrekullueshëm me ngjyra nga Gjon Mili". Filozofi i njohur francez, Zhan Pol Sartër mendonte se e njëjta mirë Milin dhe artin e tij dhe, nga ç'ka shkruar për të, japim vetëm fjalinë: "Për atë ka një pafundësi mënyrash të fotografuar, siç është pafundësia e gjerave që na rrethojnë". Martine Franck (1935-2006), fotografe franceze, bashkëshorte e Kartje-Breso, e cila ka punuar pranë Milit në Paris, shprehet: "Punova për të (Milin-shënim i rom) një seri fotosh që bëri ai për ndikimin e imë së lashtë në Francën e Jugut. Ato nuk ishin thjeshtë shkrepje. Çdo gjë ishte ndriçuar dhe kompozuar shumë bukur". Shpikësi i dritës stroboskopike, Harold Exherton, ve në dukje për Milin: "Ai njohu forcën e dritës strobe dhe për vite na udhëhoqi në këtë fushë në një rrugë me të vërtetë imagjinare. Mili na nxiti ne". Studiuesja australiane e fotografisë, Sarah McDonald, më 2006, shkruan për Milin ndër të tjera: "Ai nuk ishte shpikësi i flashit stroboskopik, por ai e bëri atë "të vetin", duke zbuluar një botë të paparë deri atëherë". Ndërsa, John Loengard (dt.1934), studiues dhe fotograf, ish-koleg i Milit, shkruan edhe për Milin në një libër për fotografinë: "Ai ishte dinjitoz dhe krenar. Por ai gjithashtu ndihmonte fotografet e rinj, talentin e të cilëve e admironte", dhe në një letër vëren se "...kohët e fundit kur e shikuar kam punën e tij, ajo paraqitej si diçka për të bërë më të njohur punën e Exhertonit. Kjo ishte gabim". Dramaturgu i shquar, Artur Miler, në librin autobiografik "Timebends", dy faqe ja kushton Milit. Shkëpusim prej tij rreshtat: "Ai i adhuronte vallet folklorike dhe çdo javë shkonte poshtë Broduejtit për të kërcyer bashkë me një tufë shqiptarësh të tjerë, shumica e të cilëve mezi i arrinin deri tek gjoksi".

Gjon Milin, vendlindja e tij sa ishte i gjallë, nuk e përfilli, madje e mohoi, por historia e tij nuk u mbyll me vdekjen fizike. Njohja e veprimtarisë dhe e përkujtimit të jetës së fotografit Gjon Mili, ndër shqiptaro-amerikanët e paktë të njohur në botë, nderon sot kudo bashkëkombësit e tij. Për të, ndoshta përshatet shkrimi që vendosën francezët poshtë monumentit të Molierit në Akademinë Franceze, pasi me gjallje s'e kishin përfillur: "Lavdia e tij s'ka nevojë për tonën, e jona ka nevojë për të tijën".

NUMRI I ARDHSHEM ME 5 TETOR

HEJZA

20 SHTATOR, 2023

Kryeredaktor i Hejzës: **Avni Halimi** (avni65halimi@gmail.com)

Editon Produksioni **TAKAT STUDIOS**

Drejtor: **Genc Halimi** (genc@takat.tv)

Rruga e Kaçanikut nr. 208, Shkup, 1000